

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Tvrze v okolí Křivoklátského loveckého hvozdu
David Novák

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

**Fakulta filozofická
Katedra archeologie
Studijní program Historické vědy
Studijní obor Archeologie**

Diplomová práce

**Tvrze v okolí Křivoklátského loveckého hvozdu
David Novák**

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1	Úvod	6
2	Problematika drobných vrchnostenských sídel	7
2.1	Definice pojmů	7
2.2	Pramenná základna	9
2.2.1	Rakovnicko	10
2.2.2	Kladensko a Slánsko	10
2.2.3	Rokycansko	10
2.2.4	Berounsko	11
2.3	Stav poznání pramenů	11
3	Charakteristika regionu	13
3.1	Rakovnicko	13
3.2	Kladensko a Slánsko	14
3.3	Rokycansko	15
3.4	Berounsko	16
3.5	Křivoklátský lovecký hvozd	16
4	Evidence lokalit	17
4.1	Sběr dat	17
4.2	Deskriptivní systém	18
4.2.1	Základní popis	18
4.2.2	Stav dochování a umístění	19
4.2.3	Chronologické zařazení	19
4.2.4	Majetková držba	20
4.2.5	Formální vlastnosti	21
4.2.6	Prostorové vlastnosti	21
4.2.7	Doplňkové deskriptory	22
5	Příspěvek k poznání některých tvrzení v regionu – terénní výzkum vzorku lokalit	22
5.1	Bušohrad (okres Beroun)	22
5.2	Dvorec u Mirošova (okres Rokycany)	23
5.3	Chlum (okres Rakovník)	24
5.4	Kamýk (okres Rokycany)	25
5.5	Neumětely – Starý zámek (okres Beroun)	26
5.6	Podluhy (okres Beroun)	27
5.7	Příčina (okres Rakovník)	27
5.8	Senec (okres Rakovník)	28
5.9	Smilovice (okres Rakovník)	28
5.10	Sokolovice (okres Beroun)	29
5.11	Újezdec – Malý Újezd (okres Rokycany)	29
5.12	Zdejcina (okres Beroun)	30
6	Analýza pramenné základny	30

6.1	Použitá data.....	30
6.2	Popis získaných hodnot.....	31
6.2.1	Existující tvrze	32
6.2.2	Lokalizované objekty	33
7	Historický vývoj regionu ve světle drobných vrchnostenských sídel .	35
7.1	Počátky české šlechty	36
7.2	Zlatý věk tvrzí	38
7.3	Husitské války a jejich důsledky	44
7.4	Období sjednocení	50
7.5	Třicetiletá válka a konec českých tvrzí	55
7.6	Shrnutí	58
8	Zpracování získaných dat.....	63
8.1	Specifika a odlišnosti tvrzí po regionech	64
8.2	Faktorová analýza	67
8.3	Syntéza chronologických deskriptorů	68
8.3.1	Popis zpracování	69
8.3.2	Popis faktorů.....	69
8.4	Syntéza prostorových a formálních vlastností	70
8.4.1	Popis zpracování	70
8.4.2	Popis faktorů.....	70
8.5	Syntéza nominálních deskriptorů	71
8.5.1	Chronologické faktory.....	71
8.5.2	Formální a prostorové faktory	76
8.6	Další statistická vyhodnocení	79
9	Interpretace výsledků.....	80
10	Závěr.....	88
11	Použitá literatura.....	91
12	Webové zdroje.....	99
13	Resumé	100
14	Přílohy.....	101
14.1	Tabulky	101
14.2	Grafy	123
14.3	Obrazové přílohy	140
14.4	Mapy majetkové držby.....	149

1 Úvod

Krajina je a od pradávna i byla tím, co člověka utvářelo a co zároveň utvářel člověk. I archeologie proto potřebovala svoje poznatky začít zařazovat do společného kontextu, hledat mezi nimi vztahy a vše interpretovat v širších souvislostech (Gojda 2000, 14). Výsledkem této potřeby bylo vytvoření oboru takzvané krajinné archeologie, do jejíhož rámce se tato práce snaží zařadit.

Práce nevzniká na „zelené louce“, ale zakládá se na předchozích studiích, které se staly metodickým základem pro její vznik a částečně byly zařazeny jako její součást. Můžeme ji proto považovat za třetí iteraci procesu zkoumání daného problému, jehož předmětem je pochopení fenoménu tvrzí a drobných vrchnostenských sídel jak v chronologickém, tak i ve formálním a prostorovém kontextu, jež ve svém důsledku vede k poznání vývoje celých regionů, kde se tyto objekty nacházejí.

V prvním případě se jedná o mou bakalářskou práci, která se týkala regionu zabírajícího asi dvě třetiny okresu Kladno. Pro studium bylo již tehdy využito geografických informačních systému (GIS) a jednoduchého statistického srovnání. Jednalo se o první pokus a o seznámení se s vybranou problematikou a výsledky proto nebyly valné. O poznání důležitější však bylo zjištění, že práce s GIS při dalším rozvinutí metodiky a připojené databáze může přinést hodnověrné výsledky (Novák, D. 2010).

Za druhou iteraci považuji studii o tvrzích na Rokycansku, kde již byla velmi podrobně rozpracována databáze a metodika následného zpracování za uplatnění faktorové analýzy. Ukázalo se především, že při takto podrobném zkoumání, je možno studiem jednoho typu sídel (v tomto případě tvrzí), jejich interakce s okolím (přírodními podmínkami a ostatními typy sídel) a majetkoprávních vztahů, pochopit a smysluplně popsat vývoj celého regionu. Stejně tak se vesměs podařilo nalézt odpovědi na kladené otázky (Novák, D. v *tisku*; Novák – Vařeka v *tisku*). V obou případech jsem však narážel na nedostatečný počet objektů vstupujících do analýz a v důsledku tedy na jejich nedostatečnou důvěryhodnost.

Do diplomové práce jsem se proto pokusil zahrnout takové území, které považuji za dostatečně velké, aby na výsledné analýzy mohl být brán zřetel. Jako ideální sjednocovací prvek se ukázal tzv. Křivoklátský lovecký hvozd¹, jak napovídá již název práce. Jeho přítomnost jasně ovlivňovala oba předešlé vzorky (viz výše), a proto byl jeho výběr na

¹ O křivoklátském loveckém hvozdu naposledy např. Razím a kol. 2010.

snadě. Tento region byl blíže specifikován okresy Rakovník, Kladno, Rokycany a Beroun, které tak vymezily jasný rámec pro následné bádání.

Předchozí práce vedly také k přeformulování některých dříve kladených otázek a vyřazení těch již jasně zodpovězených. Ty můžeme rozdělit do několika skupin:

1) Metodika:

- a. Lze opravdu jasně vymezit pojem tvrz a tyto objekty dále typologicky dělit?
- b. Na základě čeho, či zda vůbec, lze predikovat výskyt tvrze?
- c. Je možno uspokojivě využít faktorové analýzy pro studium tohoto typu dat?

2) Prostorová distribuce a chronologie:

- a. Navazuje rozložení tvrzí v krajině na nějaké starší struktury?
- b. Jak vypadal vývoj regionu na základě distribuce sledovaných objektů a majetkových vztahů?
- c. Je možno postihnout oblast loveckého hvozdu na základě studia tvrzí?
- d. Je vývoj regionálně podmíněn, nebo je stejný ve všech sledovaných oblastech?

3) Vztah k jiným sídlům a zázemí:

- a. Je poloha tvrze ve vsi něčím výjimečná?
- b. Jaký je vztah tvrze k hospodářskému zázemí a přírodním podmínkám?
- c. Je výskyt tvrzí ovlivněn jinými typy sídel (hrad, město)?

Tento výčet postihuje hlavní problémy, které se snaží práce objasnit a databáze, která je samotným základem práce, byla koncipována tak, aby mohla přispět k nalezení hledaných odpovědí. V menší míře je pak věnována pozornost konkrétní podobě sídel, avšak jedná se spíše o doplňkové informace pro dokreslení celkového obrazu, ne o cíl studia jako takový.

2 Problematika drobných vrchnostenských sídel

2.1 Definice pojmů

Název práce se opírá o termín „tvrz“, avšak její obsah postihuje problematiku mnohem širší. Je známou skutečností, že jak v historických pramenech, tak v dnešním pojetí má označení objektu jako tvrz značnou variabilitu a pro celkové shrnutí by tak posloužilo jedině označení „drobná

vrchnostenská sídla“. Toto rozpětí je však natolik velké, že postihuje na jedné straně kvalitativně chudé objekty, kterými mohou být mlýny, svobodnické dvory a do konce i venkovské usedlosti,² a na straně druhé též menší hrádky a zámky (srov. Musil 2006). Pro potřeby práce byly sledovány zmínky o všech kvalitativních úrovních těchto objektů, avšak jako tvrz v pravém slova smyslu je zde chápán obvykle fortifikovaný objekt,³ výrazně odlišný od běžné usedlosti, který slouží jako správní a hospodářské centrum vrchnosti a obvykle plní také rezidenční funkci. Z této množiny jsou vyloučeny objekty dosahující prokazatelně vyšší kvalitativní úrovně (hrady, zámky) a spadají sem též některé tzv. rezidenční dvory, kde budova tvrze v organismu dvora často zaujímá výlučné postavení a tzv. panské domy. Zcela vynechávám celou skupinu městských šlechtických sídel (vrchnostenské domy ve městech, městské paláce), pokud se prokazatelně nejedná o tvrz (např. Buštěhrad, Čistá, Smečno, Kladno). Zařazeny jsou naopak objekty, které mohly mít pouze refugiální funkci,⁴ avšak dnes již nejsme schopni jejich pravý účel posoudit a mohlo se proto také jednat o panská sídla (např. Hutě).⁵

K takto obsáhlému pojetí, kdy je tvrz definována především svými funkcemi a ne tolik podobou sídla, bylo přistoupeno z toho důvodu, že práce se zabývá velmi širokým časovým úsekem. Bližší vymezení je při proměnách forem těchto objektů v podstatě nemožné a naopak případný podrobnější popis by měl být načrtnut v jejím závěru. Pro pochopení role drobných vrchnostenských sídel v krajině, vlivu na ni a jejich rozmanitosti, je podobný přístup nezbytný.⁶

² Jak velmi podrobně ilustruje D. Kovář na příkladu novověkých sídel na Českobudějovicku (2010).

³ Autor si je vědom problému, zda je možné například neopevněné renesanční objekty považovat za tvrze. Vhodnost rozdělení/rozdílení takových staveb od starších středověkých tvrzí bude v práci dále diskutován.

⁴ Pro vesnické obyvatelstvo v případě ohrožení vsi, ochrana těžebních areálů apod. Refugiální funkce je zdůrazněna například u kapitulní tvrze v Čisté: „...jakož i opevnění panské na zdech i střechách opravovati, aby poddaní včas nebezpečí mohli v ní hledat ochrany.“ (Kočka 2010, 461)

⁵ Souvislost drobných opevněných sídel s hornickým a hutnickým prostředím zdůrazňuje K. Nováček a dodává, že mohly být často označovány i termíny *propugnaculum* nebo *curia specialis* (2001, 295-296), což jsou označení spojována s drobnými vrchnostenskými sídly zcela běžně (viz kap. 2.3).

⁶ Velmi široká problematika panských sídel, jejich identifikace, klasifikace a způsob studia, včetně bohatých odkazů na literaturu, byla nedávno shrnuta v úvodu druhého dílu Panských sídel západních Čech (Karel – Knoll – Krčmář 2009, 14-19). Jedná se o pohled, se kterým se zcela ztotožňuji a jedině takovéto, svým způsobem holistické pojetí dokáže vytvořit dostatečně plastický obraz minulosti.

2.2 Pramenná základna

Vzhledem k tomu, že jedním z cílů práce je shromáždit co možná nejúplnější soubor drobných vrchnostenských sídel ve vymezeném regionu, je celá databáze založena především na rešerši dostupné literatury. Použity byly jak souhrnná kompendia, tak regionální publikace a do jisté míry také články v periodikách. Jako sekundární zdroj sloužily především historické mapy prvního a druhého vojenského mapování (oldmaps.geolab.cz), mapy stabilního katastru (archivnimapy.cuzk.cz), soudobé katastrální mapy (nahlizenidokn.cuzk.cz) a mapy leteckého snímkování (kontaminace.cenia.cz; mapy.cz; geoportal.gov.cz). Poznatky o některých lokalitách byly konzultovány s dalšími badateli (P. Vařeka, P. Rožmborský, J. Hložek, M. Procházka, O. Malina a další).

Ze souborných prací je základem samozřejmě dílo A. Sedláčka (1995; 1996; 1998a; 1998b; 1998c), které postihuje velkou část lokalit ve všech regionech, i když většinou nezachycuje samotnou podstatu sídel. Historické zmínky o pozemkové šlechtě byly doplněny z vyčerpávajícího díla A. Profouse a jeho následovníků (Profous 1949; 1951; 1954; Profous – Svoboda 1957; Svoboda – Šmilauer 1960). Jistý přínos má též encyklopedie nakladatelství Svoboda vydávaná v osmdesátých letech, avšak je zde třeba značné obezřetnosti především co se týče popisů terénní situace (Anděl a kol. 1984; Bělohlávek a kol. 1985). Pro základní přehled může posloužit také soupis J. M. Šafránka Břevnovského (1995-1997). Z novější literatury nelze opominout *Encyklopedii českých tvrzí*, která velmi kvalitně a vyčerpávajícím způsobem pojednává o jednotlivých lokalitách, avšak klíč k jejich výběru je zcela nejasný a práce je do velké míry neúplná (Kolektiv 1998-2005). Některé objekty jsou dobře popsány také v dalších pracích J. Úlovce a jiných autorů (2000; 2003-2005; Musil – Plaček – Úlovec 2005).⁷

Informace o hradech byly čerpány jak z již zmíněné edice nakladatelství Svoboda, tak především z prací T. Durdíka (2002; 2005a;

⁷ Úplný seznam zkrácených citací použitých v databázi:

Anděl a kol. 1984; Anderle 1996; 2008; Anderle – Rožmborský 1994; Anderle – Švábek 1990; 1992; 1993; Baier 2010; Bělohlávek a kol. 1985; Blažková – Lomecká – Neustupný 2008; Brachtel – Rožmborský 1991; Bukačová 2000; Buračinská 2008; Cechner 1913; Čibera 2011; Durdík 1984; 1989; 1995; Hnízdilová 2006; Chmelíř 2007; Jelínek 1877; 1879; Jůna 1928; 1931; Karel – Krčmář 2006; Kašička 1984; Kočka 2009; 2010; Kolektiv 1998-2005; Koller 1968; Krolmus 1858; Krucký 2000; Lüssner 1874; 1886; Mezuliáníková 2010; Miler 1991; Mottl 1875-1878; Musil – Plaček – Úlovec 2005; Nováček 2000; Novák – Vařeka v *tisku*; Novobilský 2008; Patejdl 1934; Podlaha 1900; 1912; Profous 1949; 1951; 1954; Profous – Svoboda 1957; Procházka 2011; Razím a kol. 2010; Renner 1935; 1937a; 1937b; Rožmborský 1998; 2002; 2006; 2008; v *tisku*; Rožmborský – Novobilský 2006; Sedláček 1995; 1996; 1998a; 1998b; 1998c; Svoboda – Šmilauer 1960; Synek 1996; 1998; Šafránek Břevnovský 1995-1997; Štauber 1994; Úlovec 2001; 2003-2005; Vařeka 2008; Velc 1904; Vodvářka 2006.

2005b; 2008; 2009; 2011). Popis měst a městeček se zakládá na práci K. Kuči (1996; 1997; 1998; 2000; 2002; 2004; 2008; 2011).

2.2.1 Rakovnicko

Rakovnicko patří k lépe probádaným okresům v zájmovém regionu. První zprávy o zdejších panských sídlech podává A. Cechner pod hlavičkou *Soupisu památek* (1911; 1913). Několik lokalit bylo ve třicátých letech minulého století blíže popsáno J. Rennerem (1935; 1937a; 1937b) a A. Patejdlem (1934). Zásadní prací tohoto okresu je však dílo V. Kočky, který ve svých *Dějínách Rakovnicka* podrobně popsal místopis všech zdejších vsí a spolu s ním podává cenné informace o drobných vrchnostenských sídlech. Jeho práce je velmi spolehlivá co se popisů a historických údajů týče, avšak podstatně opatrnější je třeba být u Kočkových vlastních interpretací, které bývají často zavádějící (2009; první vydání 1936, dílo částečně zasahuje i do okresů Kladno a Beroun). Několik zdejších tvrzišť bylo v poslední době badateli posouzeno v periodiku Hláška (Brachtel – Rožmberský 1991; Miler 1991; Synek 1996; Štauber 1994) a za velmi zdařilý je třeba označit *Katalog k výstavě nemovitých památek Rakovnicka*, kde se objevuje popis a fotodokumentace řady jinak opomíjených sídel (Blažková – Lomecká – Neustupný 2008).

2.2.2 Kladensko a Slánsko

V oblasti Kladenska působili již ve druhé polovině 19. století badatelé V. Krolmus (1858) a J. Mottl (1875-1878), kteří se věnovali zdejším zaniklým vsím včetně jejich panských sídel. Na jejich práci úspěšně navazuje F. Velc v *Soupisu památek*, který jako místní rodák zasvěceně popsal severní část okresu – Slánsko (1904). Popis Kladenska od Z. Wirtha jeho kvalit bohužel z daleka nedosahuje (1907). Na oba tyto autory později navazuje amatér R. Koller (1968). Až na několik výjimek a předstihových výzkumů se od této doby panským sídlům či místopisu v okrese nikdo systematicky nevěnoval (Krucký 2000; Procházka 2011; Vodvářka 2006; Vytlačil 2006). Jedná se o region, jehož větší část byla zkoumána již dříve v mé bakalářské práci (Novák, D. 2010).

2.2.3 Rokycansko

Již na počátku 19. století v oblasti působili F. A. Heber (Bukačová 2000, 17), M. Kalina z Jäthensteinu, P. V. Krolmus a F. X. Franc (Anderle – Švábek 1990, 16), kteří však tvrzím nevěnovali přílišnou pozornost.

Některé tvrze byly zahrnuty do *Soupisu památek uměleckých a historických* zpracovaných A. Podlahou (1900; 1912) a několik drobných sídel šlechty v okolí Libštejna zaznamenal také V. Kočka (1930).

K zásadnímu posunu poznání dochází na konci 70. a v 80. letech 20. století, kdy prováděli povrchové průzkumy tvrzišť a stavebně-historické průzkumy dochovaných objektů J. Anderle a V. Švábek, kteří výsledky svého bádání souhrnně v 90. letech publikovali (1990; 1992; 1993). Na toto zásadní dílo navázaly další dílčí práce (např. Anderle 2008; Anderle – Rožmberský 1994; Chmelíř 1997; Rožmberský 1998; 2002; 2006; 2008; *v tisku*; Rožmberský – Novobilský 2006). V několika případech byly od 90. let také realizovány menší záchranné a předstihové výzkumy (Chotětín, Frýda 1985; Ostrovec, Nováček 2000; Svinná, Foster 2006; Kamenická 2004). Shrnutí poznání řady menších šlechtických sídel podává práce T. Karla a L. Krčmáře (2005). Další etapu představují terénní aktivity katedry archeologie FF ZČU v Plzni, která v rámci semináře pro archeologii středověku a novověku soustředila své výzkumné práce na zaniklé středověké vesnice, ovšem v několika případech se staly předmětem nedestruktivních výzkumů také menší opevněná sídla a dvory (Dvorec, Novák, D. – Vařeka *v tisku*; Javor, Čibera 2011; Kokot, Buračinská 2008; Nevěžeň, Vařeka 2008; Rovný, Vařeka, *v tisku*; Skomelno, Mezuliáníková 2010; Smědčice-Sedlecko, Baier 2010).

2.2.4 Berounsko

Berounsko můžeme označit za nejhůře poznanou oblast celého polygonu. V 19. století popsal v *Památkách archeologických* několik lokalit B. Jelínek (1877; 1879) a M. Lüssner (1874; 1886), ale okresu se bohužel vyhnulo vydání *Soupisu památek*. Ten byl však z iniciativy místního učitelstva na přelomu 20. a 30. let zastoupen místopisnou *Monografií Hořovicka a Berounska*, která jeho nepřítomnost do velké míry kompenzuje a v některých aspektech jej i překonává (Jůna a kol. 1928; 1931). V mladším období se zpracování zdejších tvrzí badatelé až na několik ojedinělých prací v podstatě vyhýbají (Durdík 1989; Synek 1998; Úlovec 2001).

2.3 Stav poznání pramenů

Stejně jako jinde, jsou v oblasti širšího Křivoklátska zastoupeny tvrze spadající do různého stupně poznání. Tvrze archeologicky prozkoumané systematickým destruktivním výzkumem (např. Tlestky),

objekty zachycené během předstihových a záchranných archeologických výzkumů (např. Ostrovec, Nováček 2000; Čelechovice, Procházka 2011), nedestruktivně zkoumaná tvrziště (např. Javor, Čibera 2011; Dvorec; Rovný, Novák – Vařeka v *tisku*), tvrze odhalené stavebně historickými průzkumy (např. Ejpovice, Anderle – Švábek 1990, 10) a tvrze známé jen na základě písemných zmínek (např. Stará Huť, Záhřivec), či pouze předpokládané na základě predikátů (např. Olešná; Raková). Není tedy divu, že s takto nesourodým vzorkem je třeba pracovat velmi obezřetně a uvědomovat si, že data jsou velmi náchylná ke zkreslení.

Písemné prameny bývají značně rozpolcené. Za základní považujeme objevení lokality v predikátu (*de Buschowitz*), ač to nemusí znamenat přímo samotnou existenci sídla.⁸ Větší váha může být přikládána těm zmínkám, kde jsou urození označováni „sezením v“ (*residens in*). Méně častá je přímá písemná zpráva o tvrzi, která bývá ve starších pramenech označována jako *municio*, *curia omagialis* (Panáček 2002, 10), *fortalicium*, *propugnaculum*, někdy i *castellum* (Musil – Svoboda 1998, 6) a *promontorium fossatum* (Musil 2006, 16), v českých pramenech pak přímo jako tvrz (někdy též jiné názvy – např. obydlí, stavení apod.). Často se však stává, že jsou tak sídla označována až po svém zániku (*deserta*, Panáček 2002, 10).

Vzhledem ke značné variabilitě bývá nelehké i studium hmotných pramenů, protože tvrze jsou značně širokým pojmem zahrnujícím lokality od složitých dispozic (např. Rovný, Hradečno, Makotřasy) až po sídelní dvory (např. Raková, Žíkov). Složitý je i vývoj zanikání, překrývání a posunů sídel, která je pak velmi těžké zachytit a rozlišit (Panáček 2002, 10-11). Jejich relikty bývají často překryty dalšími situacemi, ať již mladšího sídla nebo rozrůstající se vsi, a památky po nich jsou setřeny natolik, že je možno je zachytit pouze archeologicky. Samotnými obyvateli tvrzí bývají nižší šlechtici, jmenovitě vladykové, zemané, rytíři a panoši, v některých případech, především u panošů, vázaní lenním vztahem k vyšší šlechtě či panovníkovi (Nekuda – Unger 1981, 37-38). Některé tvrze spadají pod správu vyšší šlechty, církve (kapituly, kláštery, církevní řády) či dokonce panovníka a výjimečně také bohatých měšťanů. Tvrze bývají součástí manských služebných organizací hradů, přičemž

⁸ Někdy takový predikát označuje pouze místo bydliště dané osoby a ne její příslušnost ke šlechtickému stavu, natož existenci panského sídla (Panáček 2002, 10). V databázi jsou proto pro úplnost zaznamenány všechny zjištěné predikáty, ale je jim přikládána různá váha dle daných okolností.

v tomto regionu jsou to především služební organizace Křivoklátu a Karlštejna.⁹

Podobná je i situace kolem hradů, měst a vesnic. U nich se nesetkáváme s tolika nejasnostmi, ale i u hradů a vsí existují málo pochopené či špatně lokalizovatelné objekty (např. hrad Babská skála, Karel – Krčmář 2006, 14; ves Srnice, Rožmberský 2006, 51). U měst a městeček naopak bývají problémy s datací jejich vysazení (nabytí privilegií; srov. Kuča 1996; 1997; 1998; 2000; 2002; 2004; 2008; 2011).

3 Charakteristika regionu

Při výběru polygonu pro zpracování bylo základním předpokladem, že obsáhne dostatečné množství objektů pro důvěryhodné statistické zpracování. Po zkušenostech o možnostech takového studia z předchozí práce (Novák, D. 2010) se jako dostatečné zdálo zařazení čtyř okresů. Jejich výběr byl podmíněn požadavkem využít původní databázi a zároveň do oblasti zahrnout Rokycansko, dlouhodobě zkoumané Katedrou archeologie ZČU v Plzni. To v podstatě předurčilo k výzkumu okresy Rakovník, Kladno, Rokycany a Beroun. Tento výběr byl však učiněn především proto, že všechny čtyři oblasti sjednocuje jeden prvek, kterým je Křivoklátský lovecký hvozd, situovaný zhruba ve středu zkoumané oblasti (srov. Razím a kol. 2010, 12-30, 43, 71, 79).

Tato oblast v okolí řeky Berounky plnila a dodnes plní zcela jinou funkci, než okolní běžně osidlovaná a využívaná krajina. Tento kontrast nabízí možnost pozorovat a pochopit roli podobného krajinného prvku v celkové sídelní struktuře a popsat vzájemný vliv obou prostředí. Stejně tak se od sebe jednotlivé okresy značně odlišují – terénním reliéfem, využitím krajiny, vývojem osídlení, majetkovou držbou a řadou dalších prvků. Jejich podrobná komparace může proto přinést velmi zajímavé výsledky.

3.1 Rakovnicko

S 896 km² je okres Rakovník největším zkoumaným okresem. Je rozdělen na 121 katastrálních území obsahujících 186 základních sídelních jednotek (www.uir.cz). Nadmořská výška kolísá od 224 m na hladině Berounky u Račic až po 612 m n. m. vysoký vrch Vlastec v Křivoklátské vrchovině (srov. Obrázek 5). V centrální části okresu se nachází Rakovnická kotlina, tvořená sníženinou s mírně zvlněným

⁹ K manskému systému na Křivoklátsku blíže Razím a kol. 2010, 66-68; Kočka 2009, 109-273; obecně Šimůnek 2005, 282-292; Jurok 2000, 79-80.

povrchem a široce rozevřenými údolními. Tento prostor je na severozápadě obklopen plochými vrchy Kryrské pahorkatiny, na jihozápadě homogenní, avšak vysoko položenou Petrohradskou pahorkatinou, na jihu velmi členitou Pavlíkovskou pahorkatinou s širokými rozvodními hřbety a na jihovýchodě výběžkem Křivoklátské vrchoviny (Klíčavská pahorkatina). Na severu a severovýchodě vše uzavírá plochá, tektonicky vyzdvižená tabule Džbán, s hlubokými zářezy potoků převážně ve východním směru (Demek a kol. 1987; srov. Obrázek 4).

Hlavním vodním tokem v regionu je řeka Berounka se svým levobřežním přítokem Javornicí. Dalšími významnými toky jsou Rakovnický a Líšanský potok, odvodňující celou Rakovnickou kotlinu, Loděnický potok na Džbánsku a Klíčava na Křivoklátsku. Geologické podloží tvoří na jihu břidlice, fylity a svory, v úzkých pásech též amfibolity a diabasy. V severní část území je formována pískovci, slepenci a jílovci, v Rakovnické kotlině doplněné o kvartérní sedimenty a terciérní písky a jíly. Na západě je tvořeno diority a žulou. Zcela většinovým půdním typem je kambizem, místy (především na jihu) se střídající s luvizemí. Hnědozem se vyskytuje pouze ve střední a severní části Rakovnické kotliny a výjimečně v okolí některých vodních toků. V povodí Líšanského potoka jsou místy také regozemě. Východ a jihovýchod okresu je zcela zalesněn převážně smíšenými lesy, v severní části pak převažují jehličnany. Velké plochy jehličnatých lesů nejdeme také na Jesenicku (geoportal.gov.cz).

3.2 Kladensko a Slánsko

Oblast Kladenska a Slánska je dnes reprezentována okresem Kladno o rozloze 720 km², děleným na 141 katastrálních území, na něž připadá 253 základních sídelních jednotek (www.uir.cz). Nejvyšším bodem je Vysoký vrch u Malých Kyšic (456 m n. m.) a nejnižším výtok Bakovského potoka z okresu (175 m n. m.; srov. Obrázek 5). Celý region se výrazně sklání od Křivoklátské vrchoviny (zde Lánská pahorkatina) na jihozápadě, směrem k severovýchodu do oblasti Dolnooharské tabule. Ve střední části je výrazně členitá krajina Hostivické tabule, kde se střídají hluboce zaříznutá údolí s plošinami, hřbety a suky. Ta na severu pozvolně přechází ve Slánskou tabuli, která je při východním okraji podobně členitá, avšak směrem k severozápadu se terén postupně mění ve výrazná údolí oddělující široké ploché hřbety (Demek a kol. 1987; srov. Obrázek 4).

Jihozápad spadá do povodní Berounky a je odvodňován Loděnickým potokem. Zbytek území leží v povodí Vltavy, kam odtéká

Vranský, Zlonický, Bakovský, Červený a Knovízský potok. Většinu podloží okresu tvoří pískovce, jílovce a slepence a především na severozápadě mají významné zastoupení kvartérní sedimenty. Na jihu jsou podobně jako na Rakovnicku břidlice, fylity a svory, prořezávané místy amfibolity a diabasy. Ve střední části jsou též dva malé výstupy čediče. Kladensko je velmi bohaté na úrodné půdy. Černozemě pokrývají téměř celou severozápadní polovinu okresu, jejich okraj je lemován pararendzinou a jihovýchod je bohatý na hnědozemě. Na východě a jihu jsou ve vyšších polohách plochy kambizemě, pokryté jehličnatými či smíšenými lesy. Většina okresu je však bezlesá (geoportal.gov.cz).

3.3 Rokycansko

Okres Rokycany je jedním z nejmenších českých okresů. Nachází se na něm 91 katastrálních území se 139 základními sídleními jednotkami v ploše 575 km² (www.uir.cz). Nadmořská výška se pohybuje v rozmezí od 245 m n. m. (hladina Berounky na výtoku z okresu) do 718 m n. m. (vrch Brno v Radečské vrchovině; srov. Obrázek 5). Jižní polovinu okresu formovanou Strašickou, Třemšínskou a Bukovohorskou vrchovinou společně s Blovicou a Klabavskou pahorkatinou charakterizují rozsáhlé ploché, široké či oblé strukturální hřbety a široce rozevřená údolí. Střední část postupně přechází v plochou Rokycanskou kotlinu s mělkými údolími a širokými nivami a mírně zvlněnou Holoubkovskou kotlinu. Výrazně členitější ráz krajiny nacházíme v severní polovině okresu, která je tvořena Radnickou, Vlaseckou, Radečskou a Hudlickou vrchovinou a zčásti i Kožlanskou plošinou s hlubokými zářezy údolí Berounky i jejích přítoků (Vařeka – Holata – Rožmberský – Schejbalová 2011, 320; srov. Obrázek 4).

Severozápadní hranici tvoří tok Berounky (Mže) s pravobřežními přítoky Klabavou, Korečným, Radnickým a Zbirožským potokem. Geomorfologicky je území značně nejednotné. Převažují zde břidlice, v centrální části doplněné o droby, křemence a vápence, jinde (jih, severozápad, severovýchod) doprovázené fylity a svory. Významné je také zastoupení amfibolitů a diabasů na severovýchodě a sporadicky i v dalších částech území. Kvartérní sedimenty nalézáme na severu území a v okolí Rokycan. Převažujícím půdním typem je kambizem, kterou v jižní části střídá pseudoglej, místy s luvizemí. Hnědozem leží pouze na malé ploše v okolí Oseckého potoka, západně od Radnického potoka a na severu u Vejvanovského potoka. Okres je z velké části pokryt jehličnatým lesním porostem a to především v pruhu táhnoucím se od

severovýchodu k jihozápadu, přerušným pouze v okolí Zbiroha, Mýta a Rokycan (geoportal.gov.cz).

3.4 Berounsko

V Berounském okrese nalezneme 211 základních sídelních jednotek rozdělených do 116 katastrů o celkové výměře 662 km² (www.uir.cz). Rozpětí nadmořské výšky je od 211 m n. m. na hladině Berounky při výtoku do 620 m n. m., kterých dosahuje vrchol Jiviny (srov. Obrázek 5). Území Berounska je výrazně členité a rovinatý terén zde najdeme pouze západně od Berouna a na jihozápadě území v široké sníženině Hořovické brázdy. Ta je od svého okolí na severu ostře oddělena Křivoklátskou vrchovinou (Hudlická vrchovina na západě a Chyňavská pahorkatina na východě), na jihu Brdskou vrchovinou a na východě Karlštejnskou vrchovinou s hlubokým zářezem údolí Berounky a jejích přítoků (Demek a kol. 1987; srov. Obrázek 4).

Kromě samotné řeky Berounky zmiňme potoky Stroupinský, Červený, Loděnický a říčky Litavku a Chlumavu. Podloží tvoří téměř v celé ploše břidlice, droby, křemence a vápence, na severu pak břidlice fylity a svory. Územím se táhne od severovýchodu k jihozápadu úzký pruh amfibolitů a diabasů. Kvartérní sedimenty leží v okolí Berounky, severně od Hostomic a severně od Hořovic. Nejběžnějším půdním pokryvem je kambizem, na jihu a severu společně s pseudolejem. V Hořovické brázdě nalezneme větší plochy luvizemě a místy také hnědozemě. Karlštejnská vrchovina je pokryta rendzinou a stejně tak zde doplněnou hnědozemí. Vrchoviny v severní a východní části jsou porostlé smíšeným lesem, Hořovická brázda je v podstatě odlesněná a na jihu vystupují jehličnaté lesy oblasti Brd (geoportal.gov.cz).

3.5 Křivoklátský lovecký hvozď

Lovy pořádané při různých slavnostních příležitostech měly velký symbolický význam již od pradávna. Pro takovéto účely bylo českými panovníky udržováno a spravováno rozsáhle území v povodí řeky Berounky (dříve Mže) s centrem nejdříve na Zbečenském dvorci a později na hradě Křivoklátě. Mimo tato centra byla v oblasti vytvořena síť zeměpanských hradů a ke Křivoklátu byla nejpozději od 14. století navázána komplikovaná manská služební organizace (viz dále). Svou funkci a charakter si toto území udrželo od Přemyslovské doby až do dnešních dnů, kdy se stalo chráněným krajinným územím. Samotnou plochu hvozdu je zpětně velmi složité přesně rekonstruovat. Na východě jej obepíná Loděnický potok, na jihu zasahuje až k Hořovické brázdě, na

západě je ohraničen Zbirožským potokem a Rakovnickou kotlinou a severní část zabíhá až na svahy Džbánů (nejnověji Razím a kol. 2010, 12-30, 43, 71, 79; starší práce Benešovská – Žižka 1987; Durdík 1999; Kočka 2009; Razím 2002, 21-38). Jedná se o velmi přibližné vymezení, které zahrnuje plochu bezmála 770 km², což je pro srovnání velikost jednoho celého okresu. Jihozápadní hranice je navíc velmi problematická a je možné, že původní rozlohou hvozdu sahal až do oblasti Radečské vrchoviny a dále na Strašicko, jak naznačuje vývoj zdejšího osídlení a původní královské državy v oblasti (Vařeka – Holata – Rožmberský – Schejbalová 2011, 328; Novák, D. v tisku).

Oblast hvozdu má mělce zarovnaný povrch s táhlými hřbety, směřujícími převážně k severovýchodu. Na levém břehu řeky vystupují tři pruhy spilitových a diabasových kopců. Podél pravého břehu Berounky se tyčí do poměrně značné výšky pásmo rokycansko-křivoklátských vyvěřelin, které se na jihovýchodě mění v břidličnatou parovinu, s výstupy buližníků. V celé oblasti se vyskytují na živiny poměrně chudé kyselé půdy a vyznačuje se výrazně méně příznivým podnebím než okolní krajina. Terén je dodnes pokryt lesem, jehož kořeny můžeme položit do dob předhistorických, a který již v námi postihované době požíval jistou míru ochrany.¹⁰ V této době se skládal hlavně z bučin s přimíšenou jedlí a z rozlehlých smíšených doubrav s hojnými jasanými a javorovými. V údolích kolem vodních toků rostly olše a vrby. Borovice byla původně roztroušena pouze v dubinách, později však zaujala celé prosvětlené nebo vykácené plochy dubin. Na pasekách se a ve starých řídkých porostech se rozmáhala bříza, osika, jíva a trnité křoví. Tento stav byl později zcela zahrazen překotnou těžbou dřeva ve druhé polovině 17. a v 18. století (Štefflová-Leiská 1956, 4-14).

4 Evidence lokalit

4.1 Sběr dat

K získání dat bylo využito pramenů popsaných v kapitole 2.2. Vzhledem k vysokému počtu objektů nebylo v možnostech autora ověřovat všechna data v terénu. Proto byla alespoň jednotlivá tvrzení konfrontována v různých publikacích mezi sebou, s řadou map a zároveň konzultována s dalšími badateli.¹¹

¹⁰ Omezení pastvy dobytka, zákazy zakládání ohňů, ohrazování mýtin proti okusu zvěří apod. (Štefflová-Leiská 1956, 11).

¹¹ Poplužní dvory, kostely, obce, hrady atd. byly do mapy stejně jako tvrzení zaneseny na základě pramenů popsaných v kap. 2.2. Dlužno dodat, že pro lokalizaci dvorů, pro něž je pramenová základna zcela nepostačující, byly brány v potaz písemné zmínky v historických pramenech

Entitou v databázi (bodem v GIS), je vždy jeden konkrétní objekt. Pokud ve vsi bylo postupně tvrzí více, je každá tato uváděna zvlášť. Pokud na sebe tvrze přímo navazují přestavbou původního objektu, je toto považováno stále za jednu entitu. Stejně tak krátké zpuštění a následné obnovení tvrze není důvodem pokládat obnovenou tvrz za jiný objekt. Obecně můžeme říci, že nová položka je zadána tehdy, pokud nemá daná tvrz, predikát či jinak zjištěný objekt *přímou* (časovou i prostorovou) návaznost na předchozí objekty.

4.2 Deskriptivní systém

Všechny deskriptory použité pro popis tvrzí, hodnoty, kterých mohou nabývat spolu s jejich popisem, jsou shrnuty v tabulce v příloze (Tabulka 1). Na následujících řádcích jsou popsány ty deskriptory, které vyžadují bližší vysvětlení. Deskriptivní systém byl tvořen tak, aby bylo možno uspokojivě zodpovědět otázky položené v úvodu, ale obsahuje také doplňující informace k jednotlivým objektům. Snahou bylo vytvořit takovou databázi, která bude co nejúplnější evidencí drobných vrchnostenských sídel v regionu, a která bude moci v budoucnu posloužit dalším badatelům jako základ pro jejich práci.

Jako nutná součást databáze vrchnostenských sídel je i databáze obcí, měst a městeček, hradů a hospodářských dvorů v regionu. Jejich popis obsahuje pouze chronologické informace (intravilány, města, hrady), u správních sídel také vývoj majetkové držby (hrady, města) a v důvodných případech některé další deskriptory. Vzhledem k tomu, že tyto objekty nejsou předmětem zkoumání a popis je strukturován stejně jako u tvrzí, nebude jim věnována zvláštní pozornost.

4.2.1 Základní popis

Lokality jsou v databázi specifikovány svým obvyklým názvem používaným v literatuře. Pokud na jedné lokalitě existovalo více sídel (současných či po sobě jdoucích), je za název lokality připojeno číslo, kdy 1 označuje nejstarší známý objekt. V případě více alternativních názvů, jsou další názvy uváděny v závorce. V případě dvouslovných názvů, je z důvodu přehlednosti prvně uváděn předmět a jeho přívlastek až na místě druhém (např. Újezd Vysoký, Lhota Prackova apod.).

a případné dvory zobrazené v 1. a 2. vojenském mapování, bez ohledu na jejich datování, které bývá vesměs velmi obtížné a jejich návaznost na starší objekty těžko prokazatelná (srov. Chotěbor – Smetánka 1985, 47-48; Chotěbor 1991, 179).

4.2.2 Stav dochování a umístění

Je mnoho forem, ve kterých můžeme drobná vrchnostenská sídla dnes zachytit (viz kap. 2.3) a od toho se odvíjí i jejich databázová reprezentace. Lokality jsou rozlišeny podle stupně dochování deskriptorem *stav*. Na tomto základě byly body do mapy zanášeny u každé tvrze různým způsobem. Tam kde to bylo možné, byly označeny přímo hlavní stavby tvrze či střed tvrziště (v ostatních případech pak např. střed hospodářského dvora, kterého bylo sídlo součástí apod.). Položka *lok_typ* proto nese informaci o typu umístění bodu. Přesnost jeho lokalizace od 10 m až po umístění na katastr vyjadřuje deskriptor *lok_presno*.

Je velmi častým faktem, že publikované informace jsou nepřesné (z objektivních důvodů či vinou autora), neúplné či jinak znehodnocené a je proto mnohdy složité říci s jistotou, zda panské sídlo opravdu existovalo a o to komplikovanější bývá nalezení jeho polohy (viz kap. 6). Proto bylo třeba kromě těchto tří deskriptorů pro potřeby zpracování zahrnout další dva. První (*duv_exist*) vyjadřuje procentuální pravděpodobnost (0-100 %), že tvrz opravdu existovala, a druhý (*duveryhodn*) stejným způsobem říká, nakolik je důvěryhodné, že bod v mapě skutečně reprezentuje polohu tvrze. Jedná se o subjektivní vyjádření autora na základě rešerší z literatury, map, konzultací s badateli a případných návštěv lokalit. Na těchto dvou deskriptorech a na přesnosti lokalizace je dále založen výběr objektů vhodných pro následné zpracování (viz kap. 8).

4.2.3 Chronologické zařazení

Stejně jako zprávy o samotné existenci sídla, byly sbírány i informace o jejich chronologickém zařazení. Sledován je vznik lokalit, tedy údaj, který označuje první dostupnou zprávu o objektu. Preferována je datace archeologickými nálezy¹², konkrétní písemná zmínka o vzniku tvrze, odhady badatelů či první objevení predikátu, a to ve vytyčeném pořadí. Často je možno získat pouze *terminus ante quem* (TAQ) a v takovém případě je údaj zakončen otazníkem. Obdobný je postup při získávání údaje o zániku tvrze, kde je za průkazné bráno doložení zánikovým horizontem (archeologicky) a přímou písemnou zmínkou o zpusnutí tvrze. Menší váhu má zmizení daného vladyckého rodu z písemných pramenů a odhady badatelů. TAQ často získáme ze zmínek o majetkových převodech pustých tvrzišť. Na stejnou váhu je bráno i sloučení statku s jiným, případně nákup rodem, který prokazatelně sídlil

¹² Ty obvykle posouvají vznik lokality mnohem dále oproti písemným pramenům.

na jiné tvrzi (v takových případech nově nabyté tvrze z pravidla zanikají). To nám určuje pro tyto objekty *terminus post quem* (TPQ). Stejnou informaci získáme, pokud se dozvíme o přesídlení rodu na jiné sídlo.¹³

Oba deskriptory byly zjišťovány s přesností na čtvrtstoletí.¹⁴ Toto měřítko leží na hranici výpovědní schopnosti dat, avšak naprostá přesnost není pro bádání bezpodmínečná. Při této podrobnosti je možno postihnout vývoj sídel v potřebné šíři a případné nepřesnosti nemohou nijak výrazně narušit celkový obraz. Samotná reprezentace časového zařazení je realizována dichotomickými deskriptory, znázorňujícími jednotlivé časové úseky. Je tak možné postihnout například zánik tvrze na krátký čas a její následné obnovení. Zároveň tato reprezentace dovoluje velmi jednoduchou tvorbu mapových výstupů a statistické zpracování.

4.2.4 Majetková držba

Již první práce na toto téma naznačila potřebu blíže se věnovat tématu majetkové držby (Novák, D. 2010, 39-41) a její pokračování tuto skutečnost dále potvrzuje (Novák, D. v *tisku*; Novák – Vařeka v *tisku*). Na základě chronologického rozřazení po čtvrtstoletích, byl proto zachycen její vývoj. V jednotlivých polích jsou zaznamenáni všichni známí majitelé vrchnostenského sídla ve vymezeném období, jak po sobě následovali.¹⁵ Je tedy možno velmi jednoduše dohledávat a porovnávat majetek jednotlivých šlechtických rodů (či jiné vrchnosti) ve shodných časových úsecích, což přináší další možnosti pro syntézu a interpretaci dat. Literatura, ze které byly čerpány informace, je stejně jako u ostatních deskriptorů uvedena v poli *biblio*.¹⁶ Kromě samotných přídomků se v databázi před některými záznamy objevuje v závorce číslo, které značí příslušnost k většímu rodu. Díky tomu je možné sledovat majetek všech

¹³ Za zánik tvrze je autorem považováno přímé zničení tvrze, případně ztráta funkce správní a residenční. Za zánik *není* považována přestavba na kvalitativně vyšší sídlo, tedy často zámek, ve výjimečných případech hrad.

¹⁴ S výjimkou 12. a 18. - 20. století, která leží mimo zkoumaný časový úsek a jsou reprezentována jako celá století.

¹⁵ Z důvodu přehlednosti a pro potřeby dalšího zpracování jsou uváděny pouze přídomky (např. z Javora), bez vlastních jmen, případně název instituce, která objekt vlastnila (např. kapitula sv. Víta).

¹⁶ Lze namítnout, že archeologovi nepřísluší se do takovéto míry zabývat historickými údaji a zapojovat je do výzkumu. Dle mého názoru je však tento přístup pro komplexní uchopení tématu zcela nezbytný. V ideálním případě by samozřejmě bylo lépe oslovit historika, avšak pro účely diplomové práce jsou tyto možnosti značně omezené a nezbyvá než se opřít o kvalitní, již publikované prameny (např. Kočka 2009; 2010; Rožmberský 2006; 2008; v *tisku*; Sedláček 1995; 1996; 1998a; 1998b; 1998c; Profous 1949; 1951; 1954; apod.). Samozřejmě se nemůže nikdy v archeologickém prostředí jednat o primární zdroj informací, avšak v zájmu vytvoření co nejplastičtějšího obrazu minulosti, je takový zdroj velmi vítaný. Stejně tak pohled na historické prameny očima archeologa může přinést zajímavé závěry.

větví daného rodu a vytvořit mnohem plastičtější obraz situace (Tabulka 3).¹⁷

4.2.5 Formální vlastnosti

Při popisu formálních vlastností tvrzí byla základním požadavkem možnost statistického zpracování dat. To vedlo ke snaze minimalizovat počet nominálních deskriptorů¹⁸ a k jejich nahrazení dichotomickými deskriptory, vzájemně na sobě nezávislými, které reprezentují jednotlivé vlastnosti tvrze. Byla tak sledována přítomnost příkopu, valu, věžové či palácové stavby, dalších fortifikací, samostatné stavby brány, opevnění příslušejícího hospodářského dvora a otázka, zda byl objekt postaven převážně ze spalných materiálů. Samozřejmě se nejedná o zcela uspokojivý popis, který by vyjadřoval veškeré podrobnosti, nicméně pro potřeby této práce, a pro základní evidenci zcela postačuje. Doplňujícím nominálním deskriptorem, který lze těžko jinak nahradit, je popis tvaru tvrziště.

U všech deskriptorů zmíněných v předchozím odstavci hraje značnou roli stav poznání a dochování lokalit. Nemůžeme proto nikdy říci, zda daný objekt konkrétní prvek opravdu neobsahoval, nebo zda se ho pouze nepodařilo zachytit. Tímto břemenem je však bohužel archeologický materiál postižen obecně a nezbyvá, než mít tuto skutečnost stále na paměti.

4.2.6 Prostorové vlastnosti

Svébytnou skupinou deskriptivního systému jsou popisy prostorových vlastností sídel. Tyto deskriptory zaznamenáváme pouze u těch lokalit, kde jsme schopni spolehlivě určit jejich polohu (viz kap. 6.2.2). Ke sledovaným deskriptorům patří vzdálenost od středu hospodářského dvora (v metrech i popisně na základě vztahu ke dvoru), vzdálenost od středu návsi nejbližšího intravilánu a popis polohy tvrze vůči němu, převýšení nad intravilánem a přítomnost sakrální stavby (kostel, rotunda) či rybníka v nejbližším okolí tvrze (cca do 150 m). Tato část deskriptorů společně vyjadřuje vztah sídla ke svému zázemí.

Vazba na přírodní podmínky je popisována nadmořskou výškou, vzdáleností od vodního toku, polohou v terénním reliéfu, sklonem svahu,

¹⁷ Jednotlivé rody byly vyčleněny jak na základě výše zmíněných pramenů, tak za pomoci další literatury zabývající se českou šlechtou (např. Halada 1993; 1994a; 1994b; Mysliveček 2005; 2006; Jurok 2000). Rozdělení jistě není zcela vyčerpávající a autor si je vědom toho, že zde můžeme nalézt řadu nepřesností, avšak vzhledem k složitosti této problematiky se jedná o zcela dostačující a poměrně kvalitní výstup.

¹⁸ srov. Neustupný 2007, 107.

členitostí okolního terénu, jeho zalesněním, vzdáleností od lesa, půdním typem a typem podloží.¹⁹

4.2.7 *Doplňkové deskriptory*

Kromě výše zmíněných deskriptorů, v databázi nalezneme celou řadu dalších, které nespádají do žádné z předešlých kategorií. Nesou informaci o tom, zda tvrz během své existence na čas zanikla a byla znovu obnovena, zda dané sídlo přežilo obec, které bylo součástí, nebo jestli zaniká společně se svou vsí. Sledujeme i důvody zániku tvrze, jejich známé přestavby, a zda byla přestavěna na hrad či zámek. Popis majetkové držby doplňuje informace, zda tvrz byla někdy součástí manského systému, případně zda byl majitelem katolík či husita, u tvrzí existujících během husitských válek.²⁰

5 **Příspěvek k poznání některých tvrzí v regionu – terénní výzkum vzorku lokalit**

V rámci shromažďování dat k dalšímu studiu byly některé vybrané objekty podrobeny povrchovému průzkumu. Jedná se vesměs o takové tvrze, u kterých je jejich existence a popis ve stávající literatuře určitým způsobem problematický či s velkou pravděpodobností nepřesný. Stejnou měrou jde o snahu lokalizovat a zachytit stávající stav objektů popsanych ve starší literatuře, především těch, kterým nebyla věnována v poslední době žádná pozornost. Výsledky průzkumu jsou prezentovány v této kapitole, kde zmiňuji jen ty lokality, kde průzkum prokázal nějaké nové skutečnosti.²¹

5.1 **Bušohrad (okres Beroun)**

Přibližně 900 m východně od osady Bušohrad, jižně od silnice na Broumy přetíná Úpořský potok mohutná hráz zaniklého rybníka. Při jeho severním okraji asi 20 m západně od hráze, vystupuje do původní vodní

¹⁹ Hospodářské dvory, středy a tvar intravilánů, vodní zdroje, vzdálenost od lesa a zalesnění byly sledovány na základě historických map (1. a 2. vojenské mapování, oldmaps.geolab.cz; stabilní katastr, archivnimapy.cuzk.cz). Dvory byly do vsi zanášeny i na základě písemných zmínek v pramenech ke tvrzím. V případě intravilánu byl za nejbližší považován ten, který prokazatelně alespoň nějaký čas existoval současně s tvrzí a lze ho s ní bezpečně spojovat. Nadmořská výška odečítána z vrstvy DEM (Digital Elevation Model) založené na základních mapách 1:10 000 (ZM 10). Poloha v reliéfu je též odečítána ze ZM 10. Svažitost terénu byla vygenerována z vrstvy DEM a odečtena v místě lokalizace bodu (sídla). Členitost okolí je vyjádřena mediánem svažitosti okolního terénu v okruhu 1500 m. Zalesnění postihuje též plochu do 1500 m v okolí sídla. Půdní typ a podloží odečítáno z mapových vrstev GIS dostupných na <http://geoportal.gov.cz>.

²⁰ Tam, kde byla tato informace zmíněna v pramenech k danému objektu.

²¹ Za datování keramického materiálu získaného povrchovými sběry děkuji P. Vařekovi.

plochy špatně rozeznatelný pahorek, který identifikoval koncem 80. let 20. století T. Durdík jako zbytky rozplaveného tvrziště bez podrobnějšího popisu (1989, 23).

Dnes se popisovaný objekt skládá ze dvou částí. Východní část o něco více vyvýšená nad okolní terén, má nepravidelný tvar (severovýchodní nároží je zřetelně pravouhlé, jinde je spíše zaoblená) a dosahuje velikosti zhruba 10 m. Na severu je od okolí částečně oddělena viditelně podmáčenou sníženinou, která by mohla představovat zbytky příkopu. Západní část, tvoří obdélná plošina, která zejména na svém západním okraji již téměř splývá s okolím. V ploše tvrziště (?) bylo sběrem z krtinců získáno množství uhlíků, které mohou značit přítomnost kulturní vrstvy. Situace je bohužel natolik nevýrazná, že s jistotou zde rozhodně o tvrzišti mluvit nemůžeme. Je pravděpodobné, že se jedná o antropogenní útvar, ale jeho pravou podstatu může odhalit jen budoucí bádání.

V rámci studia byl proveden také povrchový průzkum okolí „tvrziště“, s cílem identifikovat případné pozůstatky k tvrzi příslušné vsi. Na jižním okraji hráze, na terase nad potokem (a původním rybníkem) byly v ploše cca 150 m lokalizovány konvexně-konkávní, liniové i pravouhlé objekty různých dispozic, které zřetelně připomínají zbytky malé zaniklé obce. Kupy, které by mohly být zbytky zdiva překrytého zeminou, dosahují v některých případech výšky až 150 cm. Některé objekty jsou zaplavené vodou, těžko však posoudit, zda se jedná o zbytky tajícího sněhu,²² či o běžný stav. V prostoru objektů se pak nachází větší množství lomového kamene, který není jinde v okolí přítomný. Celá lokalita je porostlá mladým, dobře přehledným bukovým lesem kromě okrajových částí, kde najdeme vzrostlé smrky. Jako celek tvoří objekty útvar nápadně připomínající náves.

Pokud se potvrdí takováto interpretace, bude rozhodně žádoucí věnovat lokalitě náležitou pozornost, jelikož by se mohlo jednat o dosud neznámou, velmi dobře zachovalou (středověkou ?) vesnici, z větší části v lesním prostředí. Při rozpoznání stupni zachování reliktních by bylo vhodné provést podrobný průzkum okolí, které by mohlo skrývat další podobně zajímavé situace.

5.2 Dvorec u Mirošova (okres Rokycany)

Tvrziště při Skořickém potoce 1000 m od Mirošova je tvořeno umělým pahorkem o výšce 3–6 m nepravidelně pětiúhelného půdorysu s plochým vrcholem, jehož maximální rozměry dosahují 18,5 x 22 m (v

²² Průzkum byl prováděn na začátku března.

roce 1891 zde byla vystavěna kaplička). Na západní straně porušila tvrzíště mladší cesta budovaná zřejmě v souvislosti s kapličkou. Ze tří stran obklopuje pahorek příkop s rovným dnem dosahující šířky až 20 m. Na vnější straně je místy patrné valovité těleso, situace je však zkreslena kameny, které byly v minulosti vybírány z pole a recentním odpadem. Celá situace byla zaměřena totální stanicí v rámci samostatné práce o tvrzích na Rokycansku (Novák – Vařeka v *tisku*; Obrázek 12).

5.3 Chlum (okres Rakovník)

August Sedláček se zmiňuje o tvrzi Chlum, která se měla nacházet západně od vsi, kde „jest na návrší tvrzíště patrné příkopy a násypy do kruhu založenými“, zaniklé patrně během 15. století (Sedláček 1996, 92). Jeho popis je o pár let později doplněn o informaci, že „ještě v r. 1870 vyčnívaly as 1 m vysoké zdi nad povrch země, později byly však úplně se zemí srovnány“ (Cechner 1913, 18). Další popis podává V. Kočka, za kterého zde byly základy kruhovitého stavení o průměru 15 m nevystupující nad okolní terén (Kočka 2009, 411). V mladších publikacích se sídlo již vůbec nevyskytuje, nebo je zmíněno pouze nepřesně a útržkovitě (Anděl a kol. 1984, 168).

V mapách stabilního katastru nese označení „U starého zámku k Rakovníku“ rozsáhlá plocha severně a západně od vsi Horního Chlumu (archivnimapy.cuzk.cz). Podle místní lidové tradice je tak pojmenována nevýrazná, k severu se svažující ostrožna 900 m západně od vsi (č. parcely 515/1), od okolního terénu na západě, severu a východě oddělená hlubokými a strmými zářezy dvou vodotečí. Zdejší obyvatelé tvrdí, že byl v minulosti v této poloze z posedu viditelný výrazný kruh (kruhy ?) v obilí, který můžeme teoreticky zpětně interpretovat jako porostové příznaky zaniklého opevnění (srov. Kuna a kol. 2004, 76-80). Kruhový objekt o průměru 50 m na stejném místě odpovídajícím popisu je při bližším pohledu patrný též na leteckých snímcích z roku 1953 a to včetně centrálního pahorku (kontaminace.cenia.cz). Později došlo k zalesnění části lokality a navíc mladší letecké fotografie zachycují krajinu mimo vegetační období, nebo v jeho nevhodné fázi, a proto se jinde nepodařilo porostové příznaky potvrdit. Na aktuálních snímcích (geoportal.gov.cz) jsou však rozeznatelné světlejší plochy, které by mohly indikovat orbou narušené zděné konstrukce tvrze, nebo samotného centrálního pahorku (srov. Kuna a kol. 2004, 80-82). Mapové podklady můžeme doplnit o výřez z mapy stabilního katastru, kde parcelace naznačuje přítomnost nějakého výrazného strukturujícího prvku, tvarem částečně odpovídajícího tvrzíšti. Severně od domnělé polohy tvrze na

protější straně potoka rozeznáváme plochu, jež by mohla být poplužním dvorem (archivnimapy.cuzk.cz) zmiňovaným v literatuře (Anděl a kol. 1984, 168). Jeho poloha v tomto místě je však zcela hypotetická a nebyla ověřována v terénu.

Při samotném povrchovém průzkumu, byl na lokalitě proveden povrchový sběr,²³ při kterém se podařilo získat několik větších zlomků mazanice, řada střepů datovatelných do novověku, ale též drobné úlomky keramiky rámcově spadající již do 13. století. Podle informací místních obyvatel se v okolí ještě po polovině 20. století nacházely zbytky zdiva, avšak tuto skutečnost se nepodařilo potvrdit. Na místě se rovněž na rozdíl od okolí vyskytuje nápadné množství žluté opuky, která je na Rakovnicku často užívána jako stavební materiál.²⁴ Ze zářezu blízké vodoteče do skalního podloží je patrné, že jeho složení je zde zcela odlišné. Tvar reliéfu přítomnost sídla přímo nenaznačuje, avšak jinak plochý terén je zde o poznání neklidnější. Průzkum bohužel ztěžuje fakt, že část plochy tvrziště přestala být zemědělsky využívána a dnes se zde nachází nízký listnatý les a křoviska. Jeden z místních obyvatel tvrdí, že se na místě pokoušel o (nelegální) průzkum detektorem kovů, avšak nepodařilo se mu nalézt žádné pozůstatky kovových artefaktů.

Všechna zmíněná fakta společně nepřímo potvrzují polohu hledaného sídla v dotčené poloze. Pravdivý se zdá také obraz o kruhovém tvrzišti s centrálním pahorkem, na kterém stálo stavení alespoň částečně zděné (opukové kameny), ale částečně též dřevěné konstrukce (zbytky hliněného omazu). Jedná se o opomíjenou lokalitu, která by si jistě zasloužila podrobnější průzkum, především otázek spojených s hospodářským zázemím tvrze a jejím vztahu k poměrně vzdálené vsi. Konkrétní informace o její podobě by mohl zachytit geofyzikální průzkum, nebo případný systematický výzkum tvrze odkryvem. Lokalita je neustále poškozována zemědělskou činností a brzy tak může dojít k její úplné likvidaci.

5.4 Kamýk (okres Rokycany)

V zaniklé obci Horním Kamýku se podle písemných pramenů měla nacházet tvrz. J. Anderle a V. Švábek popsali ve své práci situaci na rozhraní pole a lesa severozápadně od dvora Kamínky, avšak ani sami autoři si nejsou jisti, zda jimi rozeznané objekty lze ztotožňovat s tvrzištěm zmiňovaným k roku 1601 (Anderle – Švábek 1990, 18-20).

²³ V ne příliš vhodných podmínkách uvláčeného pole, po ústupu sněhové pokrývky.

²⁴ Často zde dodnes pozorujeme neomítnuté budovy, postavené právě z tohoto materiálu. Jedná se jak o obyčejné usedlosti, tak o hospodářské dvory a další stavení. Některé vsi obsahují objekty postavené téměř výhradně z místní opuky.

Jejich popis se ukázal být velmi přesný, ale po bližším ohledání je nutno interpretaci popsaných objektů jako pozůstatků původního Kamýckého sídla odmítnout. S největší pravděpodobností se jedná pouze o relikty zaniklé vsi a případných hospodářských objektů. Zbytky obdélné „kamenné hradby“ jsou více než sporné²⁵ a ani další objekty nás neposouvají blíže k nalezení místní tvrze. Výše po svahu se naopak podařilo lokalizovat mezní pásy zaniklé plužiny. Nelze vyloučit, že se v budoucnu v okolním lesnatém prostředí podaří objevit pozůstatky zdejší tvrze. Je politováníhodné, že pozoruhodně zachovalé zbytky této zaniklé vesnice zatím unikají větší pozornosti badatelů.

5.5 Neumětely – Starý zámek (okres Beroun)

Ves Neumětely je zajímavá tím, že pod jejím jménem se v literatuře skrývají hned tři tvrze. Dvě jsou velmi dobře popsány, avšak jedna bývá badateli do velké míry opomíjena a vždy se k ní vážou jen sporé zmínky. Bližší popis uvádí pouze A. Sedláček. Na místě zvaném Starý zámek, při cestě z Libomyšle do Želkovic, na ostrožně se měl nacházet kamenný hrad, kde místní hajný při kopání našel sklepy a „hvězdu a nádobu velmi hrubou barvenou tuhou s vroubkovaným okrajem, též střely rozmanité, malou podkovu a kalíšek hliněný, též tuhou zbarvený“ (Sedláček 1995, 217). Další popis lokality však v dostupné literatuře nenajdeme.

Ostrožna není od zbytku hřebene oddělena příkopy ani valy, ale pouze úzkou šíjí, na jejímž konci, než se začne svažovat dále k západu, nalezneme obdélný areál zaniklé tvrze (hrádku?). Je vymezen plochou, která mohla nést původní hradbu (snad dřevěnou – nenachází se zde v podstatě žádné stopy destrukcí). V jihozápadním rohu se nachází dvojdílný obdélný konkávní objekt, hluboký cca 1 m. Jde nejspíše o Sedláčkem zmiňované sklepy. Celá východní část je zarostlá velmi hustými křovisky, avšak i zde jsou patrné zbytky nejméně jednoho objektu. Po jižní straně ostrožny stoupá stará cesta, která poté pokračuje dále směrem k Želkovicím. Při ní je ve stráni několik dalších objektů, které mohou souviset spíše s dobývkou místní břidlice. Západní konec ostrožny je odtěžen lomem.

Z uvedených skutečností plyne, že se zde opravdu nacházelo opevněné sídlo neznámé funkce. Mohlo jít o strážní objekt, který měl za úkol kontrolovat tudy procházející stezku z Libomyšle do Želkovic. Jedná se totiž o nejpříhodnější místo v širokém okolí k překonání strmého svahu oddělujícího Hořovickou brázdu od Karlštejnské vrchoviny. Ostrožna

²⁵ Ohrazení zde pravděpodobně existovalo, ale nemůžeme v žádném případě mluvit o jeho fortifikační funkci, ale spíše o vymezení prostoru za nějakým blíže nespecifikovaným účelem.

navíc nabízí široký rozhled od západu, přes jih až na východ. Spojovat jakékoli písemné zmínky s touto dosti odlehlou lokalitou je velmi problematické a i její řazení pod 2,6 km vzdálené Neumětely je spíše přáním badatelů než podloženým faktem. Výrazné zbytky středověké²⁶ tvrze či hrádku by zasloužily podrobnou dokumentaci a důstojné místo v literatuře.

5.6 Podluhy (okres Beroun)

Tvrz s pivovarem, poplužním dvorem, mlýny, železnou hutí a s doly jistě stávala ve vsi Podluhy, jak zmiňují historické prameny. M. Lüssner zmiňuje, že stávala východně ode vsi na úpatí Podlužské výšiny v místě zvaném „Na rumech“, na poli patřícím rolníku Hrdličkovi. Mělo se jednat o kamenný zámek, z něž nic již nezbylo, pouze při orání se přichází na základy zdiva (1886, 282). Podle indikační skici stabilního katastru byl lokalizován pozemek rolníka Hrdličky, v poloze odpovídající popisu (archivnimapy.cuzk.cz). V místech, kde se „Na rumech“ říká dodnes, vznikla v posledních letech motokrosová dráha, které případné situace velmi poškodila, nebo zcela zničila. Míra zemních úprav a navážek je zde tak vysoká, že lze těžkou určit, zda sporný materiál²⁷ pocházející ze sběru na dráze a v jejím okolí je místní, či sekundárně přemístěný. Každopádně pokud se tvrz nacházela opravdu v těchto místech, jedná se pravděpodobně o nenávratně zničenou lokalitu.

5.7 Příčina (okres Rakovník)

Sporé zprávy o tvrzi v Příčině, která zde stávala patrně od první poloviny 14. století do začátku 17. století, ji pokládají do prostoru hospodářského dvora (Anděl a kol. 1984, 394; Sedláček 1996, 118) a zmiňují skutečnost, že na začátku 20. století měly stát „ve vsi zbytky zdi hradební, místy až 2 m vysoké“ (Cechner 1913, 128).

V severozápadní části vsi se skutečně nachází veliký hospodářský dvůr, dnes však již zcela rozparcelovaný na samostatné usedlosti. Zastavěna je dnes také centrální plocha dvora, kde jsou zbytky původních staveb využity jako základy pro zahradní posezení. Podle místních tvoří dodnes severovýchodní frontu dvora mohutná, přes metr silná zeď z na hlínu kladených kamenů, která indikuje pravděpodobnou polohu hlavní části sídla. Ve východním nároží též vystupuje část opěráku z lomového kamene v rohu stávající budovy, který by mohl s tvrzí souviset. Samotná nárožní budova je pak o cca 3 m vysazena ven

²⁶ Vyplývá z nálezů popisovaných A. Sedláčkem (viz výše).

²⁷ Nalezenou keramiku lze datovat od pozdního středověku až po recentní odpad.

z fronty budov dvora. Pod tímto nárožím se dříve údajně nacházela úzká ulička, které se říkalo v brance, a podle místní lidové tradice šlo o původní vstup do tvrze. Tato ulička zanikla po likvidaci některých budov v okolí dvora a po celkové reparcelaci této části vsi. Při kopání sloupů elektrického vedení v jejím okolí prý bylo vykopáno značné množství „červenice“, tedy hliněného omazu domů. Při rekonstrukci jedné z usedlostí ve zmiňovaném úseku dvora narazil její majitel na druhotně užitě kamenické články a jeden z nich popisuje jako střílnu. Při přestavbě jiné usedlosti byla po odstranění falešného stropu objevena klenba, která byla předběžně interpretována jako zbytky kaple (údajně po odborném zhodnocení).

Výše uvedené skutečnosti dovolují vyslovit hypotézu, že tvrz v Příčině byla opravdu součástí zdejšího vrchnostenského dvora a nacházela se pravděpodobně v jeho východním nároží, v obvodu původní návsi. Podrobný stavebně-historický průzkum by mohl přispět k bližšímu pochopení podstaty sídla, které zde existovalo po téměř tři století.

5.8 Senec (okres Rakovník)

Zbytky tvrze (sklep a část zazděné chodby) se nachází pod dnešním č. p. 33 (Anděl a kol. 1984, 418). Vzhledem k terénní situaci, kdy se jižně od zbytků tvrze nachází volné prostranství pod hrází zaniklého rybníka, patrné již na mapách stabilního katastru, jehož tvar naznačuje možnou přítomnost zbytků tvrziště (archivnimapy.cuzk.cz), byl proveden na lokalitě povrchový průzkum. Lokalita dnes leží na soukromém pozemku, kam majitel bohužel neumožnil přístup. Při zběžném pohledu nic nenaznačovalo zachování fortifikací tvrze, nicméně velká část plochy je pravidelně orána, a bylo by proto vhodné provést zde po domluvě s majitelem alespoň povrchový sběr, který by doplnil informace o ne příliš prozkoumaném sídle, a zároveň prozkoumat popisované zbytky tvrze v č. p. 33, o kterých se jiná literatura nezmiňuje.

5.9 Smilovice (okres Rakovník)

Po Smilovicích se psal již ve 14. století Ješek ze Smilovic, avšak tvrz zde pravděpodobně vznikla až ve druhé polovině 16. století za Žďárských ze Žďáru. Svou funkci ale ztratila již záhy po třicetileté válce (Sedláček 1998c, 426). Až v nedávné době se podařilo J. Synkovi zdokumentovat stavení ve Starých Smilovicích, dnes sloužící k rekreačním účelům, které nese všechny známky toho, že se jedná o původní renesanční Smilovickou tvrz. Autor se však omezuje na velmi

stručný popis situace (1996). Velmi dobře zachovalá tvrz (viz popis J. Synka) se nachází v areálu nevelkého poplužního dvora, v jeho jižním nároží. Budova tvrze stojí na 4 m vysoké terénní hraně, která pokračuje dále směrem k severovýchodu a zde se pravouhle zalamuje k severozápadu. Může se jednat o Synkem popisované zbytky tvrziště, ale povrch nese značné stopy recentních úprav (budova tvrze je též čerstvě omítnuta). Terén se poté dále svažuje směrem k severovýchodu a jsou na něm patrné četné konvexní i konkávní objekty a kumulace kamení, které mohou být zbytky dalších staveb, nikoliv snad tvrze, ale objektů dvora či vesnických usedlostí. Na svahu pod tvrzí bylo sběrem získáno několik zlomků keramiky datovatelných do mladšího novověku (podle kontextu nejspíše druhotně přemístěné) a na oraném poli pod tvrzí, kde se dříve nacházel rybník sahající až k tvrzi,²⁸ větší množství střepů různé datace od 13. století až po 20. století, ale též kostí, zvířecích zubů a železářské (?) strusky. Tomuto místu se podle pamětníků odedávna říká „Pod fortanou“.

5.10 Sokolovice (okres Beroun)

Nedaleko od Komárova na severozápad stávala vesnice Sokolovice, zaniklá snad na konci 16. století (Bělohlávek a kol. 1985, 313). Zde mělo existovat panské sídlo vladyků ze Sokolovic. M. Lüssner odkazuje na místo na návrší u lesa, kde se podle něj tvrz nacházela. Mělo být označeno hromadou kamení, jamou a jakousi dlažbou a dříve tu měl existovat byt hajného s hlubokou studnou. Již tehdy se zde však rozprostíraly jen polnost a kus louky s rybníčkem (1886, 282-283).

Dnes není možno v udávané poloze nic podobného zachytit. Povrchovým sběrem se zde podařilo potvrdit osídlení sahající do středověku,²⁹ ale zprávy o sídle ověřit tak nelze. Lze pouze konstatovat, že část území, kam hypoteticky tvrz klademe, byla nově zalesněna a nemělo by tak docházet jejímu dalšímu poškozování orbou.

5.11 Újezdec – Malý Újezd (okres Rokycany)

Podobně problematické jako v případě Kamýka je tvrziště při zaniklé vsi Újezd. Nachází se zde nevýrazný pahorek vystupující ze západu do hladiny Čápského rybníka (vzniklého až po zániku vsi se sídlem), nesoucí na svém nízkém vrcholu obytné stavení. Na jižní straně

²⁸ Podle svědectví místních a podle stabilního katastru (zde patrná dnes již rozoraná hráz jižního rybníka i mokřiny pod hrází, náležející ke zbytkům severního rybníka; archivnimapy.cuzk.cz).

²⁹ Nejstarší keramika pochází prokazatelně ze 13. století a bohatě je zastoupena také mladší keramika 14. a 15. století, včetně velkých úlomků mazanice.

se zdá být v krátkém úseku od okolí oddělen zbytky příkopu, avšak tato interpretace není zcela uspokojivá. J. Anderle a V. Švábek popisují též zbytky příkopu na západní straně pahorku a jeho existenci dokládají průběhem cesty na mapách stabilního katastru (1992; 38-39; srov. archivnimapy.cuzk.cz). Tento argument však považuji za velmi neprůkazný, jelikož tvrziště by tak dosahovalo obrovských rozměrů a předčilo by tak i největší tvrze v regionu, jakými jsou Rovný či Mydlná (srov. Novák – Vařeka v *tisku*). Na místě stával navíc v minulosti objekt bývalé cihelny (P. Rožmberský, osobní sdělení), který jistě tvář místa významně formoval a celá sníženina, kde dnes stojí několik obytných domů, mohla být ve skutečnosti jámou vzniklou těžbou materiálu pro výrobu cihel. Pahorek by pak byl pouze pozůstatkem původního terénu v místě stavby cihelny. Nelze se ubránit dojmu, že autoři značně přecenili zjištěné skutečnosti a hypotézu o Újezdeckém tvrzišti je nutno brát s rezervou.

5.12 Zdejcina (okres Beroun)

Zdejcinskou (původně Kdýčina) tvrz mimo jiné uvádí v Památkách archeologických M. Lüssner. Ten ji na základě lidové tradice a zpráv o nalézaném základovém zdivu lokalizoval na výběžek svahu nad Berounkou, kde tehdy stával statek Josefa Svobody č. 11 (1874, 93). Na tomto místě, lokalizovaném dle stabilního katastru (archivnimapy.cuzk.cz), dnes stojí novostavba domu stejného čísla popisného. Jedná se o velmi příhodné místo pro umístění tvrze, oddělené od okolí strmými svahy a jen na jihu se otvírající do mírnějšího svahu, odkud je dobrý výhled na celé údolí Berounky daleko oběma směry. Terén je do velké míry formován dnešní silnicí, která nerespektuje původní umístění cesty a výrazně mění tvář celé lokality. Vyděluje tak ostrožnu, která je i ve svém středu proměněna nově postavenou budovou, při jejíž stavbě byl terén viditelně upravován. Původní situace je tedy téměř setřena a bližší podobu zde kdysi stojící tvrze můžeme již jen odhadovat.³⁰

6 Analýza pramenné základny

6.1 Použitá data

Analýzu pramenů je možné rozdělit na několik kroků:

³⁰ Z lokality pochází jeden kameninový střep datovatelný do pokročilého novověku. Je možné, že stavbě domu předcházel archeologický výzkum. Zda k tomu došlo či zda byly (případné) výsledky publikovány, není autorovi známo.

- 1) zanesení bodu do mapové vrstvy GIS
- 2) sběr dostupných informací o polohopisu, chronologii, majetkové držbě a formálních vlastnostech objektu
- 3) určení důvěryhodnosti existence a důvěryhodnosti lokalizace (viz kap. 4.2.2)
- 4) zjištění prostorových vztahů a deskriptorů závislých na poloze (viz Tabulka 1)

První a druhý krok mohl být proveden u všech lokalit i přes to, že ne vždy se podařilo bod zcela přesně lokalizovat a získat veškerá data. Jedná se především o shromáždění a systematické uložení informací dostupných z pramenů. Třetí krok je zásadním momentem pro další zpracování, jelikož na jeho základě je prováděn výběr těch objektů, které mohou být následně podrobeny hlubší analýze. Vzhledem k dostatečnému množství studovaných sídel bylo možno vybrat opravdu pouze ty objekty, u kterých jsme si stoprocentně jisti jejich existencí a stejně tak jejich lokalizací, a které jsou zároveň umístěny v mapě s přesností do 25 m. Celkové statistiky naleznete v taulce v příloze (Tabulka 2).

6.2 Popis získaných hodnot

Do databáze bylo zařazeno 481 drobných vrchnostenských sídel (Obrázek 1),³¹ 701 obcí (Obrázek 4), z nichž 31 bylo ve vymezené době městem, nebo městečkem (Obrázek 2), 403 hospodářských dvorů (Obrázek 3) a 47 hradů (Obrázek 2).³² Z uvedeného počtu tvrzí (?), se jich 19 % nachází na Berounsku, 33 % na Kladensku, 25 % na Rakovnicku a 22 % na Rokycansku (Graf 1). Většinu známe ze šlechtických predikátů (40 %) nebo se jedná o zaniklé objekty (38 %). Tvrziště různého stupně dochování tvoří celkem 11 % vzorku a 10 % tvrzí je dodnes zachováno v rámci přestavěných, ale i téměř původních objektů (Graf 2). Lokalizovány jsou nejčastěji na katastrální území (51 %), 39 % jich je lokalizováno s přesností do 10 m, s přesností do 25 m 7 % a pouze 3 % s přesností do 250 m (Graf 5). S jistotou mluvíme o 47 % tvrzí, u 28 % je důvěryhodnost existence menší než 20 %, v rozmezí 20–50 % pravděpodobnosti předpokládáme 15 % tvrzí a dalších 10 % snad existovalo s jistotou vyšší než 50 % (Graf 3). Bohužel nemůžeme důvěřovat lokalizaci více než poloviny z nich (52 %), ale 36 % jich je

³¹ Počet všech zaznamenaných zmínek naznačující přítomnost sídla, bez ohledu na důvěryhodnost zmínky.

³² Byly zařazeny také hrady nacházející se v těsném sousedství polygonu, jelikož mohly úzce souviset s děním v jeho ploše (např. Petršpurk, Pravda, Žerotín, Vinařice, Okoř, Valdek a další).

naopak lokalizováno bez problémů. Do intervalu 20-49 % spadá 5 % lokalit a zbylých 6 % do rozmezí 50-99 % (Graf 4).

Statistiky dalších deskriptorů jsou uváděny pouze zvlášť pro podskupiny stoprocentně existujících tvrzí a zvlášť pro jistě lokalizované tvrže. Předvedeme tak zkrácení výsledků nulovými hodnotami u velké části lokalit, kde nebylo možno data sledovat. Uvádíme zde pouze základní statistické údaje. Jejich vzájemná kombinace, hledání trendů v datech a další operace budou diskutovány později. Doplňující informace a všechny konkrétní hodnoty naleznete v přílohách v tabulkách (kapitola 14.1) a grafech (kapitola 0).

6.2.1 Existující tvrže

U 225 s jistotou doložených tvrzí zcela zmizela skupina lokalit známých pouze z predikátů (Obrázek 6). Převažují zaniklé tvrže (58 %), tvrziště jsou zastoupena 20 %, stejně jako dochované objekty. Tři nejvýznamnější období jejich vzniku jsou 3. čtvrtina 13. století (9 %), 1. čtvrtina 14. století (20 %) a konec 14. století (17 %). Jistý vzestup počtu tvrzí je patrný také na konci 16. století (6 %), to je zároveň poslední etapa jejich zakládání. Významný nárůst drobných vrchnostenských sídel začíná před polovinou 13. století a tvrže v podstatě nevznikají během 15. století (Graf 6). Zanikání statků sledujeme sporadicky od konce 14. století, ale hlavní vlna přichází v 15. století (celkem 33 %) s vrcholem před jeho polovinou (13 %). Druhou hlavní etapu pustnutí řadíme před polovinu 16. století (7 %), třetí pak na přelom 16. a 17. století a do období třicetileté války (dohromady 27 %). Zbylých 21 % tvrzí ustupuje až během 18. – 20. století (Graf 7).

Během své existence 18 % lokalit na čas zpustlo a bylo znovu obnoveno, 12 % jich zaniklo společně s obcí, která k nim příslušela, a 4 % naopak svou ves přežilo. V celkovém měřítku počet tvrzí narůstá od 13. do počátku 15. století (strmě zejména během 14. století). Poté sledujeme prudký pokles doznívající až do poloviny 16. století, kdy jejich počet znovu mírně roste a snižuje se znovu razantně v první polovině 17. a následně pak v 18. století. Na konci 13. století víme o 40 tvrzích (18 %), ve svém vrcholu na přelomu 14. a 15. století existovalo 165 z 225 jistě doložených tvrzí (73 %), v polovině 16. století 96 (43 %) a na jeho konci 103 (46 %). Třicetiletou válku přežilo 20 % objektů (44) a až do 20. století jich fungovalo 18 (8 %; Graf 18). Celková průměrná doba existence tvrzí je 221 let, obvyklá hodnota však leží na 175 letech (Graf 8). Rozpoznáváme mezi nimi 16% tvrzí vázaných manskou službou.

Různé bývají také důvody zániku. Nejčastějším důvodem je změna majitele tvrze či slučování panství (48%), méně často pak přímá destrukce (17%). Část jich své funkce neztratila až do 20. století (8%) a 5% zpusťlo po přesídlení majitele na jiné sídlo. U více než čtvrtiny (26%) důvod zániku dnes neznáme.

6.2.2 Lokalizované objekty

Do této skupiny řadíme tvrze splňující 3 kritéria:

- a) důvěryhodnost existence = 100 %
- b) důvěryhodnost lokalizace = 100 %
- c) přesnost lokalizace do 25 m

Takových tvrzí se na sledovaném polygonu vyskytuje 152. Na Berounsko jich připadá 17 %, na Kladensko 37 %, na Rakovnicko 28 % a na Rokycansko 18 %.³³ V této skupině dále klesá počet zaniklých objektů (40 %), leč poměr mezi tvrzišti (27 %) a stojícími dochovanými tvrziemi (29 %) se v podstatě nemění. Většina (88 %) je jich lokalizována velmi přesně – s odchylkou do 10 m. Převažuje lokalizace ve středu tvrziště (52 %), případně přímo v místě hlavní budovy (36 %). Chronologické údaje odpovídají situaci popsané výše, pouze vzrůstá procento obnovovaných tvrzí na 22 %.

Z celkového počtu sídle evidujeme u 41 % palác, u 27 % věž, bránu u 9% a další stavby pak u 5 % lokalit. Opevněny jsou ve 44 % příkopem, ve 34 % valem, 28 % jich má vodní opevnění a další fortifikaci (většinou zděnou hradbu) má 19 % sídel. Téměř čtvrtina (21 %) byla přestavěna na zámky, 2 objekty dokonce na hrady. Obecně víme o alespoň jedné přestavbě u 34 % tvrzí (především během 16. století).³⁴ Spalných objektů je z celku 9 % a dvůr v rámci pevnění má jen 5 lokalit. Tvar tvrziště³⁵ nelze dnes rozpoznat u 27 % tvrzí a dalších 34 % nemá tvrziště patrné kvůli přítomnosti hospodářského dvora.³⁶ Oválný či kruhový tvar má 20% tvrzišť a 12% čtyřúhelný. Výjimky tvoří objekty

³³ Za povšimnutí stojí významné snížení počtu tvrzí oproti kompletnímu vzorku na Berounsku a Rokycansku. Na Rokycansku je z velké části způsobeno velkým počtem tvrzí s nejistou existencí (připadá na něj pouze 17 % jistých sídel), přičemž důvodem může být špatné dochování tohoto druhu pramenů v oblasti Rokycanska. Na Berounsku se ale vyskytuje 20 % jistě existujících tvrzí a pouze 17 % lokalizovaných. Naznačuje to, že stav výzkumu na Berounsku nedosahuje zdaleka úrovně okolních okresů, a okres by proto zasluhoval mnohem větší pozornost badatelů.

³⁴ V 15. století jsou přestavovány 2 %, v 16. století 25 %, v 17. století 14 %, v 18. století 16 % a v 19. století 5 %.

³⁵ Zde je tvrziště chápáno ne v pravém slova smyslu, ale jako plocha kde se tvrz včetně fortifikací nachází.

³⁶ Buď nebyly zemní práce vůbec přítomny, nebo byly dvorem setřeny.

nepravidelného půdorysu (1), nebo ty, které jsou formovány pouze palácem bez dalších úprav (2).

V této skupině již známe i prostorové vlastnosti jednotlivých tvrzí. Začneme polohou v krajině. Průměrná nadmořská výška lokalit je 361 m n. m., obvyklá (medián) 365 m n. m (Graf 13). Největší část lokalit najedeme na pískovcovém, slepencovém a jílovcovém podloží (permokarbonské horniny; 28 %) a na břidlicích, fylitech či svorech (protezoické horniny; 24 %). Významné zastoupení mají též paleozoické břidlice, droby, kamence a vápence (15 %), kvartérní sedimenty (14 %), mezozoické pískovce a jílovce (10 %) a vulkanické horniny (7 %). Z půd je hlavní složkou poloha na kambizemi (36 %) a fluvizemi (27 %), z ostatních pak evidujeme černozem (8 %), luvizem (7 %), pararendzinu (5 %), glej (5 %), pseudoglej (4 %), černici (3 %) a regozem (2 %). Obvyklým umístěním v terénu jsou dna údolí (34 %) a svahy (26 %), v menší míře ostrožny (13 %) a rovinatý terén (11 %), zcela sporadicky pak horní hrany svahů (6 %), terasové stupně (6 %), opyše (3 %) a vrcholy kopců (2 %). Sklon terénu v místě tvrze je v průměru 4 stupně, obvyklá hodnota jsou 3 stupně (Graf 14). Medián svažitosti okolí pak je v průměru 3 stupně a stejná je i jeho obvyklá hodnota (Graf 15). Zalesněna bývá v obvykle (i v průměru) méně než třetina okolí do 1500 m od tvrze a průměrná vzdálenost od lesa dosahuje 586 m (medián 590 m). Přímo v lese leží 14 % lokalit.

Nyní se věnujme zázemí. Průměrná vzdálenost od dvora je 235 m, ale obvyklou hodnotou je 60 m (Graf 9). Od intravilánu je tvrz vzdálena průměrně 276 m, obvykle pak 150 m (Graf 10). Od vody průměrně 81 m, obvykle 50 m (Graf 11). Výrazná disproporce mezi průměrem a mediánem je způsobena extrémně vysokými hodnotami u některých objektů, a směrodatná je proto především druhá hodnota, případně grafické znázornění hodnot. Největší podíl tvrzí leží při dvoře (43 %), 28 % je součástí jeho obvodu a 3 % je v jeho středu. Naopak 11 % sídel je do 250 m od dvora, u 5 % je dvůr ve stejné vsi a u 11 % se příslušný hospodářský dvůr nepodařilo nalézt. Nejvíce (24 %) známých tvrzí je při okraji intravilánu. Téměř rovnocennými díly se dělí v dalších polohách – v zástavbě intravilánu (13%), v obvodu návsi (13 %), přes údolí proti obci (12 %) a v čele návsi (10 %). Malé procento jich stojí uprostřed návsi (4 %), část je zcela bez přiřaditelné obce (7%), u části jejich přesný vztah k intravilánu dnes nelze určit (7 %)³⁷ a 11 % tvrzí se nachází ve větší vzdálenosti od obce, se kterou prokazatelně souvisely. Sídla leží

³⁷ Především u zaniklých vsí.

v průměru o 4 m výše, než je střed návsi, ale obvyklá hodnota je rovna nule (Graf 12). V blízkosti 29% tvrzí ležel rybník a 13% z nich je nedaleko kostela.

7 Historický vývoj regionu ve světle drobných vrchnostenských sídel

Dat získaných při studiu menších panských sídel v regionu, lze využít nejen pro popis sídel samotných. Jak se v poslední době ukazuje, můžeme zkoumáním i takto omezené skupiny objektů přispět k pochopení dynamiky vývoje krajiny, vzniku a zániku struktur, které ji formovaly a vytvořit tak její reprezentativní obraz v průběhu dějin (Novák, D. v *tisku*; Bolina 2002, 136-176; Gabriel – Panáček 1994, 27-62). Následující popis vznikl především na základě distribučních map pro jednotlivá časová období. K nim byly poté připojeny informace o majetkové držbě drobných šlechtických sídel, měst, městeček a hradů. Na následujících řádcích se pokusím o stručný výklad vývoje distribuce a majetkoprávních vztahů ve vymezeném regionu. Rozhodně se nejedná o vyčerpávající výklad, avšak poskytne čtenáři dostatečnou představu o proměnlivosti, vlivech a nelineárnosti vývoje tohoto druhu sídel od počátku 13. do třetí čtvrtiny 17. století (Obrázek 13 - Obrázek 31). Období bylo vybráno tak, aby bylo možné zachytit jejich postupný rozvoj již od počátku jejich zakládání a skončilo se změnami po Třicetileté válce. V popisu není zahrnuta majetková příslušnost vesnic, protože nebyla při analýze sledována.³⁸

Vymezené pojetí studia majetkoprávních vztahů kontrastuje s pojetím historiografickým. Jako srovnání dobře poslouží práce J. Juroka o české šlechtě, která nabízí pohled na obdobném časový úsek, jako je předkládán zde. Jak sám konstatuje, při přisuzování vlivu jednotlivým

³⁸ Jako zdroj informací slouží především výše popisovaná databáze. Citace uvádím pouze tam, kde byla data z databáze doplněna o informace z jiných zdrojů. Je také třeba mít na paměti, že databáze se opírá o různě kvalitní prameny k jednotlivým regionům. Je proto možné, že se v textu vyskytnou jisté nepřesnosti, způsobené tímto faktem, zvláště co se týče datací vzniku některých objektů. Často se objevuje regionální pramen, ve kterém se společně objeví řada sídel a může se tak zdát, že došlo k překotnému rozvoji nějakého území, ale při tom se jedná pouze o falešnou „událost“ vzniklou stavem poznání. Není v silách autora všechny tyto případy uspokojivě odhalit, a proto je třeba brát předkládaný text s jistou rezervou. Tam kde není jasné, zda je objekt skutečně tvrzí, ale je to pravděpodobné, jeho názvu předchází „snad“ nebo je označováno prostě jako sídlo, bez bližší specifikace. Při popisu není důrazně rozlišováno označení „pán“ pro vyšší šlechtu a „vladyka“, „zeman“, „rytíř“ či „panoš“ pro nižší. Nejedná se totiž o sledovaný, a proto ani podstatný údaj, navíc na významu toto dělení nabývá až po polovině 15. století (srov. Jurok 2000, 77-79). V zájmu zachování přehlednosti se při popisu vyhýbáme rozlišování jednotlivých větví rodu (např. Bezdrůžičtí z Kolovrat, Libštejnští z Kolovrat, Novohradští z Kolovrad apod.). V databázi jsou však uváděny celé predikáty (pokud to prameny dovolovaly) a je proto možné přesnější příslušnost zde dohledat.

rodům se opírá především o pozice šlechty v různých zemských úřadech, případně o patronátní práva k farnostem, či o majetkovou příslušnost hradů (Jurok 2000, 34). Tato práce se naproti tomu opírá o skutečné (hmotné) jednotky sídelní struktury – tvrze, města, hrady, někdy vsi a snaží se tak zobrazit faktickou moc šlechty, nejen jejich delegovaný obraz ve formě úřadů a patronátních práv.³⁹

7.1 Počátky české šlechty

Jak již bylo zmíněno dříve, jádrem analyzované oblasti bylo od Přemyslovského období Křivoklátsko. Ve zdejším loveckém hvozdu si čeští panovníci zbudovali síť zeměpanských hradů, které měly sloužit jejich potřebám. Těm však předcházela hradiště a knížecí dvorce, které plnily podobnou funkci už dříve (srov. Razím a kol. 2010; Sláma 1986; 1988). Toto panovnické dominium je na počátku 13. století (Obrázek 13) charakterizováno Zbečenským dvorcem, jehož funkci postupně přebírá nově budovaný hrad Křivoklát,⁴⁰ doplněný o hrad Tetín na Berounsku, Hlavačov na Rakovnicku a snad i o nedaleký dožívající Branov (Razím a kol. 2010, 80-105). Těmito lokalitami vymezené území postihuje celou centrální oblast, která však patří k nejméně zalidněným. Osídlení se nejvíce koncentruje na Kladensku,⁴¹ kde registrujeme i první menší šlechtická sídla. Dvě z nich v severní části okresu (Třebíz, Bratkovice) jsou v rukou církve a další minimálně dvě (Vrapice, Malíkovice) v držení konstituující se drobné šlechty. Na Rakovnicku, které je s malou hustotou, avšak poměrně rovnoměrně pokryto vesnickými sídly (především v oblasti Rakovnické kotliny a západně od Křivokláta), víme o tvrzi v Čisté, založené snad jednou z odnoží rozrodu Drslaviců. Rokycansko zůstává zcela neosídlené ve své celé centrální, jižní i východní části a osídlení se drží toku Berounky. Výjimku tvoří Rokycany s dvorcem Pražského biskupství a s několika okolními vesnicemi a Zbirožsko. Menší šlechtická sídla mohla tehdy existovat snad v Chylicích a Olešné. Osídlení Berounska je koncentrováno do oblasti nižších poloh Hořovické brázdy a do okolí stezky Praha – Unhošť – Zbečno – Beroun a dále směrem na Rokycany a Plzeň (srov. Květ 2002, 44; Razím a kol. 2010, 106; Semotanová 2002, 168). Podobných linií vsí na okrese spatřujeme několik a mohly by tak indikovat další tudy probíhající stezky (Obrázek 4).

³⁹ Která navíc bývají často velmi zavádějící a o skutečném vlastnictví statků toho mnoho neříkají (srov. Panáček 2002, 10).

⁴⁰ Ten však pravděpodobně existoval již dříve a pouze je s novou přestavbou posílena jeho centrální funkce, jak ukazují poslední výzkumy (P. Vařeka, osobní sdělení).

⁴¹ K vývoji osídlení obecněji Semotanová 2002, 143-161.

Kromě několika šlechtických přídomků zde nic nenaznačuje přítomnosti drobných vrchnostenských sídel již v tomto období.

Ještě před polovinou 13. století (Obrázek 14) je panovnické dominium doplněno o řadu nových správních center a tvoří jej 12 lokalit rozprostřených v širokém pásu od Hořovické brázdy po Džbánskou tabuli. Zeměpanského původu je snad také hrad Vydřiduch, chránící zemskou stezku Praha - Plzeň západně od Rokycan (Rožmberský v *tisku*). Osídlení se nijak výrazně nemění a k jeho zintenzivnění dochází pouze v západní části Rokycanska. Není to ale pouze panovník, kdo posiluje své postavení a své hrady si buduje také pozemková šlechta, která si pro sebe zabírá oblast jihovýchodního Berounska a východního a severního Rokycanska (Krašov, Zbiroh, Valdek), stejně jako severozápadního Kladenska (Žerotín). K rozvoji tvrzí dochází značně nerovnoměrně. Nejvíce jsou zastoupeny v jižní a západní části Kladenska (7 tvrzí),⁴² které drží místní nižší šlechta a jedná se o samostatné drobné statky. Centrální a severovýchodní část okresu je církevním majetkem a kromě dvou již zmíněných tvrzí se zde další nevyskytují. Berounsko a Rakovnicko je pravděpodobně z velké části stále v rukou panovníka a na Rokycansku se kromě hradů objevuje na severu tvrz ve Zvíkovci a snad také sídlo ve Smědčicích.

Polovina 13. století (Obrázek 15) přináší výraznou proměnu struktury osídlení. Dochází k citelnému nárůstu dokladů vesnic ve všech oblastech (jižní Berounsko, jižní a západní Rokycansko, Zbirožsko, východní Rakovnicko, celá plocha Kladenska)⁴³ a tento proces je doprovázen zakládáním velkého množství nových drobných opevněných sídel. Šlechtické statky již zcela obklopily i ze severu centrální část Kladenska drženou církví (vzniká zde 7 nových tvrzí),⁴⁴ nejvýraznější je ale vzestup tvrzí na nově kolonizovaných územích. Ideálními příklady jsou východní Rakovnicko, kde vzniká 5 nových tvrzí na velmi malé ploše (Oráčov, Tlestky, Hluboký, Smrk, Šanov), stejně jako jižní Rokycansko a Zbirožsko, kde je jich nově vybudováno nejméně 5 (Javor, Kamýk, Kařízek, Kokot, Dvorec). Také na Berounsku se objevují první dvě spolehlivě doložené tvrze (Komárov, Korno). Mezi nově vzniklé šlechtické hrady řadíme Ronšperk, Angerbach a Okoř, u kterých však neznáme majitele a Žebrák, kterým rozšiřují o druhý hrad své panství Zajícové z Valdeka. Valdekové nejsou jediní, kdo ovládá již více než jedno správní

⁴² Malíkovice, Smečno, Braškov, Vrapice, Libochovičky, Hořešovice, Vraný.

⁴³ Nelze si nevšimnout, že na Kladensku v této době vznikají tvrze najednou v linii na severu okresu. Toto můžeme spojovat s tudy probíhající stezkou Praha – Velvary – Černuc – Vraný – Most (srov. Květ 2002, 53).

⁴⁴ Hřešice, Kladno, Budihostice, Dolní Kamenice, Poštovice, Horní Kamenice, Stochov

sídlo v regionu. Na Rakovnicku se u dvou tvrzí objevuje jméno vladyků z Trnovan (Šanov a Smrk) a páni ze Žirotína⁴⁵ kromě svého hradu drží také tvrz Vraný a hrad v Hořovicích. Největším pozemkovým vlastníkem je však stále panovník, v jehož režii jsou zakládány další hrady v Křivoklátské oblasti – Jenčov, Jivno, Nižbor, Džbán a Vimperk na Rokycansku. Svá privilegia dostává královské město Beroun.

Také koncem 13. století (Obrázek 16) se nejdynamičtěji rozvíjí Kladenský region. Zde již nejsme do takové míry svědky nárůstu počtu sídelních jednotek, ale objevují se další nové tvrze (Lidice u Otrub, Kačice, Kralovice, Olovnice) a šlechta tak obsazuje stále větší plochu směrem na západ, která dříve spadala pod Křivoklátský lovecký hvozd. Zajímavé je, že majetek se zatím nijak nekoncentruje, a že jednotlivé statky zůstávají samostatné. V centrální části okresu, kde se tvrze v podstatě nevyskytují, je touto dobou povýšeno na královské město Slaný. Jistá privilegia získává již také Rakovník a definuje tak západní hranici královského dominia, na kterém zaniká Zbečenský dvorec a jehož funkce přebírá Křivoklát (existoval však pravděpodobně již dříve), Počapelský dvorec a za nejasných okolností také hrady Hlavačov a Louštín. Rakovnicko jinak zůstává nejspíše nezměněno. Na Rokycansku se na západě a severu objevuje několik sídel, která můžeme snad považovat za tvrze (Vařiny, Zámeček – Malenice, Volduchy, již dříve Podmokly). Na Berounsku přibývá jedna tvrz (Neumětely – Housina), avšak stále se jedná o region s jejich nejnižším zastoupením. Nacházejí se zde pouze 3 jisté objekty shodně umístěné v jižní a jihozápadní části okresu. Na Zbirožsku se nově připomíná hrad Řebřík v neznámém vlastnictví a západně od Zbiroha tvrz v Chotětíně, stejně jako Volduchy spojovaná se jménem vladyků z Chrástu. Nedaleko hradu Ronšperka na jihu Rokycanska je vystavěn hrad Homberk pány stejného jména.⁴⁶

7.2 Zlatý věk tvrzí

Začátkem 14. století (Obrázek 17) dochází k velkému zlomu ve vývoji celého území. Jediným stabilním regionem se zdá být Rokycansko,⁴⁷ kde snad v královské režii vzniká hrad ve Strašicích,⁴⁸ tvrz

⁴⁵ Nezaměňovat s moravskými pány ze Žerotína.

⁴⁶ Důležité je si stále uvědomovat, že nejstarší historii sídel často neznáme a popisovaná situace vychází ze současného stavu poznání. Nejvíce se to týká právě těch nejstarších sídel, avšak o výjimku nejde ani u mladších lokalit.

⁴⁷ Jak již bylo několikrát zdůrazněno, možným důvodem tohoto prudkého rozvoje není jeho faktická existence, ale větší množství dostupných písemných pramenů vztahujících se k jednotlivým oblastem, ve kterých často nacházíme první zmínky o sídlech. Jistou výpovědní hodnotu však tato disproporce mezi okresi jistě má.

⁴⁸ Kde však chybí spolehlivé doklady (srov. Rožmberský v *tisku*).

ve Svinné a pravděpodobné vladycké sídlo v Rakové. Jinde je však rozvoj mnohem bouřlivější. Nejnápadněji působí znovu Kladensko, kde přibývá minimálně 30 tvrzí.⁴⁹ V okolí Slaného (na východě, severu i jihu) nalezneme mnoho vsí, ke kterým se sice vztahují predikáty, ale existenci tvrze zde v podstatě bez výjimky nemůžeme prokázat. Jedná se tak o celistvou oblast, kde se tvrze pravděpodobně nevyskytovaly. Na jihu se při Zbečenské stezce objevuje městečko Unhošť v držení církve. Ta mimo to drží jednu část Hostouně s tvrzí, tvrz Bratkovice a město Rokycany s biskupským dvorcem. Na severozápad od Kladenska vzniká hrad Vinařice, jehož páni (z Vinařic – příbuzní Berků z Dubé) vlastnili také tvrz Malovary. Tímto se dostáváme na Rakovnicko, kde jižně od Vinařic víme o dvou nových tvrzích (Kozojedy, Přerubenice) a dalších 5 je založeno v severozápadní části Rakovnické kotliny (Kolešov, Děkov, Hořesedly, Kolešovice, Kounov), všechny jako samostatné šlechtické statky, stejně jako na jihu postavená tvrz Modřejovice. Založeno je i městečko Senomaty nedaleko Rakovníka. Také Berounsko se konečně začíná zaplňovat tvrzemi – vzniká zde s jistotou 5 tvrzí⁵⁰ a pravděpodobný je vznik dalších tří.⁵¹ Rozloženy jsou hlavně v jihovýchodní a centrální části okresu (vyhýbají se Karlštejnské vrchovině). Na Berounsku navíc přibývají 3 nová městečka (Žebrák, Lochovice, Hostomice) a na město jsou povýšeny Hořovice.

Komplikovat se začíná majetková držba. Panovník má během tohoto období sice v rukou 16 správních center, avšak zdaleka ne všechny drží po celou dobu. Za rozhodně nejmocnější lze označit rod pánů z Valdeka, kteří v bouřlivé době boje o český trůn na čas ovládli Berounsko a Křivoklátsko. V jejich majetku bylo 6 měst a městeček (Senomaty, Městečko, Žebrák, Lochovice, Hostomice, Beroun), 5 hradů (Valdek, Žebrák, Křivoklát, Týřov, Nižbor) a 2 tvrze (Liteň 1 a 2). Jejich panování však netrvalo dlouho a po smrti Viléma Zajíce roku 1319 (Sedláček 1995, 175-176) se panství rychle rozpadlo. K movitějším rodům patřili Žerotínové, kteří stále drželi Žerotín a Vraný na severu Kladenska a město i hrad Hořovice na Berounsku. Z panovnické držby se vymaňuje hrad Tetín a naopak pod ní na čas spadá Zbiroh. Především na Kladensku se objevují menší šlechtické rody, které drží více než jednu tvrz (např. z Libušína, z Královic, z Ředhoště), z nichž některé se později

⁴⁹ Blahotice, Budenice, Byseň, Čeradice, Velká Dobrá, Dříň, Dřínov, Hospozín, Hostouň 1 a 2, Tasov, Klobuky, Kokovice, Královice, Kročehlavy, Kvíc, Lidice, Lukov, Makotřasy, Malovary, Neprobylce, Páleč, Pozdeň, Řišuty, Slatina, Stehelčevy, Stradonice, Šlapanice, Zvoleněves, Ostrov u Jedomělic.

⁵⁰ Popovice, Všeradice, Liteň, Skuhrov, Chrustenice.

⁵¹ Litohlavy, Bítov, Hatě.

stanou regionálně významnými, jako například Hříčové (z Pozdně, ze Stradonic), či z Braškova.

S nástupem dalšího čtvrtstoletí (2. čtvrtina 14. století; Obrázek 18) se zastavuje překotný rozvoj Kladenska a přesouvá se do jiných oblastí, i když s menší intenzitou. Na severním okraji Rakovnicka se na scénu dostává rod pánů z Kolovrat, který si zde vybudoval hrad Pravdu. Prvně se tu připomíná také řada tvrzí (6 objektů), především v centrální a jižní části,⁵² a městečkem se stává Nové Strašecí (pánů z Teplé) a Jesenice. Obecně dochází k dalšímu zahuštění sídelní sítě, což nejvýrazněji vidíme na Komárovsku (zde vzniká také tvrz Zaječov), Zbirožsku a severním Rokycansku. Na Rokycansku snad přibývá několik drobných šlechtických sídel (Hoholov, Chockov, Malý Újezd), ale hlavní změnou je příchod Rožmberků, kteří přebírají zdejší panovnické majetky. Mimo hrady Zbiroh, Vimperk, Strašice a Chlukov snad budují další na Babské skále a s nimi je spojován vznik městeček Radnic, Mýta, Strašic a Zbiroha. Získávají tak více než třetinu území Rokycanska pod svou správou a to právě ty oblasti, které jsou nejvýznamněji spojeny s těžbou železné rudy (Vařeka – Holata – Rožmberský – Schejbalová 2011, 328), a zároveň mají právo vybírat kondukt na zemské stezce z Prahy do Plzně, což jejich vliv ještě posiluje (tamtéž, 326). Jihovýchodní Berounsko je další oblastí, která zažívá výrazný vzestup počtu tvrzí. Vznikají zde na malé ploše 4 nové lokality (Skřípel, Lažovice, Svinaře, Běleč), které zaplňují prostor mezi již stojícími sídly a vytváří tak ucelenou oblast rozdělenou mezi místní nižší pozemkovou šlechtu. Nelze opomenout, že právě v tomto období je na východním Berounsku vybudován hrad Karlštejn. Panovník vyjma tohoto hradu vybudoval snad také hrad ve Zlonicích a hrádek Královku a získává zpět většinu území ovládaného Valdeky (Křivoklát, Nižbor, Týřov, Žebrák, Beroun, Senomaty). Celkově se však královské panství značně zmenšuje na zhruba 12 km okruh okolo Křivokláta. Páni z Rabštejna mají navíc na čas v zástavě Křivoklát s Městečkem a Týřov. Několikrát zmiňovaní Zajícové z Valdeka sice budují tvrz v Krušovicích, ale jinak drží pouze hrad Valdek a nedaleké městečko Hostomice, které však ještě před polovinou století připadne nejdříve panovníkovi a záhy Berkům z Dubé, jejichž rod stále drží i hrad Vinařice a tvrz Malovary, značně od sebe však vzdálené. Stabilní je statek Žirotínů, vladků z Libušína, Braškova, Ředhoště i Královic. Na jižním Rakovnicku se objevuje rod Vršů z Modřejovic, držící 3 tvrze (Modřejovice, Milíčov, Zvíkovec) tvořící malé ucelené panství, a na stejném okrese mají na krátko své dvě tvrze také

⁵² Pšovlky, Příčina, Krakov, Milíčov, Krušovice, Chlum, snad také Hlivojedy.

Lintvurmové z Chlumu (Chlum, Kolešov). Nový, později pro naše území velmi významný rod Kladenských z Kladna se připomíná na prvních dvou tvrzích (Kladno, Močidlany) v centru Kladenského okresu. Na rozpínání drobné šlechty na Kladensku se snaží aktivně reagovat církev. Pod svou kontrolu dostává nejméně 10 tvrzí⁵³ a městečko Unhošť. Jedná se o jedinou oblast, kde se církev takto aktivně angažuje při správě menších statků a za správní centra si volí tvrze.

Pro období po polovině 14. století (Obrázek 19) se stává představitelem rozvoje nejmenší Rokycansko. Máme spolehlivé zprávy o vzniku 7 tvrzí⁵⁴ a dalších 6 předpokládáme s velkou pravděpodobností.⁵⁵ Umístěny jsou vyjma jedné v severní a západní části okresu. V celé řadě dalších vsí na Radnicku se objevují šlechtické predikáty, avšak těžko lze postihnout podstatu sídel jejich majitelů. Po královském tažení proti Rožmberkům zaniká hrad Vimberk (Rožmberský v *tisku*), ale nahrazují jej v regionu 3 nové - Březina pánů z Březiny, Libštejn Tistů z Libštejna a Lopata pánů z Litic (ti vlastní také nedávno vzniklý hrad Mitrvald). Rožmberkové si ale své dominium udrželi. V sousedství okresu, avšak již na Berounsku, vyrůstá druhá tvrz vladyků z Komárova (později Pešíkové z Komárova) v blízkém Mrtníku. Ostatní tvrze na Berounsku dále obohacují již existující shluk tvrzí na jihu a jihovýchodě (Libomyšl, Lochovice, Osovec, Neumětely, snad Borek). Víme o založení hrádku (?) Karlíku snad panovníkem. Ten mimo jiné získává také hrad Valdek a městečko Hostomice, čímž mizí hlavní větev rodu Valdeků z regionu. Pod královskou komoru připadla též městečka Unhošť a Nové Strašecí a hrad Tetín, který záhy zaniká. Král tak upevňuje své pozice jak na východním Berounsku, tak na velké části středního Rakovnicka. Do zástavní držby Vartemberků naproti tomu mizí na čas hrad i městečko Žebrák. Na Kladensku je drobnou šlechtou, stavbou 8 objektů obsazována zatím méně zaplněná jižní část okresu.⁵⁶ Na městečka jsou povýšeny Velvary a Kralovice. Na jih Rakovnicka vyrůstají tvrze Skryje, Skřivaň a Slabce. Poslední jmenovaná je spojována se nedalekým Chlumem (Chlumné z Chlumu). Nalezneme zde stejný počet nových hradů – Petršpurk, který spolu s Jesenicí (kde snad stála i tvrz) vlastní Klenovští z Janovic, Šprymberk stejnojmenných

⁵³ Stochov, Svinařov, Řišuty, Hostouň, Vrapice, Olovnice, Bratkovice, Šlapanice, Budenice, Páleč, snad také Vrbičany.

⁵⁴ Hřešihlavy, Kornatice, Myší Újezd, Osek, Ostrovec, Rovný, Skomelno.

⁵⁵ Drahoňův Újezd, Chvojkův Újezdec, Přívětice, Sebečice, Terešov, Vojenice.

⁵⁶ Buštěhrad, Čelechovice, Hradečno, Dolany, Pustá Dobrá, Velké Přítočno, Studeněves, Humniště.

pánů, kteří mají společné kořeny s vladyky ze Šanova, a Mšec (Kornahauz), kde si hrad budují Kolovraté z 15 km vzdálené Pravdy.

Kromě výše popisovaných rodů dochází ke sjednocování statků i jinde. Například vladycký rod ze Svinař drží na Berounsku městečko Lochovice s tvrzí, a tvrze Svinaře a Všeradice. Opomenout nemůžeme ani bohatě rozvětvený rod z Chrástu, ovládající významnou část severu Rokycanska (Osek, Volduchy, Mitrvald, Chotětín, Zvíkovec), Žirotiny, kteří sice přicházejí o Hořovice (ty drží páni z Hořovic), ale dostávají hrad Řebřík, a Kladenské z Kladna vlastníci již dvě tvrze přímo na Kladně a tvrze v Močidlech a ve Slatině. Je tu ale celá řada dalších rodů, které drží více než jedno správní sídlo (např. Hříčové, Vršové z Modřejovic, z Braškova, Švihovští z Rýzmběrka, z Kralovic, z Dolan, z Libomyšle, Dobrohostové z Ronšperka atd.). Svědčí to o prvních krocích v pokusu o sjednocení do teď velmi roztříštěné a nepřehledné držby a o počínající výraznější majetkové stratifikaci pozemkové šlechty. Církevním institucím, kterým se v minulém čtvrtstoletí podařilo získat velké množství sídel, jich nyní zůstalo 9 (tvrze Řišuty, Páleč, Budenice, Bratkovice, Olovnice, Hostouň, Rokycany – město i hrad (?), nově tvrz Čistá). Dochází již i k zániku prvních tvrzí, avšak jedná se o velmi sporadický jev, zatím velmi těžko šíře postihnutelný.

Před koncem 14. století (Obrázek 20) dochází k poslednímu velkému rozvoji drobných vrchnostenských sídel, ale ani tentokrát není tento proces rovnoměrný na celém území polygonu. Nejmenší podíl tvrzí vzniká na Rokycansku (Mydlná a snad Veselá na jihu, dvě Bušovické tvrze a snad tvrz ve Stupně na západě) a na Kladensku (znovu spíše v západní a jižní části okresu - Malá Dobrá, Ledce, Želvčice, Doksy, Kladno 3, Kyšice, Bílý Újezdec). I přes to, že se nejedná o malý počet objektů, mnohem větší množství jich bylo založeno na zbylých dvou okresech. První skupinou v Rakovnickém okrese je 9 často manských tvrzí západně od Křivoklátu (Vlčí Hora, Hřebečnický, Pístný, Senec, Šlovice, Unice, Skalka, snad Sadlno, Všetaty), druhou na severozápadě okresu ležící Bukov, Dub, Hokov, Soseň a Šmikousy a třetí skupinou Kalivody, Rychvald, a Mšecké Žehrovice na Mšecku. Berounsko se může pochlubit podobným počtem nových lokalit na Komárovsku (Doubravka, Sokolovice), Hořovsku (Osov, Ostrý, Otmíče, Tihava, snad Hostomice, Chodouň), v západní části Karlštejnské vrchoviny (Měňany, Suchomasty, Tmaň, Vinařice, Vlence, Želkovice, snad Bykoš, Koněprusy) a v okolí Berouna (Zahřivec, Zdejcina). Jistých změn znává i struktura hradních objektů. Mizí zprávy o několika hradech na Rokycansku (Královka, Babská skála, Vydřiduch), na Rakovnicku zaniká Angerbach, ale

nedaleko něj vzniká Krakovec pánů z Roztok, a na Berounsku je v sousedství Žebráku založen panovníkem Točník, ke kterému je připojen také Hrádek u Záluží, získaný od jeho původních majitelů, příbuzných Zajíců z Valdeka. Jiná větev Valdeků ostatně drží obě tvrze v Litni a tvrz v Bělči. Po panovníkovi, v jehož majetku se v tomto období vystřídá 27 správních sídel,⁵⁷ se zdá být největším pozemkovým vlastníkem církev, jejíž državy se v podstatě nezměnily (přibyla pouze tvrz Neumětely).

Rožmberkové stále ovládají velký díl Rokycanska (hrady – Strašice, Zbiroh; městečka – Radnice, Zbiroh, Strašice, Mýto), kde je doplňují již zmiňovaní vladykové z Chrástu v různých svých větvích, a na západní část okresu se snaží proniknout Švamberkové (hrádky Klabava a Mitrvald, tvrz v Bušovicích, snad Stupno). Na scénu vstupuje další významný panský rod Kolovratů, který drží na Rokycansku a Rakovnicku již 7 správních sídel (hrady Libštejn, Krašov, Pravda, Mšec; tvrze – Milíčov, Kolešovice, Mšecké Žehrovice). Jejich panství není zatím zdaleka tak konsolidované jako Rožmberské državy, avšak jistá prostorová korelace je již patrná. Na Rakovnicku Šprymberkové ke svému hradu připojili tvrz Bukov, kterou drží společně se Šanovem. Tři, po velké ploše rozptýlené tvrze tu vlastní Čihákové z Dubu (Dub, Šmikousy, Skřivaň), ucelené malé panství si naopak udržují Vršové z Modřejovic (Modřejovice, Hřebečnický, Milíčov – zaniká po přechodu na Kolovraty) a Hrabáňové mají na severovýchodě tvrz Přerubenice a Kalivody. Hegemonem Kladenska se kromě církve zdají být Kladenští z Kladna, kteří mají na Kladně 3 tvrze, další v Močidlanech a Slatině a zdá se, že měli jakási sídla také v Lánech a v Újezdci pod Kladnem. Na čas posilují též vladykové z Braškova (tvrze Braškov, Lukov, Buštěhrad, Kyšice) a z Kralovic (Kralovice městečko a tvrz, Hospozín). Nalezli bychom mnoho dalších rodů vlastníků více než jednu tvrz, nicméně jejich výčet by nám mnoho nepřinesl (např. z Kutrovic, z Královic, Kokovci z Kokovic a další). Zmiňme pouze, že hrad Okoř již nějakou dobu drží rod Rokycanských z Okoře a snad to byli oni, kdo založil Buštěhradskou tvrz. Berounsko se kromě již zmiňovaných center dělí v podstatě mezi dva rody – vladyky ze Svinař z 6 sídly (městečko s tvrzí Lochovice, tvrze Suchomasty, Všeradice, Svinaře, Chrustenice) a Pešíky z Komárova s 3 tvrzemi (Komárov, Mrtník, Otmíče, snad také Smědčice na Rokycansku).

⁵⁷ hrady – Hořovice, Záluží, Jenčov, Jivno, Karlík, Karlštejn, Křivoklát, Lopata, Nižbor, Řebřík, Točník, Týřov, Valdek, Zlonice, Žebrák; města – Beroun, Hořovice, Hostomice, Městečko, Nové Strašecí, Rakovník, Senomaty, Slaný, Unhošť, Velvary, Žebrák; tvrz – Králův Dvůr

7.3 Husitské války a jejich důsledky

Nástup nového století je pro region více než citelný. Tvrze již v podstatě nevznikají, a pokud ano, spíše nahodile po celém území.⁵⁸ Jedinou výjimkou je ucelenější skupina tří tvrzí na Džbánsku, kam drobná šlechta teprve proniká (Srbeč, Třtice, Častonice). S 15. stoletím (Obrázek 21) přichází v mnohem větším rozsahu fenomén sjednocování malých statků ve větší celky. Ten se nejvíce projevuje na Rakovnicku a Rokycansku, ale postihuje jistým způsobem celou oblast. Rokycansko stále do velké míry ovládají Rožmberkové, ale zbytek území si rozdělují menší rody. Největší část – v podstatě celý západ – na čas ovládnou Švamberkové, kteří drží hrady Klabavu a Březinu, tvrze v Bušovicích a Střapoli, domnělé tvrze ve Chvojkově Újezdci a Stupně a na čas do zástavy od panovníka získávají dokonce hrad i město Rokycany, do té doby v církevním držení.⁵⁹ Březinu však velmi rychle ztrácejí ve prospěch menšího vladyckého rodu, píšícího se po svém sídle v blízkých Vařínách, jež v okolí hradu vykupuje sídla Stupno a Přívětice a vytváří tak prostorově sjednocený statek jižně od Radnic.⁶⁰ Souvislou hranici s panstvím Rožmberků tvoří majetky vladyků z Chrástu, držících na čas hrady Řebřík a Mitrvald, spolu s 4 tvrzemi (Chotětín, Osek, snad Hoholov, Smědčice). Objevují se dokonce též na tvrzi Skalka u Křivokláta. Na sever Rokycanska přesouvají své zájmy Vršové z Modřejovic, s tvrzí ve Zvíkovci a možnými sídly v Chlumu a Vojenicích. Predikáty jsou připomínány také v Nevězni a Vranově. Statky mají stále i na Rakovnicku s tvrzí v Hřebečnickách a snad ve Všetatech. Hrady Libštejn a Krašov na severozápadě obývají páni z Kolovrat, ale těžiště jejich zájmu spadá na Rakovnicko. Tam sice zaniká hrad Mšec, avšak dosud mají hrad Pravdu a tvrze Mšecké Žehrovice, Dub, Hořesedly a Kolečovice. K nim připojili také vlastnictví městečka Žebrák na Berounsku. Mluvíme tak pravděpodobně o druhém nejmocnějším šlechtickém rodu Křivoklátska a okolí po Rožmbercích. Stále kolísající panovnická držba je velmi těžko postihnutelná. K posílení jeho zájmů dochází hlavně na jihozápadě v okolí Žebráku a Točníka, kde nově nakládá s hrady Řebříkem, Zálužím a Hořovicemi (i s městem). Na slánsku nedaleko jím vlastněných Velvar přebírá tvrz Bratkovice a na Rokycansku jednu z Bušovických tvrzí. Jeho hlavní doména je tak na západě vymezena Senomaty, Křivoklátem,

⁵⁸ Beroun – Tihava; Kladno – Trpoměchy, Tuřany, snad Křovice; Rokycany – Střapole, Mešno, snad Chlum; Rakovník – snad Častonice.

⁵⁹ Jedná se o častý jev tohoto období, kdy se panovník snažil tímto způsobem získat finanční prostředky pro začínající husitské války, a zároveň tak podporoval své katolické stoupence (srov. Rožmberský v *tisku*)

⁶⁰ Bohužel nelze potvrdit, zda se v případě jejich sídel jedná o tvrze, či nikoli.

Týřovem a Řebříkem, na jihu Valdekem, Hostomicemi, Žebrákem, Berounem a Karlíkem a na západě Unhoští a Novým Strašecí (celkem vlastní 26 správních sídel).

Vraťme se ale na Rakovnicko, kde kromě Kolovratů sjednocují svá panství i další rody. Na západě rod Šprymberků a Šanovců vlastní hrad Šprymberk, společně s tvrzemi Šanov, Bukov a Hluboký. Ve stejné části okresu jim dosud konkurují Klenovští z Janovic na Petrohradě a ve městě Jesenici (jejich predikát se objevuje také v Oráčově). Velmi krátce se v jižní části okresu objevují páni z Lažan (hrad Krakovec, tvrz Slabce; na Kladensku hrad Okoř), západně od Křivoklátu vladykové z Chlumu a ze Všetat (tvrze Chlum, Slabce, Všetaty, možná Protivný) a další malé rody vlastníci povětšinou jedno až dvě sídla jsou rozmístěny po zbytku území (např. Hrabáňové, Šlovští ze Šlovic, ze Pšovlk, Chlumelové z Chlumu, z Nevida). Rozvětvený rod Kladenských z Kladna má stále výsadní postavení na stejnojmenném okrese, kde ke svým sídlům přidává další tvrze – Kročehlavy, Kyšice, Velká Dobrá, Lukov (přišli o Močidlany), čímž ovládá významnou část jihu okresu. Jeho většina je však rozdrobená na jednotlivé statky a oblast východně od Slaného je stále v podstatě bez tvrzí. Na západě identifikujeme větší skupinu tvrzí pánů erbu s hříčem (Malíkovice, Pozdeň, Stradonice, Svinařov; též Skřipel na Berounsku) a Žerotínové přibírají k Žerotínu a Vranému hrad Zlonice. Opomenout nelze také Kutrovské vladyky, kteří náhle získávají tvrze Neprobilice, Hradečno, Blahotice a Kralovice s městečkem (v samotných Kutrovicích pravděpodobně tvrz nestála), rozptýlené po celém Kladensku. Původní majitelé Kralovic (z Kralovic) sedí na tvrzích v Hospozíně a Hnidousech. Mezi méně významnými rody se zde objevují šlechtici z Bysně, z Vrapic, Kokovci z Kokovic, z Braškova a další. Stále významné je zastoupení církevních statků. Berounskou část tvrzí můžeme rozdělit na část v okolí Komárova, ovládanou částečně Pešíky z Komárova a částečně jinou drobnou šlechtou, a na část přibližně vymezenou řekami Litavkou a Berouňkou, které ohraničují území velmi hustě poseté tvrzemi. To je vesměs drženo nevýznamnými rody, ale objevují se výjimky. Svinařské vladyky jsme zmiňovali již koncem 14. století. K nim se na východě připojuje přeživší část rodu Valdeků – vladykové z Litně, kteří své statky opírají o obě Liteňské tvrze a další v Bělči a Měňanech. Jednu tvrz by měli držet také na Kladensku v Královicích. Sever oblasti mají zapsanou Lithlavští, sezením v Lithlavech (tvrz není jistě doložena), Vinařicích a Zdejcíně. Připomenout můžeme vladyky ze Mtihavy, Tluksy z Buřenic a pány z Adlaru (ti mají zatím značně roztráštěné majetky na třech okresech).

O co méně tvrzí vzniká, o to silnější je první významná vlna zániku tvrzí. V první čtvrtině 15. století zaniká 16 jistých tvrzí a 6 sídel, které jimi být mohly. Je zajímavé, že zánik se zatím vyhýbá Kladensku (mizí pouze Kročehlavy a Velká Dobrá), nejnápadnější je naopak na Rakovnicku, kde je prokazatelně zničeno v souvislosti počínajícími nepokoji 5 (Slavošov, Dub, Tlestky, Smrk, Pístný) z 8 zaniklých lokalit (Hluboký, Modřejovice, snad Častonice), spolu s dalšími třemi vesnicemi bez panských sídel (Olešek, Šimín, Drasovice). Jedná se navíc o jednotlivé, prostorově ucelené skupiny lokalit (sever v okolí Dubu; jihozápad v okolí Smrku; jih v okolí Drasovic – sem lze zařadit i Podmokly a Chlum na Rokycansku). Tvrze zaniklé na Berounsku⁶¹ a Rokycansku⁶² (kromě zmíněných Podmokel) pravděpodobně zanikají z jiných důvodů, než v důsledku přímého válečného působení.

Před polovinou 15. století (Obrázek 22) se nastalý trend ještě více prohlubuje. Na celém území 4 okresů vznikají pouze 2 tvrze – v Neprobylicích a v Rudě. O své panství přichází na Rožmberkové, od kterých ho na krátkou dobu přebírají páni z Rožmitálu (společně s Hořovicemi), po nich ho přebírají Kaplířové ze Sulevic, až nakonec skončí v rukou Kolovratů. Ti svými majetky mohou regionálně téměř konkurovat panovníkovi.⁶³ Do jejich vlastnictví řadíme 9 hradů (Pravda, Krakovec, Krašov, Libštejn, Zbiroh, Žebrák, Točnick, Záluží, nově postavený Buštěhrad), 6 městeček (Radnice, Mýto, Strašice, Žebrák, Zbiroh, Kralovice) a 4 tvrze (Mšecké Žehrovice, Kralovice, Močidlany, Kolešovice). Sjednocování statků popisované začátkem století dostává výrazné rány. Ukazuje se, že své statky je pohromadě schopno udržet jen několik rodů a ostatní se znovu drobí na jednotlivá sídla. Na Rokycansku mezi ně patří Švamberkové (Rokycany hrad a město, tvrze Bušovice a Střapole), kteří ale o svou moc také rychle přijdou. Vladykům z Chrástu zbývá jen Osek a Hoholov a na severu okresu drží Hřešihlavy a Svinnou rod z tvrze Svinné. Rakovnickým Vršům z Modřejovic zbývají sídla Hřebečnický a Všetaty, ale i ty mají brzy ztratit. Klenovští z Janovic k sobě připojují na západním výběžku Rakovnicka hrad Šprymberk. Jinak je zde pouze pár roztroušených rodů, mezi kterými jmenujme Žďárské ze Žďáru (Bratkovice, Budenice, Šmikousy), Hořešovce z Libošína (Kounov, Hořešovice), oba s državami částečně na severu Kladenska, Špalky se

⁶¹ Doubravka, Neumětely – Housina, Tihava, snad Hostomice a Litohlavy.

⁶² Kornatice, Malý Újezd, Bušovice, snad Přivětice, Stupno, Chlum.

⁶³ Otázkou je, zda ho dokonce nepředčili. Panovník se totiž může opřít pouze o moc měst, z nichž část padla do rukou husitů. Z hradů drží pouze Karlštejn, Valdek, snad Jivno a tvrz Bratkovice (Týřov i Křivoklát drží Šternberkové; Nižbor zanikl). Jeho moc je tak značně omezená a dá se říci, že oblast v podstatě neovládá.

Slatiny (Třeboc, na čas hrad Krakovec) a vladyky z Nedvídkova (tvrz Šanov; tvrz Hostouň a predikáty ve Svárově a Malém Přítočně na jihu Kladenska). Hříčové stále mají významné postavení na západě a severu Kladenska a neztrácejí ho ani během náboženských válek (nově budují Dolní tvrz v Neprobylčích). Jistou roli hrají západně od Slaného Byseňští zemané, kde mají 3 tvrze (Byseň, Ledce, Tuřany, ztrácejí Kralovice). Kladnešti z Kladna své statky také udrželi (3 tvrze na Kladně, další v Kyšicích, Slatině, Lukově). O vliv zde přicházejí Kutrovští vladykové. Nejvýznamnější změnou na Kladensku je však absolutní destrukce církevního majetku. Církevní instituce bez výjimky přicházejí o všechna svá sídla a to nejen zde, ale po celém vymezeném území.

Na Berounsku k výrazným změnám (kromě těch popsanych výše) v podstatě nedochází. Liteňští ztrácí Běleč a naproti tomu Svinařští (Lochovští) získali hrad Okoř a přišli o Svinaře. Do regionu se dostávají Žirotínové a ke svým Kladenským državám připojují Libomyšl a Lažovice. Epizodní roli zde hrají páni z Adlaru (městečko Žebrák, hrad Řebřík, tvrz Osov). Beze změn přečkal Komárovský statek (již od počátku století drží také Unice na Křivoklátsku). Ostatní místní šlechta nemá valného významu.

Jak již bylo řečeno, čím méně tvrzí vzniká, tím rychlejší je jejich zánik. Jsme svědky zmizení 32 jistých sídel a 10 pravděpodobných. K tomu je třeba připočíst 75 zaniklých vsí a pomalu se dostáváme k představě o rozsahu postižení oblasti. Nejvíce je postiženo Kladensko (16 tvrzí),⁶⁴ stejně jako Rokycansko (16 tvrzí)⁶⁵ v celé ploše okresu. Nejméně naopak Berounsko (Lochovice, Neumětely, snad Borek). Na Rakovnicku je zajímavé, že většina tvrzí (5 ze 7)⁶⁶ prokazatelně zanikla zničením. Také na Rokycansku jich většina nese stopy násilného zániku (Chockov, Ostrovec, Chotětín, Rovný, Hoholov, Myší Újezd, Dvorec, Chylice, Javor), avšak na Kladensku jsou to jen 3 (Močidlany, Dříň, Kralovice). Zánikem vsí je nejvíce postiženo Rokycansko, jih Rakovnicka, centrální Kladensko a částečně též střed Berounska.

Ani druhá polovina 15. století (Obrázek 23) nese svědčí vzniku drobných vrchnostenských sídel. Jsou vybudovány 3: v Ejpovicích (jako náhrada za Klabavský hrádek), v Drahoňově Újezdě a v Hracholuskách. Situaci drží pevně v rukou páni z Kolovrat, kteří ztratili pouze tvrze Močidlany a Kralovice, zaniklé při neúspěšném obléhání Buštěhradu,

⁶⁴ Braškov, Dolany, Dříň, Dřínov, Hořešovice, Tasov, Hřešice, Kralovice, Královice, Ledce, Močidlany, Olovnice, Ostrov, Stochov, Třebíz, snad Křovice

⁶⁵ Bušovice, Dvorec, Chotětín, Javor, Ostrovec, Rovný, Skomelno, Střapole, Myší Újezd, snad Chockov, Terešov, Veselá, Hoholov, Vojenice, Chylice, Drahoňův Újezd

⁶⁶ Zničené - Bukov, Chlum, Kolešovice, Skalka, Čistá; ostatní – Rychvald, snad Podbořánky

a Kolečovice. Na Rokycansku zmizely další 2 hrady (Lopata, Ronšperk), Homberk je v podstatě neobývaný, Švamberkové po dobytí husity ztrácejí i Rokycany a ostatní rody (ze Svinné, z Rakové, z Vařin, z Chrástu) nemohou Kolovratské hegemonii konkurovat. Na Rakovnicku jsou vyneseni do popředí Týřovští z Einsidle (hrad Týřov, tvrz Skryje), své pozice udržují Klenovští z Janovic. Zbylé statky jsou rozebrány místní drobnou šlechtou (rozprostřeny jsou západně od Křivokláta a na západě Rakovnické kotliny; jinde se nevyskytují). Zdá se, že na stávající situaci značně vydělali páni ze Žirotína (především jejich odnož z Vraného; tvrze Klobuky, Doksy, Velké Přítočno, Libomyšl, Lažovice, Korno, hrad Žerotín), ale o veškerý svůj zdejší majetek z různých důvodů brzy zase přijdou. Kladensko je jinak vesměs majetkově stabilní. Na severu se objevují Ilburkové na tvrzích Budenice a Vraném, Míčanové z Klinštejna na Bratkovicích a Budihosticích, Hříčům připadla rakovnická tvrz Třtice, Čéčkové z Pakoměřic mají na jihu ležící sídla Makotřasy a Vrapice a tvrz Bílý Újezdec a hrad Okoř získávají páni z Donína, stejně jako tvrze Všeradice a Měňany na Berounsku. Tam také nedochází k výrazným majetkovým transakcím. Jen Litenští za ztracené Měňany dostávají Korno od Žirotínů, Svinařští z Lochovic ustupují do pozadí, Tluksové z Buřenic vlastní tvrz Svinaře a původně panovnický Králův Dvůr a dozvídáme se o rodu Skuhrovských ze Skuhrova na Skuhrově a v Hatích. Páni ze Šumberka dostávají Žebrák a Točník, panovníkem vykoupený od Kolovratů. Král získává zpět také tradičně královský hrad Křivoklát od Šternberků a tvrze Pálec a Řišuty (ta v jeho držení mizí).

Pustnutí postihuje dalších 25 tvrzí⁶⁷ a 16 vsí v podstatě na všech okresech, v součtu však nejvýznamněji opět na Rokycansku (v západní části především vesnice, na jihu spolu s tvrzemi). Přímá likvidace sídel je s výjimkou jižního Rokycanska již podružnou záležitostí a důvody jejich zániku bývají jiné.

Závěr 15. století (Obrázek 24) jen završuje celé období, které mělo pro vrchnostenská sídla katastrofální důsledky. Snad právě koncem století vznikají mladší tvrze v Libomyšli a v Podmoklech, avšak tímto výčet končí. Jsou to Kolovraté, kteří budují Podmokelskou tvrz a posilují tak svůj vliv na severu Rokycanska, kde krátce vystřídají Zvíkovské z Brodů na Zvíkovci. Stále se zde opírají o soustavu hradů Libštejna, Krašova a Krakovce (poslední jmenovaný na jižním Rakovnicku). Další

⁶⁷ Beroun – Korno, Libomyšl, Mrtník, Sokolovice, snad Hatě, Bítov, Chodouň, Koněprusy; Kladno – Bratkovice, Budihostice, Kačice, Řišuty, Stehelčevy, Svinařov; Rakovník – Vlčí Hora, Skryje, Třeboc, snad Hlivojedy, Sadno; Rokycany – Kamýk, Mešno, Mydlná, snad Raková, Chvojkův Újezdec, Olešná.

jejich hrady nalezneme na severu Rakovnicka (Pravda), stojí též jejich tvrz Mšecké Žehrovice a samostatnou enklávu tvoří Buštěhradsko, s centrem ve stejnojmenném hradě, spolu s Dolní tvrzí na Kladně. Připočíst můžeme tvrz Vrapice, v jejich rukou zaniklou, a krátce jednu Hostouňskou tvrz. O co však mocný rod přichází je zbytek Rokycanska (panství Zbiroh s městečky Radnice, Zbiroh, Mýto, Strašice), který nabývají jako celistvou državu Šternberkové. Samotné Rokycany sice drží Švamberkové, ale ještě do konce století se na vlastní žádost stanou samosprávným městem (s tím snad souvisí i zánik hradu v Rokycanech), a stejným rodem držený hrad Řebřík je připojen ke Křivoklátsku a pustne. Menší statky na okresu zastupuje pouze 8 dalších sídel – tvrze Ejpovice, Osek, sídla Smědčice a Vařiny a hrad Březina (ten celou dobu drží Ducové z Vařin) na západě a tvrze v Drahoňově Újezdě, Hřešihlavech a Svinné na severu. Na jihu Rokycanska tvrze i hrady zcela zmizely a celé toto území na čas připadá k sousedním panstvím Rožmitálskému, Vlčejnskému a ke Spálenému Poříčí. Barvitější je situace na Rakovnicku, kde početná malá dominia zůstávají na severozápadě okresu a částečně také na jihovýchodě. Tam je však větší poměr sjednocených statků a rozpoznáváme zde rody Boryňů ze Lhoty (tvrze Slabce a Senec, predikátem v Panoším Újezdě), Strojeticích ze Strojetic (tvrze Šlovice, Hracholusky, sídlo Všetaty, tvrz Běleč na Berounsku) a Týřovských z Einsidle (hrad Týřov, predikát v Tytrech). Větší skupinu tvoří menší statky v Krušovicích a na východ od nich, ty však již plynule navazují na sousední Kladensko, které je na drobná vrchnostenská sídla stále bohaté. Stálicí je na jeho severozápadě rod Hříčů (nyní tvrz Stradonice a Dolní v Neprobylicích), vladyků z Bysně (tvrze Byseň a Malíkovice) a Hořešovců z Libošína (tvrze Humniště, Studeněves, Kokovice). Na jihovýchodě se kromě Kolovratů rozpínají již tradičně Kladenští z Kladna (tvrze Kladno 1 a 3, Kyšice, Slatina, na severu Lukov). Páni z Donína přibírají ke Všeradicům tvrz Bílý Újezdec, nicméně ztrácí Měňany. Dokonce i jejich hrad Okoř přechází na vladyky z Martinic, zatím nevýznamný rod, který získává tvrz ve Smečně. Ten bude hrát v budoucnu významnou roli pod jménem Bořitů z Martinic. Svůj majetek se snaží zpět získat církve a to se projevuje držbou dvou tvrzí v Hostouni a jedné v Klobukách. Na Berounsku vystupuje v oblasti zatím neznámý rod pánů z Gutštejna a dočasně ovládne hrady Točník a Žebrák včetně městečka, Zálužský hrádek, tvrz Králův Dvůr a Rakovnickou Jesenici.⁶⁸ Pešíkové z Komárova upevňují Komárovské panství, přibírají nedalekou

⁶⁸ Klenovští z Janovic již mají pouze Petrohrad (Šprymberk zanikl).

tvrz Kařízek (Rokycansko) a v jejich režii končí též Hrádek u Záluží. Obě sídla záhy zanikají. Důležité slovo mají Míčanové z Klinštejna s hradem i městem Hořovice, hradem Valdek a hradem Vinařice (na Rakovnicku). Skupují i blízkou tvrz v Tihavě, která tak mizí. Zbylá doména drobných statků se nijak příliš nemění a rody zde jsou zcela bezvýznamné, kromě Karlů ze Svárova (tvrze Popovice, Suchomasty) a Valkounů z Adlaru (tvrze Osov, Zdejcina). Velmi rozporuplný je vliv panovníka, který má jen hrady Křivoklát a Karlštejn, tvrz v Pálči a řadu měst a městeček.

Počet zaniklých sídel se zmenšuje na 17⁶⁹ a žádná z nich již nezaniká podle dostupných informací násilně, ale v důsledku majetkových změn. Týká se to hlavně Kladenska (8 tvrzí).

7.4 Období sjednocení

Do 16. století (Obrázek 25) vstupuje ve srovnání s počátkem předchozího století značně prořídla skupina vrchnostenských sídel. Je ale patrné, že se znovu začíná probouzet výraznější aktivita té šlechty, které se podařilo složité období přečkat. Po dlouhé době vzniká 6 nových tvrzí,⁷⁰ i když stále převažuje počet zanikajících objektů (12).⁷¹ Zásadní je však prohloubení procesu sjednocování panství, který probíhá v celé ploše regionu.⁷²

Kontrolu nad svým územím si udržují páni z Kolovrat, ale ne již v plném rozsahu jako dříve. Ač si upevňují držení Buštěhradska nákupem tvrze Makotřas a spojením statku s Buštěhradem, jinde se jim tak dobře nedaří. Na Rokycansku přicházejí o hrad Libštejn, který nyní dostávají do rukou Valdštejnové, zaniká jejich tvrz v Mšeckých Žehrovicích a na Lobkovice přechází po dlouhé době hrad Pravda na severu Rakovnicka. Posledně zmiňovaný rod se stává druhou hlavní silou v oblasti. Vedle Pravdy mají po Míčanech z Klinštejna také hrad Vinařice, který v jejich majetku rychle pustne, tvrz Malíkovice na západním Kladensku, a nabývají Šternberského panství na Rokycansku, kromě Radnic (ty dostávají Pešíkové z Komárova). Zánik čeká také jednu z tvrzí v Drahoňově Újezdě, po tom co ji kupují ke Zbizožsku. Páni z Klinštejna

⁶⁹ Beroun – Měňany, Tihava, Zahřivec; Kladno – Doksy, Hradečno, Humniště, Kladno 3, Lidice, Bílý Újezdec, Vraný, Vrapice; Rakovník – Kozojedy, Soseň; Rokycany – Rokycany, Kařízek, snad Smědčice a Vařiny.

⁷⁰ Beroun – Stará Huť; Rakovník – Olešná, Petrovice; Rokycany – Drahoňův Újezd, Ostrovec, Smědčice.

⁷¹ Beroun – Svinaře, snad Bykoš; Kladno – Blahotice, Byseň, Malá Dobrá, Makotřasy, Pozdeň, Zvoleněves; Rakovník – Kolečov, Unice, Šanov, Mšecké Žehrovice; Rokycany – Drahoňův Újezd 2.

⁷² Zde je třeba krátce upozornit na nepřesné údaje o tvrzích v jinak velmi kvalitní práci J. Juroka, který zakládá své výpočty na odhadech J. Macka a ne na faktech. Zajímavá je ale shoda v odůvodnění zanikání – hospodářsko-majetkové změny (2000, 95).

jsou zde rovněž významným rodem, avšak jejich hvězda pomalu zapadá. Mezi jejich stávající sídla patří hrad Žerotín, hrad a město Hořovice, tvrze Šlovice a Všeradice, ale mimo hradu Vinařic ztrácejí též hrad Valdek, který stejně jako Radnice připadá Komárovským vladykům. U nich dochází k výraznému posunu nejen těmito zisky, ale přestavbou jejich Komárovské tvrze na hrad a připojením tvrze a statku Skřipel. Páni z Gutštejna se stahují na Rakovnický Petrohrad a k němu znovu připojují městečko Jesenici. Na jejich místo se epizodně vrací páni z Rožmitálu, kteří dostávají do zástavy nejen hrady Žebrák a Točník, městečka Žebrák, Unhošť a nově vzniklé Cerhovice, ale také hrad Křivoklát. Ještě v první čtvrtině století však Žebrák a Točník, Cerhovice a Králův Dvůr dostávají páni z Vartemberka. Tolik k významnějším rodům.

Mezi méně významnými ční na západním Křivoklátsku Týřovští z Einsidle, nově držící tvrze Hřebečnický a Slabce, a v Rakovnické kotlině znovu bohatnoucí vladykové z Chrástu (tvrze Petrovice, Šanov, Pšovlky, Unice). Na Kladensku jsou na tom podobně Martinicové, s tvrzemi ve Smečně a Kvicí a hradem Okořem. Smečno bylo též z jejich iniciativy povýšeno na městečko. Hříčové sedí nově navíc na Přerubenicích a chvilkově v Hostouni. Pomalý propad zažívají Kladenští z Kladna (tvrz na Kladně, ve Slatině a Velkém Přítočně) a ztrácejí se vladykové z Bysně. Na tvrzích ve Stochově a Malé Dobré (jih Kladenska) sídlí Hromadové z Boršic. Hořešovci z Libošína jsou rozptýleni na tvrzích Kokovice, Tuřany, Studeněves a sídle v Libušíně. Hrad ve Zlonicích připadl Šlikům z Holíče. Čtyři berounské tvrze (Zdejcina, Popovice, Tmář, Suchomasty) vlastní Karlové ze Svárova a ve stejném regionu vystupují Vamberští z Rohatec (tvrze Libomyšl, Osov). Hrad Březina na Rokycansku po vymření Vařínů přechází na Černíny z Chudenic.

Ve druhé čtvrtině 16. století (Obrázek 26) již zbývá jen velmi málo drobných samostatných statků (cca 36), ostatní jsou součástí větších panství jednotlivých rodů. Na absolutně nejnižší počet se dostávají vrchnostenská sídla spravovaná panovníkem. Kromě měst a městeček ovládaných nepřímo královskou komorou (Beroun, Rakovník, Rokycany, Slaný, Senomaty, Velvary, Budňany, Hostomice) vlastní jediný hrad – Karlštejn. Zbytek území si dělí především Lobkovicové (hrady Pravda, Zbiroh; městečka Strašice, Mýto, Zbiroh, Nové Strašecí; tvrze Malíkovice, Podmokly), sekundují jim Kolovraté, kteří se přesouvají z Rokycanska spíše na Rakovnicko (hrady, Krakovec, Buštěhrad; městečka Buštěhrad, Mšec, Radnice; tvrze Všesulov, Kolečovice, Šmikousy, Kladno 2, Horní Kamenice; přicházejí o Podmokly na úkor Lobkoviců). Třetím nejvýznamnějším rodem jsou Valdštejnové, i když jen na krátko (přebírají

panství Krájířů z Krajku, kteří je mají po Vartembergcích; hrady Libštejn, Žebrák, Točník, městečka Cerhovice, Žebrák; tvrz Králův Dvůr), případně Šlikové z Holíče (hrad Zlonice; tvrze Budenice, Želečnice, Krušovice, Srbeč). Majitelé Křivokláta (ke kterému připadá i Unhošť) se velmi rychle střídají a jeho držba je nepřehledná. Na Kladensku vymřel rod Kladneských z Kladna a jeho statky dědí Žďárští ze Žďáru (tvrze Kladno 1, Slatina, Velká Dobrá, Velké Přítočno), v přímém sousedství jim však konkurují Bořítové z Martinic (hrad Okoř; městečko Smečno; tvrze Smečno, Kladno 2 – po Kolovratech; neznámé sídlo v Tuháni). Na severu okresu nalezneme již tradičně tvrze Hříčů (Stradonice, Neprobylice 2, Lukov), Hořešovci z Libošína zde mají tvrz Tuřany, sídlo v Libušíně a také dvě tvrze na Rakovnicku (Kalivody, Přerubenice). Po Kladnesku a Rakovnicku se začíná objevovat též jméno Hrobčických z Hrobčic (tvrze Páleč, Kolečovice – po Kolovratech, Slatina – po Žďárských) a na rozhraní obou okresů mají dvě ze tří svých tvrzí Žejdlíkové ze Šenfeldu (Stochov, Pustá Dobrá, na východě Neuměřice). Štrouchové z Chlumku jsou seděním v Hospozíně a na Kvíci. Přejdeme na Rakovnicko, kde vladykové z Chrástu (tvrz Petrovice) a Kaplířové ze Sulevic (tvrze Hřebečnický, Ostrovec) postupně mizí v propadlišti dějin a jejich místo si nárokují další rody – Pětipesští z Chýš a Egenberka (na čas tvrz Krušovice, Běleč), z Vřesovic (tvrze Hřebečnický, Hracholusky, Krušovice – před Šliky) či Štampachové ze Štampachu (tvrze Hokov, Děkov). Týřovští v současnosti vlastní k hradu Týřovu tvrze Slabce a Šlovice. Gutštejnské dominium se nijak neproměnilo. Obnoveno pod církevním majetkem je městečko Čistá, poničené během husitských válek. Na Rokycansku je na městečko pozdvižen Zvíkovec, jinak jsou zdejší sporé statky rozptýlené po krajině, kromě těch výše zmíněných v rukou malých rodů. Hrad Krašov pak připadl Landštejnům a Černínové z Chudenic připojují k Březině Berounskou Libomyšl, ne však na dlouho. Komárovské zboží Pešíků stále stejně prosperuje a Hořovice s hradem přechází na pány z Řičan. Ti ke statku připojují Otmíče, kde tvrz, naposledy Karlů ze Svárova, pustne. Ti opouštějí také tvrz ve Tmani a zbývají jim dvě – Suchomasty a Popovice. Dříve velmi majetným Míčánům z Klinštejna zbyla jen tvrz Všeradice a hrad Žerotín. Tři na jihovýchodě Berounska položené tvrze ovládnou Kapounové ze Smiřic (obě Liteňské, Skuhrov).

Zánik tvrzí pomalu pokračuje i před polovinou 16. století – na 6 vzniklých,⁷³ připadá 16 zaniklých lokalit.⁷⁴ Po polovině století (Obrázek

⁷³ Beroun – Lochovice; Kladno – Neuměřice; Rakovník – Křivoklát, Všesulov; Rokycany – Liblín, snad Hradiště.

27) se ale poprvé po více než 150 letech tento trend zastavuje. Vzniká totiž 10 objektů⁷⁵ a zaniká jich „pouze“ 9.⁷⁶ Nejvíce k tomu přispěl Rokycanský okres (5 nových tvrzí), kde sídla zřetelně chyběla. Pozici nejsilnějšího rodu si nadále ponechávají Lobkovicové. Od Valdštejnů na ně dokonce přechází další sídla – hrad Točník, městečka Žebrák (hrad již zpustnul) a Cerhovice, tvrz v Králově Dvoře nebo nově vybudovaná tvrz v Biskoupkách. Velmi krátce se v jejich majetku objevuje také hrad Krakovec, ale ten se nakonec Kolovratům podaří získat zpět. Valdštejnům poté zbývají jen Libštejn a obě Liblínské tvrze, ale i o ně nakonec přicházejí. Kolovraté nadále působí na Buštěhradě, ale jejich hlavní pozornost se upírá k Rakovnicku. Zde mají krom hradu Krakovce městečka Jesenici (od Gutštejnů; Petršpurk zanikl) a Mšec a tvrze Všesulov, Šmikousy a Hořesedly. Z Rokycanska definitivně mizí přechodem Radnic na Černíny z Chudenic. Tam naopak nově pobývají Běšínové z Běšin na Svinné a snad také ve Lhotce u Terešova. Zvíkovec (tvrz a městečko) je stále pod Zvíkovskými z Brodů, tvrze Osek, Starý dům v Liblíně a Hradiště připadá naopak na Muchky z Bukova. S Berounskem okres spojují majetky Vratislavů z Mitrovic (tvrze Drahoňův Újezd 3, Valdecká tvrz v Litni) a panství Pešíků z Komárova (nově drží tvrze Lážovice a Všeradice – na krátko před nimi je mají páni z Říčan). Otové z Losu zabírají tvrze Starou Huť a Popovice a Karlům ze Svárova tak zbývají již jen Suchomasty.⁷⁷ Pešíkové Lážovice dlouho neudrželi, protože se na nich stejně jako ve Tmani objevují Trmalové z Toušic. Tvrze Hrobčických z Hrobčic je možné dohledat na třech okresech – zde drží Chrustenice, na Rakovnicku Kolečovice a na Kladensku Slatinu, Páleč a Budenice. Kladensko ovládané Bořity (nově tvrz Studeněves) a Žďárskými (nově tvrze Kyšice a Smilovice) se snaží celkem úspěšně podmanit Pětipesťtí z Chýš a Egenberka (tvrze Dolní Kamenice, Blahotice, Hnidousy, Libochovičky a sjednocené Neprobylice). Svou část zde mají Žejdlíkové ze Šenfeldu (tvrze Zvoleněves, Stochov a nově vystavěné Lány), Zlonický hrad kontrolují Valkounové z Adlaru a na hradu Žerotíně a tvrzích Vraném (včetně městečka), Želevcích

⁷⁴ Beroun – Liteň, Otmiče, Skuhrov, Vinařice, Zdejcina, Želkovice; Kladno – Pustá Dobrá, Horní Kamenice, Lukov, Malovary, Neuměřice, Libušín; Rakovník – Sobín, Šlovice; Rokycany – Ejpovice, Podmokly.

⁷⁵ Kladno – Lány, Vraný; Rakovník – Modřejevice, Nezabudice, Smilovice; Rokycany – Liblín (Nový dům), Biskoupky, Přivětice, Veselá, snad Lhotka u Terešova.

⁷⁶ Beroun – Běleč, Libomyšl; Kladno – Čelechovice, Kladno 2, Neprobylice 2, Studeněves, Želevcice; Rakovník – Křivoklát; Rokycany – snad Hradiště.

⁷⁷ Stojí za vzpomnutí, že Pešíkové z Komárova, Karlové ze Svárova a Otové z Losu jsou výbornými příklady inovativně smýšlející nižší šlechty. Právě oni svou podnikatelskou aktivitu na Podbrdsku spojují s hutnictvím železa a vytváří tu prosperující statky (Čechura 2009, 277).

a Skřivani (Rakovnicko) se zabydlují Chotkové z Chotkova (z Vojína, z Chockova). Vytlačeni do pozadí jsou tak Hořešovci z Libošína i poslední vladykové erbu Hříče. Na Rakovnicko přicházejí Újezdečtí z Červeného Újezdce (tvrze Modřejevica, Senec, krátce hrad Krakovec), vytlačeni jsou vladykové z Vřesovic, od kterých Hřebečnický dostávají Týřovští z Einsidle, svůj majetek nemění Štampachové ze Štampachu a tvrze Petrovice a Senec jsou sezeními Vchynských (později Kinští; Anděl 1984, 535).

Závěr 16. století (Obrázek 28) je na jednu stranu vyvrcholením celého věku, ale zároveň přináší dlouhou řadu změn. Jedná se o poslední období, kdy jsou tvrze ve velkém zakládány, ač jejich zánik mírně převažuje – 16 vzniklých sídel⁷⁸ proti 21 zaniklým.⁷⁹ Lobkovicové natolik zesílili (nově mají hrad Týřov i Křivoklát, tvrz v Drahoňově Újezdě, či pustnoucí hrad Libštejn), že se tehdy cítili zcela neohroženě, a na konci století se postavili samotnému králi, a proto jim byla většina statků zabavena (Rožmberský v *tisku*). Nejstabilnější z velkých rodů se zdají být Kolovraté. Ti ovládají velkou část Rakovnicka (hrad Krakovec, tvrze Šípy, Senec, Vsesulov, Kolečov, Hořesedly, městečko Jesenice) a Buštěhrad. O řadu z nich včetně Krakovce brzy přijdou, to jim však nebrání udržet se v oblasti na jiných sídlech. Krakovec místo nich připadl pánům ze Vchynic a drží jej společně s tvrzi Hřebečnický a Petrovice. Svůj díl si ve stejné oblasti na čas berou Renšperkové z Renšperka – tvrze Skřivaň, Nezabudice, ale i Petrovice po Vchynských. Tyto rody tak vytlačují Chotky z Chotkova z Rakovnicka i z celého regionu. Rozvoje naopak doznává doména Svitáků z Landštejna (hrad Krašov, tvrze Soseň, Ostrovec), dlouho si jí však neužijí. Bezprecedentní rozvoj zažívají Hrobčičtí z Hrobčic, připomínání na 2 hradech (Březina, Krašov), v městečku Radnicích a na 11 tvrzích (Senec, Petrovice, Kolečovice, Hořesedly, Šmikousy, Slatina, Hospozín, Budenice, Údešice, Páleč, Chrustenice). Statky narůstají při severním okraji území též Štampachům ze Štampachu (tvrze Děkov, Hokov, Přerubenice, Srbeč, Čeradice). Tvrze Ruda a Kounov na čas patří Nosticům. Z Rakovnicka tak můžeme přejít na Kladensko, kde zůstávají třemi nejvýznamnějšími rody Žďárští (tvrze Kladno, Malá a Velká Dobrá, Velké Přítočno, Kyšice, Kvíc, Malíkovice, Smilovice), Pětipesští (tvrze Libochovičky, Koleč, Hnidousy,

⁷⁸ Beroun – Bezdědice, Podluhy, Skřipel 2, Vysoký Újezd; Kladno – Bakov, Břešťany, Koleč, Osluchov, Údešice; Rakovník – Kolečov, Šípy; Rokycany – Hřešihlavy, Mirošov, Podmokly, snad Chotětín, Žíkov.

⁷⁹ Beroun – Popovice, Skřipel 1, Stará Huť; Kladno – Čeradice, Kvíc, Stochov, Tuřany; Rakovník – Hořesedly, Hracholusky, Kalivody, Přerubenice, Příčina, Ruda, Srbeč, Šmikousy; Rokycany – Biskoupky, Liblín 1 a 2, Ostrovec, Smědčice, Drahoňův Újezd.

Blahotice, Dolní Kamenice, Kvíc – po Žďárských, Byseň, Neprobylice) a Martinicové (hrad Okoř, tvrže Smečno, Stochov, Lány). Hrad Žerotín a jeho okolí (tvrže Vraný a Smilovice) ale nakonec připadá Doupovcům z Doupova a na hradě Zlonicích a kolem něj panují Valkounové z Adlaru (tvrže Bakov, Břešťany). Žejdlicové ze Šenfeldu a páni z Vřesovic jsou odsud zcela vytlačeni. O západní Berounsko se dělí Pešíkové z Komárova (hrady Komárov, Valdek, tvrže Skřípel, Bezdědice, Podluhy) s pány z Říčan (hrad Hořovice). Východně pak leží državy Otů z Losu (tvrže Popovice, Stará Huť, Lážovice) a celý jihovýchod spravují Vratislavové z Mitrovic (městečko Lochovice, tvrže Lochovice, Všeradice, Liteň, Osov, Drahoňův Újezd – na Rokycansku), kteří část statků získali od Walterů z Waltersbergu (Lochovice, Všeradice). Zbylé statky na Rokycansku jsou rozděleny mezi Gryspeky z Grypachu (nový rozsáhlý statek s tvrzí Mirošov, část hradu Libštejna), Hochhauzery z Hochhauzu (tvrz Podmokly, spolu s tvrzí Pšovlky a městečkem Senomaty na Rakovnicku), Kokořovce z Kokořova (tvrz a městečko Zvíkovec) a Běšíny z Běšin (tvrže Svinná, Hřešihlavy, snad Lhotka u Terešova).

Největší změnou je ale aktivita panovníka, který se snaží znovu sjednotit svůj do nynějška zubožený majetek. Do jeho držení přechází mnoho nových i původních panovnických sídel a to jak díky zkupování držav, tak díky konfiskaci Lobkovického majetku. Vlastní hrady Křivoklát, Karlštejn, Zbiroh, Točnick, města a městečka Beroun, Budňany, Hostomice, Hořovice, Cerhovice, Žebrák, Mýto, Zbiroh, Unhošť, Strašice, Rokycany, Mšec, Rakovník Senomaty, Nové Strašecí, Slaný, Velvary, Vraný, Zbečno a tvrže Ostrovec, Hracholusky, Kounov, Krušovice, Ruda, Lány a Králův Dvůr. Tím znovu sceluje Křivoklátsko do podoby dávno před husitskými válkami.

7.5 Třicetiletá válka a konec českých tvrzí

Dostáváme se k poslední sledované fázi vývoje regionu, jejíž počátek je hluboce poznamenán příchodem třicetileté války. V první čtvrtině 17. století (Obrázek 29) je situace již zcela přehledná a až na velmi sporé výjimky zanikly všechny menší statky, nebo byly sloučeny do větších celků. Vznik tvrzí⁸⁰ se omezuje na 4 objekty – Sazená (Kladno), Krty, Zhoř (Rakovník) a snad Chlum (Rokycany).

Území vydržované panovníkem doplňují před válkou jako největší panství Kolovratů (západní Rakovnicko a Buštěhrad),⁸¹ Hrobčických z Hrobčic (střední Rakovnicko, západní Rokycansko, severní

⁸⁰ Otázkou je, zda objektům vzniklým až v této době tak ještě můžeme říkat.

⁸¹ Hrad a městečko Buštěhrad; tvrže Kolečov, Hokov, Soseň, Pšovlky, Všesulov, Senec, Šípy

Kladensko),⁸² Žďárských ze Žďáru (Kladno a okolí)⁸³, Pětipeských z Chýš a Egenberka (Slánsko, východ Berounska),⁸⁴ Valkounů z Adlaru (Zlonice)⁸⁵ a Vratislavů z Mitrovic (střední Berounsko, sever Kladenska, později jižní Rokycansko).⁸⁶ Mezi menšími držiteli zmiňme Štampachy ze Štampachu (tvrze Krty, Děkov), Doupovce z Doupova (hrad Žerotín, městečka Vraný, Senomaty, tvrz Vraný), Gryspeky z Gryspachu (tvrze Žíkov, Mirošov, Sazená, Dolní Kamenice), Vchynské (hrad Krakovec, tvrze Zhoř, Slabce), pány z Říčán (hrad Hořovice, tvrz Osek), Černíny z Chudenic (tvrze Přívětice, Hřebečnický), Renšperky z Renšperka (tvrze Skřivaň, Nezabudice), Běšíny z Běšin (tvrze, Hřebečnický, Svinná, snad Lhotka), Pešíky z Komárova (tvrze Podluhy, Bezdědice) nebo Oty z Losu (hrad Komárov, tvrze Lážovice, Osovec). Nejméně polovina z těchto rodů ale v důsledku nacházejících událostí z dějin regionu zcela mizí.⁸⁷ Na jejich místo nastupují ti, kteří zůstali loajální panovníci – především Bořítové z Martinic na Kladensku a Berounsku⁸⁸ nebo Klenovští z Janovic na Rokycansku⁸⁹ (srov. Bílek 1882; 1883). Tvrze Osov a Osovec pak dostávají Gerštorfové z Gerštorfu, Kaplířové ze Sulevic se vracejí do regionu na tvrzích Olešné a Kolči, Újezdečtí z Červeného Újezdce na tvrzi v Modřejovicích a sídle ve Všetatech a Herakliové z Blížejeva mají Zvíkovec. Zmiňme také, že mezi církevní majetek stále patří městečko Čistá a tvrze Hostouni (obě) a v Klobukách, což tak zůstává až do konce sledovaného období.

Pustnutí se dotknulo 25 lokalit, což je vzhledem k celkovému počtu (85 jistých tvrzí) opravdu velký podíl. Nejvíce se týká Kladenska (11)⁹⁰ a Rakovnicka (8),⁹¹ ale nevyhýbá se ani zbylým dvěma okresům (Beroun 2; Rokycany 3).⁹² Některé z nich jsou však později obnoveny (Hospozín, Kobylníky, Bílý Újezdec, Krušovice, Hřešihlavy, Zvíkovec). Poškozeno nebo zničeno je rovněž nejméně 42 obcí, především na jižním a středním

⁸² Hrady Krašov, Březina; městečko Radnice; tvrze Všesulov, Petrovice, Kolečovice, Hřebečnický, Slatina, Hospozín, Budenice, Údešice, Páleč.

⁸³ Městečko Kladno; tvrze Kladno, Hnidousy, Velká Dobrá, Malá Dobrá, Kyšice, Velké Přitočno

⁸⁴ tvrze Libochovičky, Koleč, Blahotice, Byseň, Neprobyllice, Kokovice, Chrustenice, Vysoký Újezd.

⁸⁵ Hrad Zlonice; tvrze Bakov, Břešťany, Poštovice.

⁸⁶ Hrad Žerotín; městečko Lochovice; tvrze Lochovice, Všeradice, Liteň, Zvoleněves, později Mirošov.

⁸⁷ Hrobčičtí z Hrobčic, Pětipesští z Chýš a z Egenberka, Štampachové ze Štampachu, Doupovci z Doupova, ze Vchynic, Renšperkové z Renšperka, Pešíkové z Komárova, Otové z Losu.

⁸⁸ Hrady Okoň, Hořovice; města Hořovice, Smečno, Slaný; tvrze Smečno, Bílý Újezdec, Malíkovice, Byseň, Neprobyllice, Blahotice, Vlence.

⁸⁹ Hrad Březina; město Radnice; tvrze Přívětice, Osek.

⁹⁰ Blahotice, Malá Dobrá, Hnidousy, Hospozín, Kobylníky, Kokovice, Lidice u Otrub, Malíkovice, Neprobyllice, Poštovice, Bílý Újezdec.

⁹¹ Krty, Krušovice, Nezabudice, Petrovice, Pšovlky, Soseň, Senec, Třtice.

⁹² Komárov, Osovec; Hřešihlavy, Přívětice, Zvíkovec, Chotětín.

Rakovnicku a na středním Rokycansku. Důvody zániku tvrzí zatím nejsou přímo válečné události, ale spíše změna majetkových poměrů po bělohorské bitvě.

Bílou horou však válka nekončí, ale začíná a České země jsou jimi velmi postiženy (Obrázek 30). Jedno sídlo vzniklé v Panoším Újezdě, nemůže nahradit 26 zanikajících tvrzí (zasaženo je bezkonkurenčně nejvíce Kladensko s 16 lokalitami),⁹³ z nichž téměř polovina zanikla násilně (12 tvrzí). Obecně přibývá statků ovládaných z jednoho sídla, často se ale nejedná o výraz chudoby majitele, ale o výsledek scelování dominií do okolí jednoho sídla, které pak sloužilo jako správní centrum pro celé panství (např. Mirošov, Olešná, Zvoleněves a další). Mezi nejmočnější rody řadíme Bořity z Martinic, kteří nově na Berounsku zabírají tvrze Suchomasty a Podluhy, a ovládají tak Slánsko a značnou část Hořovicka, Valkouny z Adlaru, získavší Stradonice, Žďárské ze Žďáru, jejichž panství se nemění a Vratislavy z Mitrovic, doplňující své statky na Berounsku o Skřípel, Lažovice a Vlence a na Kladensku o Vraný (městečko i tvrz). Po stovkách let se ztrácí ze scény Kolovaté, doprovázení, Klenovskými z Janovic, Újezdeckými z Červeného Újezdce či Hrobčickými z Hrobčic. Nově se objevují zahraniční rody – z Fürstenberka (město Mšec), de Couriers (tvrze Děkov, Zhoř) nebo Montecuccoliové (tvrze Páleč, Údešice). Malovcové z Chýnova nabývají Radnic, hradu Březiny a tvrze Oseka a na Černíně připadla Jesenice. Na pány z Říčan přechází dosud nezastavovaný Karlštejn a městečko Budňany.

Celý nástin uzavřeme poválečným obdobím po polovině 17. století (Obrázek 31). O ustálení poměrů svědčí fakt, že tvrze již nevznikají, ani nezanikají (pouze 2 sporná sídla).⁹⁴ Statky jsou natolik redukované a správa soustředěná do jednoho centra, že i ty největší rody s výjimkou Martiniců (7 sídel), mají maximálně 4 sídla (Vratislavové z Mitrovic, z Adlaru, Žďárští). Území je rozděleno tak, jak bylo nalinkováno v předchozím období a dochází jen k nepatrným změnám. Jediným novým faktorem, je přechod Křivoklátska od panovníka na Schwarzenberky (hrad Křivoklát, města Nové Strašecí, Mšec, Unhošť, tvrze Krušovice, Lány). Většina drobných vrchnostenských sídel, která se dožila tohoto období, byla, nebo bude přestavěna na zámky (28 ze 44) a 18 z nich ztrácí své funkce až v průběhu 20. století.

⁹³ Beroun – Chrštenice, Lažovice, Lochovice, Podluhy, Skřípel; Kladno – Břešťany, Buštěhrad, Byseň, Velká dobrá, Dolní Kamenice, Kyšice, Libochovičky, Osluchov, Páleč, Velké Přítočno, Slatina, Stradonice, Šlapanice, Trpoměchy, Údešice, Zvoleněves; Rakovník – Koleč, Smilovice, Všesulov, Všetaty; Rokycany – Žíkov.

⁹⁴ Kvásek, Cerhovice.

7.6 Shrnutí

Je velmi těžké vytvořit ucelený obraz období, které zahrnuje bezmála 450 let historie. Nicméně je možné vyzorovat jisté trendy, které jsou z výše popsaného patrné a ty je třeba na závěr zdůraznit.

Jisté je, že ač se v případě Křivoklátska jedná o území prostorově ucelené, jeho vývoj je značně nelineární. Jasnou prostorově i majetkově stabilní oblastí je pouze Křivoklátský lovecký hvozď, ale i ten doznává během staletí pozorovatelných změn. Zprvu je tato doména držena bezvýhradně panovníkem, ale s nástupem šlechtických rodů se území začíná zmenšovat. Ani jeho zabezpečení zeměpanskými hrady nezaručuje, aby se několikrát nedostal do rukou šlechty.⁹⁵ Ta ho však nikdy nedrží dostatečně dlouho a pevně, aby byla schopna ho zcela rozdrobit, a tak jeho zmenšování probíhá až do druhé poloviny 15. století zakládáním statků na jeho okrajích a postupným ukrajováním jeho plochy.⁹⁶ Částečně se ale jedná o řízený proces, kdy je západně od Křivoklátska, na Rakovnicku s přesahem na severní Rokycansko, budována manská služebná soustava hradu a zde vzniklé statky jsou tak nepřímo k němu navázány (srov. Razím a kol. 2010, 66-68; Kočka 2009, 109-273).⁹⁷ Zlom nastává na konci 16. století kdy císař Rudolf II. vykupuje řadu statků od šlechtických majitelů a znovu tak konsoliduje Křivoklátsko téměř v rozsahu konce 13. století a znovu k němu připojuje jihovýchodní Rokycansko (Graf 16).⁹⁸ Na rozdíl od jiných oblastí, kde se příliš nevyskytují šlechtická sídla, je na Křivoklátsku malý podíl vesnického osídlení, čímž se značně odlišuje od ostatních území. Dobře patrné jsou díky tomu některé staré dálkové komunikace, kde se vsi kumulují v řadách za sebou (např. Podřeže – Běleč – Bratronice; Černuc – Šlapanice – Budenice – Vraný; (?) Račice – Žloukovice – Stradonice – Petrovice srov. Květ 2002; Obrázek 4).

⁹⁵ Např. počátkem 14. století Zajícům z Valdeka, později páni z Rabštejna, páni z Rožmitálu na počátku 16. století, na jeho konci Lobkovicové, po třicetileté válce páni ze Schwarzenberka

⁹⁶ Hlavně v oblasti Loděnického potoka a západního Křivoklátska.

⁹⁷ V menším měřítku podobné manské tvrže nalezneme na jihovýchodním Berounsku s příslušností ke Karlštejnu. Část manských tvrží a vsí je i jinde po území Rakovnicka a Kladenska a ty kromě Křivoklátska slouží též hradu v Mělníce (Velká Bučina, Malovary), či dokonce Vyšehradu (Třeboc) a Pražskému hradu (Lidice u Otrub).

⁹⁸ Vývoj majetkové držby panovníka (ale i církve) koresponduje s pozorováním J. Juroka (2000). Panovnické majetky rostou do počátku 15. století a poté postupně klesají (na úkor šlechty) k nejmenší držbě před polovinou 16. století. Tento stav se zásadně lepší až s koncem století, ale další citelná krize nastupuje hned před polovinou 17. století. Církevní držba kulminuje po polovině 14. století a poté stagnuje na vysokých hodnotách do počátku husitských válek, kdy přichází o veškeré statky. Necelá třetina se jim pak koncem 15. století vrátí a velmi pomalý růst zaznamenáváme až do konce sledovaného období.

Ostatní plochu polygonu je možné rozdělit na řadu vývojových celků, které mají svá specifika. Dělení podle okresů by bylo příliš zavádějící jak z důvodu přítomnosti loveckého hvozdu, tak kvůli nejednotnosti držby i v jejich rámci. Jediným kompaktně působícím okresem se zdá být Kladensko, které je kolébkou drobných šlechtických sídel.⁹⁹ Tam se po celou sledovanou dobu držely hlavně menší statky a nikdy se nevytvořilo podhoubí pro to, aby některý z rodů převzal absolutní hegemonii. Je také zajímavé, že je to jediný okres, kde se vyjma husitských válek¹⁰⁰ dlouhodobě udržují církevní domény spravované z tvrzí. Nápadné je také velmi nízké zastoupení hradů (pouze 4 hrady), což může být důsledkem právě neschopnosti místní šlechty vybudovat si zde výsadní postavení. Nesourodě působí pouze část východně a jihovýchodně od města Slaného,¹⁰¹ kde vsi spadaly výhradně do pod církevní majetek (kapitula sv. Víta, Břevnovský klášter atd.) nebo patřily přímo městu Slanému a šlechta tak nikdy nedostala šanci se tu uchytit (srov. Velc 1904). Proto zde nenalzáme ani žádné tvrze.

Podobných oblastí, kde je sice bohaté vesnické osídlení, ale tvrze zde nenalezneme, je více a téměř vždy je možné takovou situaci odůvodnit majetkovými poměry. Patří mezi ně celé levobřeží řeky Berounky na okrese Beroun, kde vsi spadaly buď z části do církevních rukou¹⁰² a z části přímo pod Karlštejn (srov. Jůna 1931), stejně jako okolí Zdic a Žebrácko. Na něj plynule navazuje Rokycansko, kolem hradu Řebříka. Toto území bez drobných panských sídel je sice přerušeno Zbirožskem, ale i zde tvrze nejpozději po husitských válkách mizí. Pokračovat lze Strašickem, Holoubkovskou kotlinou a Radečskem a výčet končí v okolí Rokycan. Potkává se zde několik faktorů, kterými lze situaci vysvětlit. Prvním a pravděpodobně nejdůležitějším je poloha dálkové komunikace Praha – Plzeň (Obrázek 4), k níž drobnou šlechtu panovník ani vyšší šlechta nepustí. Chtějí sami těžit jak z možnosti prodeje zboží v tržních městečkách, tak z výběru konduktu za ochranu stezky, stejně jako z cel (srov. Rožmberský v *tisku*). Druhým faktorem, specifickým pro Rokycansko, je přítomnost bohatých železnorudných zásob na Strašicku a Radečsku (Vařeka – Holata – Rožmberský – Schejbalová 2011, 337), což opět přitahuje hlavně větší rody. Stejně jako na Kladensku pak okolí Rokycan drží do 15. století církev, která si opět udržuje odstup od menších šlechtických statků. Na nejnižnějším výběžku

⁹⁹ Na několika lokalitách se dokonce podařilo výzkumem prokázat opevněné objekty předcházející tvrzím pocházející již z hradištní doby (osobní sdělení M. Procházka).

¹⁰⁰ Tehdy, jak bylo řečeno, ztrácí církev veškeré držené sídla.

¹⁰¹ Společně s jihem okresu, kam ale již zasahuje lovecký hvozď.

¹⁰² Hlavně do majetku benediktinského kláštera ve Sv. Janu pod Skalou (srov. Jůna 1931).

Rokycanska to můžeme odůvodnit přítomností hradů Homberka a Ronšperka. Jistou disproporcí počtu sídelních jednotek a správních sídel trpí také Radnicko, avšak zde nejsme schopni spolehlivě určit příčinu takového úkazu. V Rakovnickém okrese za příklad poslouží oblast severně od Čisté a severovýchodní část Rakovnické kotliny, kde obce dlouhodobě spadaly pod královský majetek spravovaný z Křivoklátu.

Tvrze tvoří v čase proměnlivé enklávy, které jsou však ve svých základech neměnné. První se rodí ta největší – na Kladensku (1. polovina 13. století; Obrázek 13), ale následují ji brzy další na západním Rakovnicku a na jižním a severním Rokycansku a Komárovsku (2. polovina 13. století; Obrázek 15). Do konce 13. století dochází k rozvoji západního Rokycanska (Obrázek 16). Jihovýchodního Berounska se týká až další mohutný nástup tvrzí na počátku 14. století. Ten se ale naopak vyhýbá Rokycansku a na Rakovnicku statky přibývají opět na západě, ale i na severu. Kladensko se bouřlivě rozvíjí celé (Obrázek 17). Před polovinou 14. století dochází ke kumulaci statků ve vymezených oblastech (Obrázek 18) a až jeho druhá polovina přináší vznik sídel na jihovýchodě a severovýchodě Rakovnicka a na Rokycansku západně od Radnic, případně na Zbirožsku (Obrázek 19). Vrcholu dosahuje počet tvrzí na přelomu 14. a 15. století jednotlivé oblasti se však již nerozšiřují, kromě několika málo výjimek (Obrázek 20). Husitské války pak přináší redukci sídel, nejdříve hlavně jižně od Jesenice (západní Rakovnicko; Obrázek 21), poté všeobecně v celé ploše Křivoklátska a okolí (Obrázek 22). Na konci 15. století, respektive na počátku 16. století, zůstává nově zcela bez drobných vrchnostenských sídel jižní Rokycansko, Zbirožsko,¹⁰³ jihozápadní a západní Rakovnicko a Komárovsko (Obrázek 25).¹⁰⁴ Úbytek je ale zřetelný všude. Během 16. století se rozložení tvrzí příliš nemění, jen na jeho konci vznikají nové statky na jihu Rokycanska a na Berounsku tvrze ustupují z Hořovické brázdy a přežívají na pravobřežní části Karlštejnské vrchoviny a na Podbrdsku (Obrázek 28). Už na počátku 17. století se úplně ztrácejí tvrze ze Zbirožska a okolí Berouna (Obrázek 29), záhy následované centrálním a severovýchodním Rakovnickem a na něj navazujícím západním Kladenskem (Obrázek 30). Výsledkem je po polovině 17. století velká ucelená plocha loveckého hvozdu a panství s tvrzemi v poměrně pravidelných intervalech rozmístěná po zbylém území s výjimkou západního a středního

¹⁰³ Okres Rokycany je obecně nejvíce postiženou oblastí.

¹⁰⁴ Zde jde o kombinaci důsledků válek a zakupování majetku Pešíky z Komárova, kteří navíc Komárovskou tvrz přestavují na hrad.

Rakovnicka. Největší jejich koncentrace zůstává na západním Křivoklátsku (Obrázek 31).¹⁰⁵

Co se týče rodů a jejich majetku v oblasti, lze rozlišit jak významné rody pro jednotlivé časové úseky, tak různé strategie pro nakládání s majetkem a zkupování statků (srov. Tabulka 3 a Tabulka 4). Celá situace vychází z nejstarších rozrodů, ze kterých se tu během věků vyskytují Hroznatovci,¹⁰⁶ Markvartici,¹⁰⁷ Vítkovci,¹⁰⁸ Ronovci,¹⁰⁹ Buzici,¹¹⁰ Divišovci¹¹¹ a Sulislavici¹¹² (srov. Jurok 2000, 15-21; Rožmberský v *tisku*; Mysliveček 2005; 2006; Halada 1993; 1994a; 1994b; Kočka 2009; Bůžek – Hrdlička – Král – Vybíral 2002, 39), ale oblast je též bohatá na lokální malé rody. Některé rody byly vyneseny do popředí pro ně příhodnými okolnostmi (např. Zajícové z Valdeka, Bořítové z Martinic), jiné se snažily dlouhodobě budovat své panství a systematicky shromažďovat majetek (např. Kolovratové, Lobkovicové, Kladenští z Kladna, Žďárští ze Žďáru). Dalším rodům naopak historie nepřála a jejich majetek se z různých důvodů (vymření, konfiskace atd.) náhle dostal do cizích rukou (např. Zajícové z Valdeka, Lobkovicové, Kladneští z Kladna, Pětipesští z Chýš a Egenberka). Někdy se majetek šlechtě vytrácí postupně a ta buď přechází do jiné oblasti, nebo chudne (např. Týřovští z Einsidle, Hříčové, z Bysně, Míčanové z Klinštejna, Kolovratové), stejně častý je však strmý pád (např. Hrobčičtí z Hrobčic, Pětipesští, Lobkovicové, Rožmberkové). Ukazuje se, že některé rody systematicky a dlouhodobě zkupují sídla v určité oblasti, případně zde budují nová (např. Valkounové z Adlaru, Pešíkové z Komárova, Žďárští ze Žďáru, Hříčové z Jimlína, Rožmberkové, Vratislavové z Mitrovic). Jsou ale i takové, u kterých dochází k postupnému přesunu po oblasti (např. z Chrástu, Hrobčičtí z Hrobčic, z Kolovrat, Běšínové z Běšin, z Gutštejna), a šlechta která nakupuje statky zcela náhodně po celém území (např. Muchkové z Bukova). Setkáváme se i se statky dělenými na několik větších dílů na různých okresech (např. Bořítové z Martinic), což lze někdy zdůvodnit

¹⁰⁵ K tomu doplňme, že je to právě Slánsko, Podbrdsko a hlavně Rakovnicko, kde již od poloviny 16. století klesá podíl šlechtické držby a obecně patří ke krajům s jejím nenižším zastoupením v Čechách vůbec. V církevní držbě naopak patří v tomto období Slánsko a Podbrdsko na špici (Jurok 2000, 136, 148). Obecný je však i celkový úbytek šlechtických rodů z 1347 před třicetiletou válkou na 880 po jejím skončení a celková proměna šlechty (tamtéž, 180).

¹⁰⁶ Z Vrtby, z Gutštejna, z Krašova.

¹⁰⁷ Z Vartemberka, z Valdštejna.

¹⁰⁸ Z Rožmberka, z Landštejna.

¹⁰⁹ Z Klinštejna, z Dubé.

¹¹⁰ Z Valdeka, z Hazemburka, z Rožmitálu, z Homberka.

¹¹¹ Ze Šternberka.

¹¹² Ze Zbiroha.

existencí několika rodových větví (např. páni z Kolovrat, Žirotínové). Některé, především větší rody sem přicházejí ze sousedních okresů a získávají zde velké i malé majetky jen dočasně (často do zástavního držení) a třeba se i několikrát vracejí (např. z Rožmitálu, ze Šternberka, z Valdštejna, z Bubna). Největší počet je samozřejmě samostatných statků a jejich počet se neustále proměňuje (Graf 17). Růst sledujeme do konce 14. století, v první polovině 15. století stagnuje a od té doby se až do 17. století jejich množství jednak kvůli úbytku tvrzí a především z důvodu sjednocování panství snižuje.¹¹³ Za celé období se vystřídá 80 rodů, které se krátkodobě (po jedno čtvrtstoletí) připomínají na více než jednom sídle. Dalších 56 jich drží větší doménu nejméně 50 let. Mezi nejúspěšnější patří 30 rodů, které přežívají na svých panstvích alespoň 100 let, a poslední skupina 11 rodů má kontinuitu dosahující 200 a více let (Tabulka 4). Celkem je zde možné zaznamenat 956 různých šlechtických přídomků a majitelů, z nichž 301 spadá do některého z 90 větších rodů.

Všechny velké či malé rody včetně panovníka se neomezují jen na jeden typ správních sídel, ale jsou jim připisovány hrady, města, městečka i tvrze podle jejich možností. Stojí za upozornění, že jediný (!) větší rod, který nikdy nevlastnil žádnou tvrz a přitom se zde pohyboval více jak 100 let, jsou Rožmberkové. Stojí tak za zvážení, zda časté používání Rožmberského dominia jako příkladu typického šlechtického velkostatku a systému správy panství, není zavádějící. Jejich správní systém se evidentně vymykal běžnému uspořádání statku a případná generalizace, kvůli nedostatku pramenů pro jiná panství může být velmi nebezpečná (srov. Šimůnek 2005).

Jistě se lze tímto tématem zabírat mnohem podrobněji a i v předkládaném textu by bylo možné nalézt mnoho dalších informací.

¹¹³ Působivé je srovnání s údaji v publikaci J. Juroka, který dokládá sjednocování na základě berních rejstříků z 16. a 17. století podle počtu osedlých přináležících k jednotlivým statkům, a přehledně je zobrazuje v tabulkách, které jsou rovněž k nahlédnutí zde v příloze (Tabulka 5 - Tabulka 7). Při srovnání se zbytkem Čech vyplývá, že na Rakovnicku a Podbrdsku shledáváme nejnižší míru sjednocení v Čechách. Slánsko je na tom o něco lépe, nicméně i tak zůstává pod průměrem (Jurok 2000, 528-532). Vyplývá z toho, že se (s přihlédnutím k poznámce o podílu šlechtické držby) jedná o poměrně specifické okresy (nemluvíme zde o Rokycansku, které spadá pod Plzeňský kraj a tvoří jeho velmi malou součást). To vzhledem k přítomnosti Křivoklátského královského hvozdu není vůbec překvapivé. Jurok navíc takový stav vysvětluje starší (předkolonizační) majetkovou tradicí středních Čech, odlišnou od hraničních jednorázově kolonizovaných oblastí. Stejně tak se jedná o menší kraje a ve shodě s autorem vidí důležitou roli panovnického majetku (tamtéž, 163). Hlavní účel zdejších úrodných statků (hlavně na Slánsku) spatřuje v zásobování ostatních oblastí zemědělskými produkty (tamtéž, 165). V porovnání s jeho výkladem je ale skutečný stav mnohem barvitější (viz výše) a lze se domnívat, že proces sjednocování zde probíhá podobným způsobem jako jinde, jen v rozsahu omezeném regionálními podmínkami.

Účelem práce ale není dokonalý průzkum majetkové struktury oblasti, ale snaha poukázat na komplikovanost a komplexnost dané problematiky, k čemuž dosavadní výklad postačuje. Zároveň jde o ukázkou toho, jaké možnosti poskytuje databáze a data v ní obsažená, protože v podstatě celá kapitola je založena pouze na tomto zdroji. Jako základní aspekt by bylo vhodné provázat výklad více s historickými událostmi v kontextu českého státu, ale není bohužel v silách autora pojmout problematiku takto široce v rámci diplomové práce.¹¹⁴

8 Zpracování získaných dat

Zpracování analyzovaných dat probíhalo v několika fázích a v různých rovinách. Již na začátku práce jsme si definovali, že základními prostředky budou prostředí GIS a formalizované statistické metody, především pak faktorová analýza. Na základě GIS vznikla předešlá kapitola¹¹⁵ a tato kapitola by měla naplnit druhý z vytyčených bodů. Nejdříve se zde pokusíme vyzdvihnout odlišnosti mezi jednotlivými okresy, poté data podrobíme faktorové analýze a nakonec se budeme věnovat těm aspektům a trendům v datech, které ostatními metodami nebyly zachyceny a považujeme je přesto za významné.

Pro zpracování jsou klíčové jednotlivé skupiny tak, jak byly rámcově nastíněny v kapitole 6:

- **skupina C**
 - o všechna evidovaná (i potencionální sídla)
- **skupina B**
 - o důvěryhodnost existence = 100 %
- **skupina A**
 - o důvěryhodnost existence = 100 %
 - o důvěryhodností lokalizace = 100 %
 - o přesnost lokalizace s odchylkou do 25 m

Skupina C byla použita pro evidenci v kapitole 6 a doplňkově zpracování v kapitole 7. Její role je především informativní a určuje rozsah pojednávané problematiky. Skupina B je používána pro chronologické statistiky, kdy není třeba znát přesnou polohu sídla. I přesto, že u ní byly sledovány některé formální aspekty, nejsou kvůli případnému zkreslení dat neznámými hodnotami brány v potaz. Skupina A je ta, která byla podrobena všem ostatním analýzám, popisovaným na

¹¹⁴ Nelze než znovu doporučit výrazně obecnější výklad J. Juroka, kde lze dohledat řadu paralel, doplnění, širších souvislostí, ale také upřesnění (2000).

¹¹⁵ Více o využití GIS např. Kuna a kol. 2004, 426-443; Macháček (ed.) 1997, 127-194.

následujících řádcích, pokud nebude výslovně uvedeno jinak.¹¹⁶ Účelem kapitoly je pouze shrnout výsledky zpracování a jejich interpretace je součástí až kapitoly 9.

8.1 Specifika a odlišnosti tvrzí po regionech¹¹⁷

Už ze základního popisu je zřejmé, že tvrže nejsou po polygonu distribuovány rovnoměrně (srov. Tabulka 2). Výraznou převahu má zastoupení tvrzí na Kladensku, kde se jich vyskytuje více než třetina (37 %), značně pod průměrem je naopak Rokycansko (18 %) a Berounsko (17 %). Rakovnicko se drží na 28 %. Jistým vysvětlením může být různá velikost okresů, avšak ta realitu příliš neodráží, naopak ještě podporuje nekonzistentnost vzorku. Skutečné rozdělení plochy okresů je 23 % / 25 % / 31 % / 20 % (BE / KL / RK / RO) z celkové rozlohy polygonu a od těchto poměrů se hodnoty velmi liší. Silný deficit je zřejmý na Berounsku (-6 %), menší pak na Rakovnicku (-3 %) a Rokycansku (-2 %). Kladensko naopak pokrývá o 12 % tvrzí více, než by mu podle rozlohy mělo náležet. Samotný počet tvrzí však není jediným kritériem, kterým se od sebe okresy odlišují.

Je paradoxem, že právě na okresech s nejmenším zastoupením tvrzí se největší procento zachovalo ve stojících stavbách (BE 38 %; RO 40 %). Početné kladenské tvrže jsou naopak více než z poloviny již zaniklé (54 %). Zastoupení různých typů podloží je zcela logické a odpovídá jeho rozdělení v rámci zkoumané plochy (viz kap. 3). Zajímavější je rozdělení podle pedologie, kdy na Berounsku (35 %) a Kladensku (38 %) vystupuje nápadný počet lokalit na fluvizemi. To silně koreluje s častým umístěním zdejších tvrzí v údolních nivách (BE 38 %; KL 39 %), které spojujeme s tímto půdním typem. Atypické je podhodnocení kambizemě na Berounsku (19 %). Ta je zde přitom významně zastoupena (přibližně 2/3 území; na rozdíl od Kladenska, kde se opravdu nevyskytuje). Rokycansko vyniká tvrzemi vázanými na svažité terén (50 %), na Rakovnicku naopak známe více tvrzí v nepřístupných polohách ostrožen a opyší (dohromady 24 %). Značně nadhodnocen je počet tvrzí v rovinném terénu na Berounsku (23 %), čemuž odpovídá i podprůměrný sklon terénu v místě tvrže (\emptyset i medián 3°), ale členitost okolí je zde naopak vyšší (!). Nejvíce zalesněné je okolí tvrzí na Rakovnicku a Rokycansku (1-2 třetiny plochy). Nejnižší položené jsou

¹¹⁶ K podobnému rozdělení došel ve své studii i J. Panáček (2002, 11).

¹¹⁷ Procenta jsou zde uváděna z celkového počtu tvrzí skupiny A na daném okrese. U vzniku, zániku a počtu existujících je základem skupina B na okrese.

tvrze na Kladensku (Ø 310 m. n. m; medián 302 m. n. m), nevyšše na Rokycansku (Ø 408 m. n. m; medián 411 m. n. m).

Důležité odlišnosti jsou také v chronologii tvrzí. Ač první tvrže vznikají na Kladensku, rychlý rozvoj kolem poloviny 13. století zažívá hlavně Rokycansko, kde tehdy vzniká 23 % místních tvrzí. Krok s ním drží pouze Kladensko s 15 % (Rakovnicko 10 %). Hlavní rozvoj Kladenska přichází na počátku 14. století, kdy je zde založena více než třetina tvrzí (37 %). Rakovnicko se rozvíjí rovnoměrně v jeho průběhu (celkem 54 %), s vrcholem na jeho konci (25 %), stejně jako Berounsko (celkem 56 %), kde je konec 14. století ještě markantnější (31 %). Rokycansko, kde toto období nebylo pro tvrže tak významné (celkem 32 %), naopak hraje hlavní roli během 16. století, kdy vzniká 29 % zdejších lokalit, hlavně v jeho druhé polovině (18 %). Ostatní okresy přitom rostou jen mírně a Berounsko s Kladenskem vyjma konce poslední čtvrtiny téměř vůbec 16. století. První vlna zániku počátkem 15. století je zřejmá na Berounsku (7 %), Rakovnicku (12 %) a Rokycansku (10 %), kde pokračuje s mnohem větší silou před polovinou 15. století (23 %). Pustnutí v tomto období postihuje také Kladensko (17 %). Druhá vlna následuje po polovině 15. století na všech okresech a postupně doznívá až do začátku 16. století. Berounsko pak postihuje třetí vlna hned před polovinou 16. století (12 %). Rokycansko a Rakovnicko zůstalo ušetřeno dalších významných zániků až do konce 16. století, kdy ale mizí najednou 13 % tvrzí na Rokycansku a 15 % na Rakovnicku. Útrapy třicetileté války před polovinou 17. století hlavně Kladenské tvrže (18 %), ale i Rakovnické (15%). Osmnácté století je spojeno s pustnutím většího množství lokalit na Rokycansku (10 %) a Rakovnicku (12 %). Názorně je popsán vývoj a jeho rozdíly patrný na grafickém znázornění (Graf 20 - Graf 23), sledujícím počty tvrzí v jednotlivých okresech. Tam nejvíce specificky působí hlavně Rokycansko, Rakovnicko naopak vykazuje hodnoty nejbližší průměru. Vrcholu dosahuje počet tvrzí ve všech okresech v na začátku 15. století. Jsou ale velké rozdíly v tom, o jak velké procento z počtu tvrzí na okrese se jedná. Na Kladensku v této době existuje až 88 % tvrzí, méně pak na Berounsku (73 %) a Rakovnicku (66 %), nesrovnatelně menší část je to na Rokycansku (54 %). Také další vývoj je velmi rozdílný – počet Berounských tvrzí poté lineárně klesá až do poloviny 17. století, kdy začne stagnovat na 20 %. Na zbylých třech okresech dochází k prudkému poklesu během 15. století (KL na 52 %; RK na 44 %; RO na (!) 23 %) a poté ke stagnaci, a mírnému růstu na konci 16. století (KL na 51 %; RK na 47 %), který je nejsilnější na Rokycansku (na 36 %). Další propad pak přichází s třicetiletou válkou na

Rakovnicku (na 24 %), Rokycansku (na 21%) a hlavně na Kladensku (na 16 %). Poté poslední na konci 18. století na Rokycansku (na 10 %) a Rakovnicku (na 8 %), méně na Kladensku (na 13 %). Zajímavé je i srovnání vývoje počtu s tvrzí s vývojem počtu obcí. Do 15. století se tyto křivky téměř potkávají, nicméně po polovině 15. století se jejich průběh rozchází. Na Berounsku a Rakovnciku počet obcí po propadu stále mírně roste, s výjimkou poklesu za třicetileté války, po které přichází rychlý růst. Na Kladensku pozorujeme stagnaci, či mírný pokles, koncem 17. století pak nastupuje mírný růst. Rokycansko čeká prudký propad, poté stagnace a rychlý růst v 18. století (Graf 24 - Graf 27). Tvrze existují nejdéle s velkou převahou na Kladensku (Ø 295 let; medián 250 let), velmi podprůměrné je naopak v tomto směru Rokycansko (Ø 178 let; medián 100 let) a částečně také Rakovnický okres (Ø 218 let; medián 175 let). Na Rakovnicku a Rokycansku je největší zastoupení zničených tvrzí (RK 24 %; RO 25 %), hlavním důvodem zániku na obou okresech jsou ale majetkové změny (RK 48 %; RO 50 %). Ničení tvrzí se zdánlivě vyhýbá Berounsku (4 %), ale je tu velký podíl tvrzí, u kterých důvod zániku neznáme (35 %). Stejně je tomu na Kladensku (9 % zničených; 30 % neznámý důvod).

Dlouhé existenci Kladenských tvrzí odpovídá i počet přestavovaných (41 %), ale velmi málo jich bylo proměněno v zámky (16 %). Takových tvrzí je nejvíce na Berounsku (35 %). Manské tvrze nalezneme na Rakovnicku (33 %) a Berounsku (19 %). Věžové tvrze jsou po všech okresech rozloženy rovnoměrně, palác ale evidujeme nejvíce na Rokycansku (54 %) a Kladensku (45 %) a velmi zřídka naproti tomu na Rakovnicku (29 %). Příkopové opevnění se nejvíce dochovalo na Berounsku (50 %), stejně jako opevnění valy (38 %). Deficit takových lokalit naopak vykazuje Rakovnicko (26 % příkopy; 31 %), v případě valů je na tom však nejhůře Rokycansko (29 %). Výrazně početnější jsou složitější fortifikace na Kladensku (32 %), nejméně je vidáme na Rakovnicku (7 %). Rakovnicko má stejně tak nejméně vodních tvrzí (21 %), nejvíce je jich zastoupeno na Rokycansku (36 %), kde je také mnoho spalných objektů (18 %), ale ty se objevují i na Rakovnicku (14 %). V podstatě vůbec nevystupují na Kladensku (2 %).

Vazba na hospodářský dvůr je silná na všech okresech. Rokycansko se ale vymyká nadprůměrným počtem sídel vedle dvora (57 %), na Kladensku je dvůr častěji opodál tvrze (18 %) a dvůr patřící k tvrzi nenajdeme vůbec téměř výhradně na Berounsku a Rakovnicku (shodně 19 %). Nejbližší intravilánu se tvrze nacházejí na Rakovnicku, kde jich velká část leží v obvodu návsi (24 %) nebo v zástavbě obce

(17 %). Jsou tu ale silně zastoupeny lokality mimo obec (14 %). Zcela bez obce jsou nejčastěji sídla na Rokycansku (14 %), ale neobvykle velká část jich zde leží v ploše intravilánů (25 %). V podstatě vůbec pak nejsou v obvodu návsi, což je i případ Berounska (shodně 4 %). Na Berounsku obecně tvrže mají nejslabší vazbu na vesnické osídlení. Většina jich leží při kraji obce (42 %), přes údolí naproti návsi (15 %) nebo jsou zcela bez obce (15 %). Jinde se zde tvrže téměř nevyskytují. Mnoho tvrzí v poloze přes údolí, naproti intravilánu známe z Kladenska (18 %). Je zde i výrazná skupina sídel v čele návsi (14 %). U 11 % kladenských tvrzí ale není možné vztah k obci určit a velmi málo jsou zde zastoupeny tvrže v zástavbě intravilánu (7 %). Převýšení vůči intravilánu je nejmenší na Rokycansku (\emptyset -1 m; medián 0 m), a nejvyšší na Rakovnicku (\emptyset 9 m; medián 2 m). Nejbliže k vodě jsou sídla na Rokycansku (\emptyset 61 m; medián 30 m), ale nejméně často u nich je rybník (25 %), který je nejčastěji u objektů na Berounsku (35 %). Tam ale téměř nejsou tvrže poblíž kostela (4 %). Oválná či kruhová tvrzíště nejčastěji známe z Berounska (27 %) a Rakovnicka (29 %), nejméně z Kladenska (11 %). Rokycansku je jich skoro polovina spojována se dvorem (46 %), čtyřúhelné tvary jsou nejběžnější na Berounsku (27 %) a Kladensku (18 %). Tvar tvrzíště často nelze rozpoznat na Kladensku (36 %) a Rakovnicku (26 %).

8.2 Faktorová analýza

Faktorová analýza¹¹⁸ je jednou z formalizovaných metod zpracování dat. Jednou z jejích forem je metoda hlavních komponent, která je v poslední době hojně využívána pro řešení archeologických otázek. Slouží k vyhledávání nenáhodných struktur v archeologických pramenech, které je pak dále možno interpretovat. Podrobně se analýzou hlavních komponent zabývá ve svých pracích především E. Neustupný, který je jejím průkopníkem v české archeologické praxi. Ve své knize uvádí jak podrobný postup práce, rizika a možnosti metody, tak základní příklady pro pochopení tématu. Důležité je zmínit, že touto metodou je možno zpracovávat pouze některá data za jasných pravidel. Například není možné takto zpracovávat nominální deskriptory, které jsou v archeologii hojně využívány, a při jejím aplikování je proto třeba dbát značné opatrnosti (2007, 137-153).¹¹⁹

Dostatečné množství prvků v databázi (skupina A – 152; skupina B – 225) nám dovoluje její plné využití a zároveň dává solidní základ a věrohodnost získaným výsledkům a jejich následné interpretaci. Do

¹¹⁸ Podle E. Neustupného vektorová syntéza (2007, 137).

¹¹⁹ Dále budu o analýze hlavních komponent mluvit pro zjednodušení jako o faktorové analýze.

analýz byly zařazeny pouze kardinální, dichotomické a ordinální deskriptory (srov. Neustupný 2007, 106-107). Z nich byly navíc vybrány pouze ty, u kterých alespoň druhá odmocnina entit z celkového vzorku nabývala odlišných hodnot než zbylé entity.¹²⁰

Výstupem faktorové analýzy jsou tzv. faktory, které reprezentují jednotlivé skupiny struktur rozpoznané v datech. Jsou reprezentovány hodnotami, které zobrazují faktorové zátěže vůči jednotlivým deskriptorům. Jejich kladná hodnota, blíží se jedničce, naznačuje silnou závislost faktorů na daných deskriptorech a hodnota kolem nuly označuje statistickou bezvýznamnost. Záporné hodnoty znamenají naopak netypičnost společného výskytu s deskriptory s kladnými hodnotami (Neustupný 2007, 143). V podstatě se pak jedná o jakousi obdobu nepřímé úměry a hodnota označuje míru této závislosti. Popis faktorů řadíme dle jejich významnosti na základě vlastního čísla. Za významnou hodnotu faktorové zátěže považuji hodnotu vyšší než 0,3 nebo menší než -0,3.

Vyjádřením závislosti konkrétních objektů na jednotlivých faktorech je faktorové skóre. Čím vyšší je kladná hodnota faktorového skóre, tím vyšší je závislost entity na daném faktoru. Skóre může nabývat teoreticky libovolných reálných hodnot, jejich průměr je však vždy roven nule a směrodatná odchylka se rovná jedné. Proto jsou faktorová skóre s hodnotou 1 a více považována za významná (Novák, R. 2005, 173). V našem případě jsou tedy pro daný faktor považovány typické ty tvrze, které mají faktorové skóre vyšší než 1. Doplňme, že je samozřejmě možné, aby jedna tvrz byla typická pro více faktorů.

8.3 Syntéza chronologických deskriptorů

Dichotomická reprezentace chronologických údajů dovoluje využití faktorové analýzy, ale po zkušenostech z předchozí práce (Novák, D. v *tisku*; Novák – Vařeka v *tisku*) bylo rozhodnuto, že syntéza chronologických deskriptorů faktorovou analýzou proběhne odděleně od syntézy formálních a prostorových deskriptorů. Důvodů k tomuto rozhodnutí bylo hned několik.

Prvním byl fakt, že při zahrnutí všech technicky přípustných deskriptorů došlo ke značnému znehodnocení informací. Chronologické deskriptory tvořily příliš významné struktury a informace obsažená v ostatních deskriptorech tím byla velmi potlačena. Vznikaly tak různé obtížně interpretovatelné celky a zároveň docházelo k významné ztrátě informací. Do samostatné analýzy chronologie bylo navíc možné

¹²⁰ Takto byly vyřazeny deskriptory: dvur_opev, prezil_ves, 12, 13_1, 13_2, další_stav, hrad.

zahrnout větší počet objektů – skupinu B (jistě exitující tvrze), nejen ty lokalizované reprezentované skupinou A, a tím se dále zvýšila statistická důvěryhodnost výsledků. Třetím důvodem je, že pokud analýzu chronologie provedeme odděleně od zbylých deskriptorů, můžeme ji později použít pro externí validaci zjištěných struktur. Pro tu sice poslouží také nominální deskriptory, avšak vzhledem k problému, jakým je nalezení nezávislých dat při zpracování podobného vzorku, je tento fakt velmi vítaný (Neustupný 2007, 160-162).

8.3.1 Popis zpracování

Jako vstupní vzorek dat byly určeny tvrze skupiny B (viz výše). Jako období, které nás bezprostředně zajímá, byla zvolena doba od třetí čtvrtiny 13. století do konce 19. století. Bylo tak určeno na základě skutečnosti, že dříve nemáme dostatek objektů ke zkoumání a tvrze do tohoto období ani nespádají (srov. Chotěbor 1989, 257). Jako relevantní byly určeny ty faktory, které mají vlastní číslo vyšší než jedna (Graf 30; Tabulka 8).¹²¹ Získali jsme tak 4 jasně vymezené faktory (Tabulka 10).

8.3.2 Popis faktorů

Všechny získané faktory jsou silně monopolární a vyznačují se vysokými kladnými hodnotami, které se jasně shlukují.

Faktor 1 (dále CH1) nám zobrazuje trend společné existence tvrzí od druhé poloviny 16. století do 19. století (Graf 35). Faktor je typický pro 44 lokalit (20 %).¹²²

Faktor 2 (dále CH2) vypovídá o tvrzích nejstaršího období od poloviny 13. století do třetí čtvrtiny 14. století, s mírným dozníváním do poloviny 15. století (Graf 32). Faktor je typický pro 40 lokalit (18 %).¹²³

Faktor 3 (dále CH3) reprezentuje tvrze sloužící svému účelu během 16. století, přesněji od druhé poloviny 15. století do začátku 17. století, s drobnými přesahy oběma směry (Graf 34). Faktor je typický pro 46 lokalit (20 %).¹²⁴

Faktor 4 (dále CH4) spojuje sídla stojící od druhé poloviny 14. století (částečně již od jeho počátku), postupně se vytrácející od druhé poloviny 15. století do poloviny 16. století. Naopak po polovině 16. století

¹²¹ Více k vlastním číslům např. Neustupný 2007, 142.

¹²² Nejvýznamější zástupci: Budihostice, Koleč 2, Podmokly 3, Vysoký Újezd 2, Lány 2, Hostouň 1 a 2, Klobuky, Liteň 1, Všeradice, Osek 2, Slabce 1.

¹²³ Nejvýznamější zástupci: Stochov, Kokot 1, Libochovičky, Dolní Kamenice, Tlestky 1, Smrk, Slavošov, Podmokly 1, Hluboký, Poštovice, Malíkovice, Komárov.

¹²⁴ Nejvýznamější zástupci: Trpoměchy, Hracholusky 2, Dolní Kamenice, Libochovičky, Třtice, Ruda, Komárov, Malíkovice, Poštovice, Chrustenice, Páleč, Slatina, Stradonice, Šlapanice.

je jejich existence výjimkou (Graf 33). Faktor je typický pro 29 tvrzí (13 %).¹²⁵

8.4 Syntéza prostorových a formálních vlastností

8.4.1 Popis zpracování

Již bylo výše vysvětleno, proč jiné než chronologické vlastnosti tvrzí studujeme samostatně (viz kap. 8.3). Vstupním vzorkem je tentokrát skupina A. Jako relevantní byly opět určeny ty faktory, které mají vlastní číslo vyšší než jedna (Graf 31; Tabulka 9) a výsledkem je 9 níže popisovaných faktorů (Tabulka 11).

8.4.2 Popis faktorů

Faktor 1 (dále T1) je mírně bipolární. Jedná se o sídla dále ode dvora, málokdy přestavovaná, špatně dochovaná, mezi kterými nebývají zámky. Existují obvykle velmi krátce, nemívají palác, bránu a ani další fortifikace (Graf 36). Faktor je typický pro 17 lokalit (11 %).¹²⁶

Faktor 2 (dále T2) je téměř monopolární a zosobňuje tvrze opevněné příkopem, valem, často i další fortifikací, s hlavní věžovou stavbou, často s bránou, ve svažitém terénu, daleko od dvora a s menší vazbou na intravilán (Graf 37). Faktor je typický pro 32 lokalit (21 %).¹²⁷

Faktor 3 (dále T3) je výrazně bipolární. Zahrnuje lokality v členitém, zalesněném terénu, blízko u lesa, existující kratší dobu, na spíše svažitéjším terénu, ve vyšších polohách a častěji jde o spalné objekty (Graf 38). Faktor je typický pro 32 lokalit (21 %).¹²⁸

Faktor 4 (dále T4) je mírně bipolární, s tvrzemi častěji spalnými, velmi vzdálenými od vody, vysoko nad intravilánem a dále od něj, ve větších nadmořských výškách a bez rybníků (Graf 39). Faktor je typický pro 15 lokalit (10 %).¹²⁹

Faktor 5 (dále T5) je mírně bipolární. Jde o tvrze, u kterých se nachází kostel, obvykle v nižších nadmořských výškách, blíže středu

¹²⁵ Nejvýznamější zástupci: Svinaře, Hradečno, Hřešihlavy 1, Humniště, Krušovice, Kolešov 1, Makotřasy, Pozdeň, Kozojedy.

¹²⁶ Nejvýznamější zástupci: Dřínov, Radná, Lidice, Osovec, Hořešovice, Ledce, Podmokly 1, Otěvěky, Lukov, Tihava.

¹²⁷ Nejvýznamější zástupci: Kozojedy, Budenice, Svinná, Sobín, Humniště, Smečno, Kladno 1, Zvoleněves, Makotřasy, Páleč, Rovný, Řišuty, Radná, Kralovice.

¹²⁸ Nejvýznamější zástupci: Křivoklát, Skalka, Skryje, Kozojedy, Šlovice, Rychvald, Radná, Kozinec, Zdejcina, Chotětín 1, Ostrovec 1, Smilovice 2.

¹²⁹ Nejvýznamější zástupci: Ostrý, Skalka, Sobín, Pustá Dobrá, Oráčov, Podmokly 3, Dřínov, Slatina.

intravilánu, na mírně více svažitém terénu, které mají častěji náročnější fortifikaci (Graf 40). Faktor je typický pro 21 lokalit (14 %).¹³⁰

Faktor 6 (dále T6) je bipolární. Popisuje skupinu tvrzí daleko od intravilánu, v nížinách, se složitější fortifikací bez věže či brány, na svažitéjším terénu (Graf 41). Faktor je typický pro 25 lokalit (16 %).¹³¹

Faktor 7 (dále T7) je téměř monopolární. Spatřujeme skupinu sídel bez rybníka, které nejsou manstvími a jsou na o něco více skloněném terénu (Graf 42). Faktor je typický pro 11 lokalit (7 %). Tento faktor již nyní lze považovat za natolik nesmyslný, náhodný a obtížně interpretovatelný, že dále nebude brán v potaz.

Faktor 8 (dále T8) je monopolární. Tyto tvrže zanikly spolu se vsí, bývají často spalné, s věžovou stavbou (Graf 43). Faktor je typický pro 19 lokalit (13 %).¹³²

Faktor 9 (dále T9) je téměř monopolární. Poslední rozpoznaná skupina tvrzí jsou objekty neobnovované, existující kratší dobu, málo kdy přestavované, spíše ve vyšších polohách a častěji se složitější fortifikací (Graf 44). Faktor je typický pro 20 lokalit (13 %).¹³³

8.5 Syntéza nominálních deskriptorů

Zbývající nominální deskriptory jsou dále použity pro validaci výsledků faktorové analýzy a získání lepší celkové představy o jednotlivých faktorech. Zároveň se zde pokusíme zkombinovat výsledky chronologické analýzy a analýzy formálních a prostorových vlastností. U chronologických deskriptorů navíc přidáme statiky týkající se vlastností tvrzí, u analýzy prostorových a formálních vlastností se pokusíme popsat chronologii. Třetím krokem je posouzení distribuce tvrzí typických pro dané faktory.

8.5.1 Chronologické faktory¹³⁴

Tvrže typické pro nejstarší období (CH2) jsou silně zastoupeny na Kladenském okrese (50 %), kde jsou pravidelně rozloženy po celém

¹³⁰ Nejvýznamější zástupci: Kralovice, Malovary, Zvoleněves, Dřínov, Skryje, Slatina, Lukov, Srbeč, Zvíkovec, Smečno, Stochov.

¹³¹ Nejvýznamější zástupci: Neumětely 3, Tmaň 2, Hradečno, Popovice, Neprobylice 1, Slatina, Páleč, Řišuty, Kralovice, Bakov 2, Liblín 1 a 2, Radná.

¹³² Nejvýznamější zástupci: Javor, Ostrov, Smrk, Dub, Slavošov, Doubravka, Chlum, Tasov, Petrovice, Skřípel, Bílý Újezdec, Malovary, Oráčov, Rovný.

¹³³ Nejvýznamější zástupci: Rovný, Ejpovice 2, Sobín, Šípy, Mydlná, Boskoupky, Veselá 2, Humniště, Neumětely 3, Neprobylice 1, Velké Přitočno, Hradečno.

¹³⁴ Při uvádění procentuálního zastoupení tvrzí s vlastností měřenou pouze pro skupinu A (chronologie byla určována na základě skupiny B; viz Tabulka 2) je za 100% považován počet tvrzí dané skupiny, které splňují kritéria skupiny A (CH1 – 39; CH2 – 32; CH3 – 27; CH4 – 22).

území. Více se jich nachází také na Rokycansku (23 %; jih a jihozápad, Zbirožsko). Na Rakovnicku sice jejich počet není příliš vysoký (18 %), ale tvoří jasně vymezenou skupinu na jihozápadě, mezi Jesenicí a Čistou. Na Berounsku se vyskytuje pouze 10 % těchto objektů. Vesměs se jedná o zaniklé tvrze (48 %), ale hojně je též zastoupení tvrzišť (35 %) a své místo zde mají i stojící a přestavěné objekty (18 %). Obvykle je nacházíme při dvoře (47 %), ale je zde silně nadprůměrný počet tvrzí opodál dvora (19 %) či bez dvora (13 %). S tím souvisí i vyšší průměrná vzdálenost od dvora (310 m; medián 86 m). Vztah k intravilánu se naopak nijak nevymyká, kromě silnějšího zastoupení tvrzí mimo obec (13 %). Tvrze v této skupině leží v rámci chronologických skupin nejvýše (Ø 377 m n. m.; medián 379 m n. m.), často mají vodní opevnění (34 %) a bývají poblíž kostela (25 %). Výraznější, než je obvyklé, je zastoupení poloh na ostrožně (19 %), opyši (6 %) a terase (9 %), spíše podprůměrné naopak na svahu (19 %). Vyskytují se obvykle blíže u lesa (Ø 537 m; medián 500 m), často přímo v lese (16 %). Tvar tvrziště většiny z nich je oválný či kruhový (47 %) nebo neznámý (25 %). Většina těchto tvrzí vznikla ve 3. čtvrtině 13. století (53 %), zánikový horizont je pak nejsilnější od 1. čtvrtiny 15. století do jeho 3. čtvrtiny (50 %). Málodky takové objekty bývají obnovovány (18 %), ale častěji zanikají společně se vsí (13 %), neobvykle často zničením (28 %). Jejich průměrná doba existence je 294 let (medián 225 let), což je méně než u ostatních chronologických faktorů. Tato sídla nebývají přestavována (25 %), ale velmi často jsou opevněna příkopem (72 %) a valem (50 %), málodky další fortifikací (13 %) a často jde o věžové tvrze (41 %). Pouze zde jsou výrazně zastoupeny spalné objekty (22 %) a často z těchto tvrzí známe archeologické nálezy (41 %). Zatím se příliš nejedná o manské tvrze (9 %). Tato sídla patří hlavně malým vladyckým rodům a často ani majitele neznáme. Postupně se na nich vyvíjí malé statečky a vystupují úspěšnější rody.¹³⁵ Při skupování většími rody tvrze spíše zanikají,¹³⁶ což se děje od poloviny 15. století. Déle se udrží právě ty tvrze, které mocnější držitelé získali již dříve a učinili z nich svá rodová sídla.¹³⁷ Popisované objekty významně korelují se skupinou T2 (23 %) a T5 (20 %), případně T3 (18 %) a T8 (13 %).

O něco mladší tvrze skupiny CH4 se vyskytují hlavně na Kladensku při okrajích okresu (48 %) a na Berounsku (24 %), kde tvoří skupinu

¹³⁵ Např. Kladenští z Kladna, Pešíkové z Komárova, Hříčové.

¹³⁶ Např. Braškov, Vrapice – z Kolovrat; Třebíz – Kladenští z Kladna; Budihostice, Bratkovice – Míčanové z Klinštejna; Kařízek – Pešíkové z Komárova.

¹³⁷ Např. Smečno – Bořitové z Martinic; Kladno – Kladenští z Kladna; Komárov – Pešíkové z Komárova.

v okolí Litně, v podstatě vůbec je nenajdeme na Rokycansku (7 %) a na Rakovnicku hlavně na východě při hranici s Kladenskem (21 %). Vesměs jde o zaniklé tvrze (62 %), ale doznívá sem skupina tvrzišť (13 %) a nedílné zastoupení mají stojící a přestavěné tvrze (20 %). Stále se častěji nacházejí opodál dvora (23 %) nebo vedle něj (41 %), málo kdy v jeho obvodu (23 %). Nadprůměrně často jsou budovány uprostřed návsi (18 %) nebo v jejím obvodu (18 %), případně na okraji vsi (27 %), nikdy však neleží v zástavbě intravilánu. Nacházejí se neobvykle daleko od vody (Ø 104 m; medián 70 m), ale stále je zde větší zastoupení sídel při kostele (18 %). Velká část stojí v rovinatém terénu (23 %), ale čtenější oproti normálu je též poloha na terasovém stupni (9 %) a doznívající umístění na ostrožnách (14 %) a opyších (5 %). Velké procento jich leží přímo v lese (18 %), i když vzdálenost od lesa se postupně zvyšuje (Ø 641 m; medián 730 m). Tvar velké části z nich neznáme (32 %), ale již nastupují především dvory (41 %) a velmi nadprůměrný je čtyřúhelný tvar tvrziště (23 %). Vznik většiny je pokládán na počátek 14. století (52 %) nebo do jeho druhé poloviny (42 %). Zánikový horizont je od konce 15. století do poloviny 16. století (69 %), ale zbytek pak přežívá až do 19. či 20. století (31 %). Velké procento (14 %) přežilo ves k tvrzi příslušející a nejčastější důvod zániku jsou majetkové přesuny (52 %), ničeny nejsou vůbec. Průměrná doba existence se zvyšuje na 307 let, medián zůstává na 225 letech. Častější začínají být přestavby (41 %), mizí příkopové (32 %) i valové (36 %) opevnění, přibývá naopak složitější opevnění (32 %) a palácových staveb (45 %). Počet věží klesá na 27 %. Nadprůměrně zastoupeny jsou budovy bran (14 %) a další stavby (9 %), již málokdy spalné (5 %). Více jak čtvrtina z nich jsou manské tvrze (27 %) a výjimkou nejsou zámecké přestavby (36 %). V této skupině je již od počátku výrazně vyšší zastoupení silnějších rodů.¹³⁸ Postupem času se sjednocení prohlubuje a některé rody drží i větší počet tvrzí a na konci 15. století a počátku 16. století mizí ti nejmenší držitelé¹³⁹ a na přežívajících tvrzích jsou významně zastoupeny církevní instituce.¹⁴⁰ Lokality vykazují jistou spojitost z faktory T2 (21 %), T5 (17 %), T4 (14 %), T1 (14 %) a T3 (14 %). Hlavní je významný přesah k faktoru CH1 (31 %).

Tvrze faktoru CH3 jsou opět hlavně na Kladensku (50 %) s výraznou kumulací severozápadně od Slaného, dále pak na východním

¹³⁸ Např. z Kolovrat, ze Svinař, Kladenští z Kladna, Zajícové.

¹³⁹ Hlavními nákupci jsou opět Kolovraté (Lidice, Makotřasy), Míčanové z Klinštejna (Svinaře), později Žejdlíkové ze Šenfeldu (Pustá Dobrá), Kapounové ze Smířic (Skuhrov) a další.

¹⁴⁰ Hlavně kapitula sv. Víta (Hostouň 1 a 2; Klobuky).

a středním Rakovnicku (26 %) či na Berounsku (17 %), s kumulací na Osovsku. Rokycansko je znovu zastoupeno mizivě (7 %). Drtivá většina těchto lokalit je zaniklých (74 %), ale najdou se též stojící či přestavěné (15 %). Dochází k výraznému přiblížení ke dvoru do polohy v obvodu dvora (37 %), nebo v jeho středu (11 %), ale tvrze stále leží také při dvoře (30 %). Je zajímavé, že se zvyšuje obvyklá hodnota vzdálenosti od intravilánu na 170m. Většina tvrzí tak leží při okraji obce (30 %), nebo přes údolí naproti obci (22 %), výjimkou ale není poloha v obvodu návsi (22 %), nebo v ploše zástavby intravilánu (15 %). Zajímavé je v tomto období vyšší převýšení vůči středu návsi (\emptyset 4 m; medián 2 m), nadmořská výška je ale nejnižší (\emptyset i medián 334 m n. m.). Časté je vodní opevnění (33 %) a poloha blízko vodního zdroje (\emptyset i medián 50 m) a poblíž rybníků (59 %). Převažuje umístění v údolí (48 %), ve svahu (26 %) nebo na rovině (15 %), velmi daleko od lesa (\emptyset 722 m; medián 930 m). Nepřekvapí vysoké zastoupení dvorů (48 %) a neznámých tvarů tvrziště (30 %). Neobvykle vysoké je zakládání na černozemních půdách (19 %). Zakládány jsou konstantně po celou dobu od počátku 13. století po počátek 16. století, ale hlavní je vlna v první polovině 14. století (36 %). Zánikový horizont je však jasně definován na konec 16. století (35 %) a do první poloviny 17. století (54 %). Tyto tvrze jsou obnovovány zřídka (15 %) i přesto, že jich 48 % bylo přestavováno. Důvodem zániku jsou téměř výhradně majetkové změny (74 %), ale připomenout je třeba také násilný zánik (13 %). Životnost těchto tvrzí je poměrně vysoká (\emptyset 275 let; medián 300 let). Opevněny příkopem (30 %) a valem (19 %) jsou již málokdy, objevují se častěji složitější opevnění (22 %). Převažují palácové tvrze (44 %), nad zřídka se objevujícími věžovými (19 %) a zcela chybí brány a další stavby na tvrzišti, stejně jako spalné objekty. Stále poměrně často jde o manské tvrze (22 %), ale nevyskytují se mezi nimi přestavby na zámky (7 %). Do tohoto horizontu spadají tvrze nabyté postupně většími rody¹⁴¹ a během 16. století jsou systematicky zkupovány a soustředěny pouze mezi několik majitelů.¹⁴² Již to samotné bylo důvodem k zániku velké části sídel na konci 16. století,¹⁴³ ale pohroma přišla až v první polovině 17. století, kdy se většina místních významných držitelů postavila na stavovskou stranu (srov. Bílek 1882; 1883), jejich majetek byl zabaven, rozdán a tvrze zpustly. Jistá

¹⁴¹ Např. Pešíkové z Komárova, z Chrástu, Kladenští z Kladna, Doupovcové z Doupova, Hořešovci z Libošína, z Kolovrat, Hříčové atd.

¹⁴² Pětipesští z Chýš a z Egenberka, ze Vchynic, Hrobčičtí z Hrobčic, Otové z Losu, Žďárští ze Žďáru, Pešíkové z Komárova

¹⁴³ Např. Kvíc, Popovice, Hořesedly, Příčina

chronologická spojitost je zřejmá s faktorem CH2 (13 %), jiné souvislosti ale nenacházíme.

Faktor nejdéle dochovaných tvrzí CH1, je zastoupen na všech okresech. Klesá význam Kladenska (32 %), kde ale jsou tyto tvrze v pravidelné síti po celé ploše, důležitější je naopak Rakovnicko (30 %), kde jde o tvrze v severní části a hlavně na jihu. Tato souvislá enkláva pak plynule pokračuje i na severní Rokycansko, kde jinak leží pouze 3 objekty na západě a jihu (celkem 18 %). Zbýlých 20 % lokalit leží na jihovýchodním Berounsku ve viditelně kompaktní skupině. Tentokrát se již jedná hlavně o stojící (34 %) či přestavěné tvrze (32 %), část objektů je zaniklých (32 %). Leží v úzké vazbě na dvůr (Ø 72 m; medián 55 m), v jeho obvodu (46 %), vedle něj (41 %), nebo v jeho středu (5 %). Také intravilán bývá velmi blízko (Ø 239 m; medián 138 m), a tvrze jsou nejčastěji v ploše zástavby (21 %), na jejím okraji (23 %), nebo v obvodu návsi (18 %). Již mizí vodní opevnění (21 %) i rybníky (21 %), ale stále je vodní zdroj velmi blízko (Ø 71 m; medián 50 m). Významná je i přítomnost kostela (18 %). Nejčastěji leží v údolích (46 %), častěji pak v rovinném terénu (15 %) a zastoupeny významnou měrou jsou též svahy (28 %). Terén je rovinnější i co se sklonu týče (Ø 3°, medián 2°). Nachází se také velmi daleko od lesa (Ø 739 m; medián 840 m).¹⁴⁴ Celých 59 % má tvar dvora, 18 % pak čtyřúhelníka. Řada z nich byla založena již kolem poloviny 13. století (12 %), další pak před polovinou 14. století (29 %), nebo po jeho polovině (21 %). Figurují zde i velmi mladé tvrze z 2. poloviny 16. století (29 %). Zanikají pak plynule od 18. do 20. století. Třetina z nich je obnovována (32 %), a třetina svou funkci neztratila až do 20. století (36 %). Existují velmi dlouhou dobu (Ø 418 let; medián 425 let) s velmi častými přestavbami (85 %). Opevnění těchto palácových tvrzí (79 %) ztrácí na významu, někdy je přítomna i věž (26 %) a často nechybí brána (23 %). Téměř tři čtvrtiny objektů (72 %) je proměněno na zámky. Držiteli těchto statků jsou majitelé, kterých se nedotkly pobělohorské konfiskace,¹⁴⁵ nebo ti, kteří na nich dokonce výrazně vydělali.¹⁴⁶ Po polovině 17. století se začínají prosazovat přistěhované německé rody¹⁴⁷ a rozmáhají se i velké panské rody.¹⁴⁸

¹⁴⁴ A to i přesto, že jsou tentokrát bohatě zastoupeny také tvrze z velmi lesnatých regionů, nejen z odlesněného Kladenska.

¹⁴⁵ Např. Běšínové z Běšin, církevní instituce, Žďárští ze Žďáru, Valkounové z Adlaru.

¹⁴⁶ Např. Bořítové z Martinic, Vratislavové z Mitrovic, ze Sulevic.

¹⁴⁷ Např. Clary, Sreinbachové z Kranichštejna, Montecuccoli, Ubellové ze Siegburka, Wallisové a další.

¹⁴⁸ Např. z Valdštejna, z Nostic, ze Schwarzenberka.

Chronologicky korelují se skupinami CH2 (11 %) a hlavně CH4 (20 %), z ostatních faktorů pouze mírně s T5 (16 %) a T2 (14 %).

8.5.2 Formální a prostorové faktory¹⁴⁹

Faktor T1 nevykazuje v distribuci žádné výrazné struktury. Z dalších analýz vyplývá, že jde o zaniklé tvrže (76 %) nebo zbytky tvrzišť (24 %). Bez vazby na dvůr - 65 % jich není ani poblíž dvora (Ø 645 m; medián 181 m), někdy také bez vazby na osídlení (24 % mimo obec). Více než polovina je neznámého tvaru (53 %), jde ale také o kruhová tvrziště (29 %). Část lokalit vznikla neznámo kdy (12 %), většina ale na začátku 14. století (24 %), nebo v jeho druhé polovině (32 %). Zanikají pak rovnoměrně od první poloviny 15. století do poloviny 16. století (72 %), většinou kvůli změně majetkových poměrů (59 %) a celkově existují velmi krátce (Ø 147 let; medián 150 let). Chronologicky se řadí hlavně do skupiny CH4 (24 %), prolínají se pak s řadou faktorů: T2 (29 %), T3 (29 %), T5 (18 %), T6 (18 %) a T7 (18 %).

Faktor T2 nese stopy prostorových souvislostí v distribuci tvrzí. Většina jich leží a na jižním a především na jihozápadním Kladensku (50 %). Na Berounsku se soustředí v okolí Libomyšle (19 %), na Rakovnicku na západním výběžku okresu (22 %), na Rokycansku je pouze několik rozptýlených lokalit (13 %). Jsou to hlavně tvrziště (60 %), méně často stojící a přestavěné stavby (22 %). Buď stávají při dvoře (47 %), nebo jsou od něj značně vzdáleny (41 %). Také vzdálenost od intravilánu bývá vyšší (Ø 319 m; medián 212 m), v polohách mimo obec (19 %), přes údolí (16 %), zcela bez obce (9 %) nebo v neznámém vztahu k obci (9 %). Leží také často výše než náves (Ø 5 m; medián 2 m). Často tvoří součást fortifikace vodní plocha (47 %) a vyskytují se neobvykle často na ostrožnách (19 %), horních hranách (16 %), opyších (6 %), či terasách (9 %). Mnoho se jich nachází v lesním prostředí (31 %) a mají čtyřúhelný (47 %) nebo kruhový či oválný tvar (31 %). Vznikají v rozmezí druhé poloviny 13. století – 3. čtvrtiny 14. století (75 %), nebo jejich dobu vzniku neznáme (9 %). Shodně u 9 % nevíme, kdy zanikly, většina ale zaniká během 15. století (44 %), hlavně na jeho počátku (16 %). Část jich ale přežila až do 18. století či později (25 %). U většiny neznáme důvod zániku (50 %). Všechny bez výjimky mají příkop i val, polovina je opevněna další fortifikací (53 %), polovina má palác (50 %), více jak polovina věž (59 %), čtvrtina bránu (28 %) a část i další stavby (13 %). Jasně korelují se staršími obdobími CH 2 (28 %) a CH4 (19 %),

¹⁴⁹ Mluvíme pouze o těch vlastnostech, které nebyly podchyceny v kapitole 8.4.2.

případně s nejmladšími tvrzemi CH1 (19 %). Prolíná se s faktory T6 (28 %), T9 (19 %) a T1 (16 %).

Lokality s faktorem T3 se soustředí do lesnatých oblastí Křivoklátska, Džbánska, Zbirožska a okolí Velké Chmelištné, což vede k převaze na okresech Rakovník (44 %) a Rokycany (38 %) a k jejich nepřítomnosti na Kladensku (3 %). Vesměs jde o tvrziště (44 %), i velmi dobře dochovaná (25 %), a o zaniklé tvrže (38 %) v sousedství dvorů (50 %), často však zcela bez nich (28 %) a mnohokráté též mimo obce (19 %), vůči kterým leží překvapivě nízko (\emptyset 1 m; medián -3 m). Tyto tvrže bývají hlavně na svazích (38 %), ostrožnách (25 %) a horních hranách (9 %), nikdy ne v rovinném terénu. Téměř polovina jich je přímo v lese (41 %) a jedná se o jeden z mála faktorů, u kterého zalesnění okolí je větší než třetina plochy okolí. Většina tvrzišť je pak kruhových a oválných (31 %), neznámého tvaru (22 %), nebo čtyřúhelných (19 %), ale najdou se i dvory (22 %). Poloze v lese odpovídá i vysoký podíl lokalit na kambizemi (59 %). Tyto tvrže vznikají v obvyklých horizontech, především ve třetí čtvrtině 13. století (16 %) a koncem 14. století (25 %). Zánik je pak opět nevyhraněný, s vrcholem před polovinou 15. století (22 %), s větším podílem zničených tvrzí (22 %). Chronologicky je opět řadíme hlavně do starších období CH2 (22 %) a CH4 (13 %). Korelují nejvíce s faktory T8 (22 %) a T9 (25 %), ale i s jinými – T2 (19 %), T1 (16 %), T5 (13 %).

Faktor T4 je prostorově těžko specifikovatelný, s převahou tvrzí na Kladensku a Rakovnicku (po 40 %). Častěji jde o tvrže zaniklé (47 %), bez dvora (27 %), nebo vedle něj (33 %) a je mezi nimi neobvykle často dvůr zahrnut do opevnění (13 %). Intravilán často není vůbec přítomen (33 %) a ani jedna tvrz nemá vodní opevnění. Nejčastějším umístěním je svažité terén (40 %), ostrožna (27 %), horní hrana svahu (13 %) nebo vrchol kopce (7 %). Často jsou přímo v lese (40 %). Tvar tvrziště buď neznáme (40 %) nebo jde o kruhové tvrziště (27 %), případně dvory (27 %). Vznikají hlavně ve druhé polovině 14. století (53 %) a zanikají rovnoměrně ve všech obdobích, často z důvodu přesídlení majitele na jiné sídlo (20 %). Chronologicky spadají nejvíce do skupiny CH4 (27 %), mezi ostatní se dělí rovným dílem (13 %). Společné vlastnosti mají hlavně s faktory T2 a T3 (shodně 20 %).

Faktor T5 zastupující tvrže při kostele (95 %) se omezuje především na okresy Kladno (43 %) a Rakovník (38 %) a reprezentuje vesměs stojící tvrže (38 %), nejčastěji při dvoře (52 %), v obvodu návsi (33 %) či v jejím čele (24 %). Časté jsou polohy na ostrožně (19 %), v rovině (14 %), na horní hraně svahu (10 %) nebo v jeho ploše (29 %).

Velká je jejich vzdálenost od lesa (\emptyset 715 m; medián 999 m) a často u nich neznáme tvar tvrziště (57 %). Většina jich vzniká do 1. čtvrtiny 14. století (73 %) a zanikají postupně pomalým tempem od poloviny 15. století, ale 24 % jich přežívá až do 20. století. Důvody zániku jsou z 58 % majetkové. Existují také delší dobu, než je běžné (\emptyset 326 let; medián 275 let). Korelují výrazně s faktory CH2 (38 %), CH1 (33 %) a CH4 (24 %), méně pak s T6 (19 %) a T1 (14 %).

Faktor T6 zastupuje tvrže v nížinaté části Kladenska (60 %), sporadicky i na západní části Karlštejnské vrchoviny na Berounsku (16 %) a obecněji na severním Rokycansku (16 %). Známe je ve všech stupních dochování rovnocenně, vyhraněný není ani jejich vztah ke dvoru. Shodně ale leží mimo intravilán (20 %), přes údolí naproti němu (32 %), obec k nim neexistuje (16 %), nebo vztah nemůžeme určit (8 %). Nejčastěji leží v údolí (32 %), na ostrožně či opyši (32 %), nebo ve svahu (20 %). Jde o dvory (40 %) nebo čtyřúhelná tvrziště (28 %), které se silně vážou na fluvizem (44 %). Vznikají v obvyklých etapách, nejvíce na počátku 14. století (36 %), po jeho polovině (20 %) a ve 2. polovině 16. století (20 %). Zanikají především na konci 16. a v první polovině 17. století (36 %), řada jich ale existuje i déle (36 %), ale 40 % jich zmizelo již během 15. století. Důvod zániku u nich často neznáme (36 %). Velmi častá je u nich palácová stavba (60 %), opevněná příkopem (52 %), valem (48 %) a další fortifikací (48 %), ale bez věže (16 %) či brány (4 %). Nejedná se o manské tvrže (4 %), ani o zámky (16 %). Chronologicky nejvíce zapadají pod faktory CH3 (20 %) a CH1 (20 %). Ostatní vlastnosti mají společné s T2 (36 %), T8 (20 %) a T9 (20 %).

Tvrže typické pro faktor T8 jsou stejnou měrou na Rakovnicku a Rokycansku (shodně 32 %), méně na Kladensku (26 %) a velmi málo na Berounsku (11 %). Jiné struktury v distribuci nevykazují. Z 52 % jde o tvrziště, zbylé tvrže jsou zaniklé (42 %). Leží skoro vždy při dvoře (74 %), ale bývají daleko od vsi (\emptyset 458 m; medián 234 m), buď v neznámém vztahu k ní (21 %), zcela bez obce (16 %) nebo mimo ni (26 %). V jejich blízkosti nebývá kostel (5 %) a častější je jejich výskyt na ostrožnách (26 %), terasách (16 %) a hranách svahů (16 %). Bývají velmi blízko lesa (\emptyset 390 m; medián 200 m), 37 % je přímo v lese. Není divu, že i zalesnění okolí je větší než 1/3 plochy. Zastoupena jsou hlavně kruhová či oválná tvrziště (53 %), vzniklá těsně po polovině 13. století (32 %), na počátku 14. století (21 %), nebo v jeho průběhu (32 %). Zanikají z drtivé většiny v 1. polovině 15. století (63 %), velmi často spolu se vsí (74 %) a násilně (58 %). Jejich spalná (47 %) věžová stavba (63 %) bývá opevněna příkopem (68 %) a valem (63 %). Jde o tvrže nejstaršího

období CH1 (26 %), spojované často s faktory T2 (26 %), T3 (37 %) a T6 (26 %).

Poslední a nejslabší faktor T9 vypovídá o nesourodé skupině tvrzí především z Rokycanska (40 %), ale i z Kladenska a Rakovnicka (shodně 25 %), které jsou málo kdy zaniklé (15 %). U necelé poloviny najdeme rybník (45 %) a rozkládají se v nehostiných polohách svahů (30 %), ostrožen (20 %), opyší (10 %) a hran svahů (10 %), s čímž souvisí i více svažité terén (\varnothing 5°, medián 4°) a poloha v lese (40 %). Velká část z nich má čtyřúhelný tvar (35 %). Jejich vznik nelze jednoznačně vymezit, ale nepatří mezi ně mnoho nejstarších tvrzí, a ani zánik není konkrétně specifikovatelný. Častěji ale zanikají násilně (20 %) nebo kvůli přesídlení (15 %) a u řady důvod zániku nevíme (35 %). Signifikantní je pro ně přítomnost paláce (70 %), složitější fortifikace (50 %), věže (35 %) a dalších staveb (25 %). Nenalezneme mezi nimi zámky (5 %). Jak již bylo řečeno, chronologicky je specifikovat nelze, ale silně koreluje s faktory T2 (30 %), T3 (40 %) a T6 (25 %).

8.6 Další statistická vyhodnocení

Z již popsaných faktorů a rozdílných vlastností okresů se dozvídáme velkou část trendů a struktur, které jsou v datech obsaženy. Nicméně je tu několik skutečností, především vztahujících se k chronologii, které je třeba vypíchnout.

Je patrné, že pro zakládání tvrzí je zásadním zlomem konec 14. století. Po této době již nikdy nevznikají tvrže v extrémních polohách vůči dvoru. Pro intravilán to do takové míry neplatí, ale již dále nejsou zakládány tvrže v čele návsi ani v jejím středu (ty dokonce nejpozději počátkem 14. století). Stejně tak ztrácejí oblibu nedostupné polohy, jako jsou ostrožny, terasy, vrcholy kopců a opyše. Je zajímavé, že většina tvrzí v rovinném terénu již také vznikla dříve. Postaveny jsou též všechny tvrže na kruhových tvrzištích a většina na čtyřúhelných, jakož i lokality při rybnících a kostelech. Později už ani nedatujeme vznik tvrzí opevněných příkopy a valy, s věžovou stavbou, ani těch spalných a manských tvrzí.¹⁵⁰ Rovněž dochované nálezy pochází s těchto nejstarších tvrzí.

Tvrziště se nám dochovávají téměř výhradně po tvrzích zaniklých během 15. století, stojící (přestavěné) stavby pak ve dvou horizontech z 16. a 18. – 20. století. Tvrže ve větší vzdálenosti zanikají nejpozději do poloviny 16. století společně s těmi na terasových stupních a sídla mimo intravilán většinou již během 15. století, stejně jako lokality na opyších

¹⁵⁰ To neznamená, že později sídla s těmito vlastnostmi neexistovala, pouze již dále nejsou zakládána!

a vrcholcích kopců. Skoro všechna oválná a kruhová tvrziště mizí už během 15. století, stejně jako spalné tvrze. Palácové tvrze, často ve dvoře, začínají až na výjimky zanikat teprve od konce 16. století. Je zajímavé, že 10 % objektů zaniklých v 19. století vzniklo již kolem poloviny 13. století, a pro 20. století je to dokonce 22 %. Obecně dokonce platí, že čím později tvrz vznikla, tím méně pravděpodobné je, že přežije 15. století. Zlom přichází až s nástupem 16. století.

Tvrze 13. století jsou často spojovány s mnohem vyšší nadmořskou výškou (Ø 377 m n. m.).¹⁵¹ Poté jejich průměrná nadmořská výška s celoplošným rozvojem tvrzí prudce klesá na 342 m, což je téměř shodné s průměrným výškopisem obcí (341 m n. m.). Bez větších odchylek pak nadmořská výška během 14. století stoupá jak u intravilánů, tak u tvrzí. V 15. století dochází k prudkému poklesu nadmořské výšky u tvrzí (z 355 m na 343 m). U intravilánů tento pokles není natolik citelný (z 359 m na 353 m). Výška intravilánů i tvrzí pak během 16. století víceméně stagnuje. Na počátku 17. století pak dochází k dalšímu propadu u tvrzí na 335 m n. m., který se ale obcí nedotkne. Pak dochází ke skokovému zvýšení na 351 m n. m. (způsobené zánikem mnoha kladenských tvrzí), ale následně od konce 17. století se průměrná výška dále snižuje na 334 m n. m. i přes to, že nadmořská výška obcí pomalu roste na výsledných 359 m n. m. (Graf 28 - Graf 29).

Pozornost zatím nebyla věnována situaci, kdy je v jedné vsi prokazatelně více tvrzí. To se týká 18 obcí, kde byly evidovány 2 (15 obcí) nebo 3 tvrze (3 obce).¹⁵² Mohly existovat buď současně (7 obcí),¹⁵³ v přímé následnosti (4 obce),¹⁵⁴ nebo bez vzájemného vztahu (7 obcí).¹⁵⁵ Současně existující měly buď stejného majitele (3 obce),¹⁵⁶ nebo byla ves dělena mezi více vlastníků (4 obce). V případě přímé následnosti si novou tvrz vždy stavěl nový majitel a časově nesouvisející tvrze rovněž nemají majetkovou následnost.

9 Interpretace výsledků

Na předešlých stranách jsem se pokusil popsat, analyzovat a z mnoha různých pohledů rozebrat data, která se podařilo na vymezeném polygonu získat. Je nesporné, že nebyly vyčerpány všechny možnosti,

¹⁵¹ Rozhodně se nejedná o statistickou chybu.

¹⁵² Kladno, Neumětely, Podmokly.

¹⁵³ Bušovice, Hostouň, Kladno, Liblín, Neprobylce, Neumětely.

¹⁵⁴ Libomyšl, Skřípel, Tihava, Drahoňův Újezd.

¹⁵⁵ Hřešihlavy, Kolešov, Lochovice, Modřejovice, Ostrovec, Podmokly, Vraný.

¹⁵⁶ Liblín (z Valdštejn, později Muchkové z Bukova), Kladno (většinu času Kladenští z Kladna), Litěň (Zajícové z Valdeka, poté na čas rozdělena, poté Kapounové ze Smířic).

keré databáze nabízí, a bylo by možné dále se zabývat tím, co mají jednotlivé objekty společného, ponořit se hlouběji do majetkoprávních vztahů a kombinovat spolu další a další deskriptivní a statistické postupy. Rozsah práce toto bohužel nedovoluje a nezbyvá, než přejít k samotné interpretaci zjištěných struktur. Nebudu zbytečně rozebírat základní evidenci, v níž nedocházelo ke kombinaci deskriptorů. O té si každý dokáže vytvořit obraz sám. Důležité pouze je, že jde o výchozí bod, ke kterému byly další analýzy vztahovány. Pokud se hodnoty výrazně liší od těch průměrných, popsaných v kapitole 6.2, je zřejmé, že se jedná o nepravidelnost, která musí mít svůj důvod.

Na rozlehlém území spojovaném ve svém středu Křivoklátským loveckým hvozdem, lze v období od vrcholného středověku do období po třicetileté válce sledovat komplikovaný vývoj, který je zcela nelineární a liší se v jednotlivých oblastech. Celou dobu se zde setkáváme se značným vlivem panovníka právě v souvislosti s přítomností hvozdu, který je zabezpečen královskými, často původně nezcizitelnými hrady. S ním během staletí soupeří o vliv rozličné panské rody, jejichž postavení, majetková situace a zpravované území se neustále vyvíjí. Panovníkům se však daří udržet území hvozdu vesměs kompaktní a šlechtě se nikdy nepovede dané území v jeho celistvosti trvale získat. Po obvodu se rodící statky sice ukrajují části při jeho okrajích, ale částečně jde o statky připadající manům, kteří mají ke Křivoklátskému služební vztah. Obecně posuzovat rozsah Křivoklátského hvozdu je velmi ošidné, je ale zřejmé, že zasahoval svým vlivem až na Rokycansko a tvořil jednotné území také s Karlštejnem, které bylo ale odlišné přítomností vesnického osídlení. Jádro Křivoklátska nikdy kolonizováno nebylo, s výjimkou bezprostředního okolí Křivoklátska. Na Berounsku při jeho okraji probíhající dálková komunikace ještě umocňovala vliv tohoto území na formování regionu, stejně jako na Rokycansku, kde ale hrály roli i další faktory (srov. kap. 7).

Ani okolí hvozdu není shodné a samotné okresy se od sebe značně liší. Tyto odlišnosti jsme se snažili popsat na základě drobných vrchnostenských sídel a je nesporné, že taková cesta vede k pozoruhodným výsledkům. Jediný okres, který působí trvale celistvě je Kladensko, které částečně patřilo k jádru původních knížecích Čech a došlo k jeho velmi brzké kolonizaci v celé ploše okresu. S tím souvisí i časný rozvoj šlechtických statků, které se zde uchytily v již existující sídelní struktuře, a díky tomuto základu nikdy nedošlo k nástupu jediného hegemonu, který by území sjednotil. Tomu odpovídá také nízký počet hradů a obrovské množství zdejších tvrzí. Stabilizačním prvkem mohlo

být také bohaté zastoupení církevních držav. Stejně tak úrodnost zdejšího území mohla hrát roli ve schopnosti uživit větší množství hospodářících zemanů. Typická kolonizační území naopak najdeme na Rokycansku, Rakovnicku a Berounsku. S nimi jsou spojovány zdejší první tvrze. Rakovnicko ale není kolonizováno nikdy celé – zde je příčinou přítomnost loveckého hvozdu na východě okresu. Nejdále se drobné šlechtické statky udržují na jihu, v tradiční oblasti Křivoklátských manských tvrzí. Na Rokycansku se osídlení postupně dostává do většiny plochy, ale zdaleka ne všude spolu s drobnými šlechtickými sídly. Velká část okresu totiž připadla do rukou vyšších šlechticů ještě před tím, než se zde menší statky stihly vytvořit, a ač panství postupem času mění své majitele, nikdy sem nižší šlechta plně nepronikne. Na Berounsku je situace pro drobné statky ještě méně příznivá. Tvrze se během 14. století začnou rozvíjet v pásu při jižní hranici okresu, ale nikdy se jim nepodaří překročit linii vytyčenou stezkou Praha – Plzeň, chráněnou řadou hradů. Naopak jsou od ní postupem času vytlačovány silnějšími rody, případně panovníkem a dostávají se až na okraj do podhůří Brd, případně na Karlštejnskou vrchovinu. Je zajímavé, že přestože měly tvrze na Berounsku takto omezený prostor, jsou zde umísťovány hlavně v příhodných polohách údolí a rovin, ale se slabší vazbou na intravilán (preferenci polohy před zázemím (?)) a na kostely. Každopádně je faktem, že je to jediný okres, kde tvrzí od počátku 15. století trvale ubývá. Obecně tvrzím neprospívá ani přítomnost větších měst, ať již je to Beroun, Slaný, Rakovník, Hořovice či Rokycany.

Jak již bylo mnohokrát řečeno, nejméně příznivé jsou podmínky pro vznik tvrzí na Rokycansku. Jmenujme hned několik dalších důvodů, proč tomu tak je. Kromě výše popsaného, je to především vysoká členitost a nadmořská výška velké části Rokycanska. Tvrze si tu hledají prokazatelně nejčastěji umístění v nepříhodných polohách svahů ve velkých nadmořských výškách. Již to samotné nedovolilo vzniku většímu počtu sídel a katastrofu přinesly husitské války, které region velmi postihly a byly to právě ty nejvýše položené tvrze, které neunesly tíhu válečných událostí, a nevyplatilo se je po uklidnění situace obnovovat. Drobná šlechta se tu stáhla pouze do těch nejpříznivějších poloh a nový vzestup koncem 16. století byl rychle ukončen příchodem další války (srov. Graf 23 a Graf 28). Podobný úbytek tvrzí v nejvyšších polohách je zřetelný na Rakovnicku, kde zanikají tvrze hlavně v kopcovitém okolí Chmelištné. Na Kladensku se husitské války podepsaly více na celkovém prořídnutí sítě, než naprostém zničení některých oblastí, jako tomu je jinde. Je přesto

doložitelné, že také tam mizí tvrze ve výše položených jižních a západních partiích okresu (viz Obrázek 5).

Rozdílný je nepochybně stav výzkumu na jednotlivých okresech a stav dochování sídel. Nejvíce archeologických nálezů pochází z Rokycanska a Rakovnicka, pravděpodobně díky výzkumům dobře zachovalých tvrzišť. Lépe jsou zde doloženy také spalné objekty, jejichž průzkum bývá obtížnější. Naopak na Kladensku je kvůli intenzitě osídlení největší část zaniklých tvrzí a tvrziště se tu nachází spíše ve zbytcích. Na Rokycansku je nebývale vysoký podíl přestavovaných tvrzí, což můžeme spojovat s aktivitou zdejších badatelů, kteří zde prováděli systematické stavebně-historické průzkumy (srov. Anderle – Švábek 1990; 1992; 1993). Bližší pozornost by také zasloužilo Berounsko, kde je značný rozpor mezi počtem tvrzí, které jistě existovaly, a které jsme schopni dnes lokalizovat. O mnohém svědčí i to, že zde často neznáme důvod zániku.

Pomocí faktorové analýzy jsem mimo jiné vytyčil 4 chronologické horizonty. Důležité je si uvědomit, že si tyto horizonty nejsou rovnocenné jak svým významem, tak svou vahou.

Sledujeme vývoj od nejstaršího horizontu CH2, typického pro tvrze, které vznikly během raného období rozvoje tvrzí nejpozději koncem 13. století, dochovaná do dnešních dní jako tvrziště, ale též je řada z nich zaniklých. Nalezneme je jak na Kladensku, tak v rozvíjejících se sídelních komorách na Rakovnicku a Rokycansku (Obrázek 7), ve vyšších polohách, což dokazuje jejich vazbu na nově kolonizovaná území.¹⁵⁷ Často je u nich přítomna sakrální stavba – kostel. Tyto věžovité stavby kruhového či oválného půdorysu, obehnané příkopem a valem, někdy spalné,¹⁵⁸ jsou původně sídly nemajetných vladyků, ale postupem času na nich vyrůstá podhoubí budoucích zemanských rodů. Velká část jich podlehla během husitských válek zničení, nebo rozpínavosti větších pánů. Ty schopnější rody však přežily do dalšího období a řada z nich přečkala až do hlubokého novověku. Jejich fortifikaci často umocňuje

¹⁵⁷ V. Wolf mezi nimi dokonce hledá jakási kolonizační provizoria, která měla pouze zajistit úkony spojené se založením vsi a dále postupně zanikat, či hrát velmi malou roli (1998, 106-116). To se však zdá jako velmi málo pravděpodobné. Je pravdou, že tvrze v tomto období mohou s kolonizací souviset, ale jejich častá následná dlouhá kontinuita (někdy až do 20. století) rozhodně popírá jejich provizorní charakter. Přikláním se proto k modelu prezentovanému P. Bolinou, který v nich vidí nositele kolonizace, a považuje jejich studium za cestu, jak řešit s ní spojené otázky (2002, 164). Zajímavá zatím nezkoumaná otázka pro budoucí studium je to, jak byla v praxi stavba tvrze ve skutečnosti realizována. Nejde jen o následnost ves – sídlo nebo sídlo – ves, ale také o konkrétní zajištění stavby. Na stavbě někdy velmi mohutného opevnění musela spolupracovat řada lidí a pochopení jejich vztahu ke stavebníkovi (poddaní, najatí řemeslníci, námezdní síla apod.) by mohlo přispět k bližšímu poznání způsobu fungování středověké společnosti.

¹⁵⁸ Označovaná souhrnně často jako tzv. motte, u kterých je však důležitým znakem vznik intencionálním navršením středověkého pahorku (srov. Klápště 2005, 150-159).

umístění v nepřístupných polohách ostrožen, opyší, hran svahů a teras.¹⁵⁹ Častěji je u nich slabší vazba na hospodářské zázemí, což ale můžeme přisoudit stejně tak stavu výzkumu a dochování dvorů.

Od počátku 14. století vznikaly tvrze typické pro horizont CH4, v okrajových regionech Kladenska a Rakovnicka, částečně na Berounsku (Obrázek 8). Je mezi nimi méně dochovaných tvrzišť než v předchozí skupině a spíše se jedná o zaniklé lokality. To není překvapivé, vzhledem k jejich úzké vazbě na intravilány, kde byly stopy po nich setřeny pozdější zástavbou. Důvodem nebo důsledkem (?) toho může být nižší zastoupení fortifikačních prvků. Zatím nejsou přímou součástí dvora, ale jsou v jeho nejbližším okolí. Tyto tvrze se pomalu přesouvají z původních členitých poloh a obsazují rovinatý terén a údolní nivy. Místo kruhových tvarů nastupují čtyřúhelné dispozice a ve velkém také dvory, které jsou pak často přestavovány. Přibývá palácových tvrzí a komplikovanějších fortifikačních prvků, jako jsou kamenné hradby. Může to být pokus o jakési nové hledání účelu tvrzí, kdy se snaží konkurovat hradům vyšší šlechty. Jak špatná tato úvaha byla, se ukáže během 15. století, kdy z vojenského hlediska tvrze zcela selhávají.¹⁶⁰ Většina těchto objektů, ale nezaniká násilně, nýbrž spíše kvůli majetkovým přesunům koncem 15. a v první půli 16. století. Velký díl z nich je spojován se vznikem manského systému. Tato sídla, z nichž se téměř třetina dožila 19. století a byla proměněna v zámky, jsou již od počátku v rukou zámožnějších majitelů a dochází k dalšímu sjednocování a postupnému zániku tvrzí nevýrazných vladyků.

V horizont specifický pro 16. století (CH3), se tvrze nacházejí v úrodných polohách Kladenska, Berounska a Rakovnicka (Obrázek 9). Koncentrují se u nich vlastnosti, které charakterizují důležitou roli režijního a podnikatelského hospodaření, které se v této době mezi šlechtou rozvíjí (srov. Bůžek – Hrdlička – Král – Vybíral 2002, 205-221; Čechura 2008, 181-199; Čaplovič – Hrubec – Ruttkay – Vallašek 1985, 249-250). Jsou silně navázány na dvůr, a stávají v jeho obvodu, případně vedle něj. Mohla to být právě velikost dvora a důraz na jeho provoz, kvůli čemuž se tvrze přesouvají na okraj intravilánu, případně na protější stranu údolí. Hospodářská role je zdůrazněna také polohou v rovinách, mírných svazích či údolích, v bezlesé krajině. Velmi často jde o starší

¹⁵⁹ Na rozdíl od informací publikovaných P. Chotěborem se zdá, že poloha v terénním reliéfu není zcela náhodná a má svoje chronologické i typologické souvislosti. Je zajímavé, že na menších vzorcích se tento fenomén v podstatě neprojevil (srov. Chotěbor 1982, 364; Novák – Vařeka v *tisku*).

¹⁶⁰ V tomto ohledu je zcela výjimečná tvrz Řišuty, která dokázala odolat obléhání katolickým vojskem (Sedláček 1996, 147).

tvrze ze 14. století, přestavěné na renesanční palácové objekty, již málo kdy opevněné, a proto moc nelze rozpoznat tvar případného tvrziště. Je tu ale část případů s kamennou hradbou a vodním příkopem. Možná proto, že tvrz jinak není příliš výrazná, se častěji nachází ve vyšší poloze než náves, aby alespoň symbolicky zdůraznil majitel své postavení. Velmi časté jsou v okolí tvrzí rybníky, které mohou skýtat další vítané příjmy (srov. Čechura 2008, 187-195). Tyto tvrze často velmi silných rodu procházejí různými majetkovými transakcemi, až na konci 16. století připadají těm nejúspěšnějším rodům, které ruší nepotřebné statky a panství sjednocují. Bohužel ale právě tyto velmi schopné a emancipované rody stojí v čele stavovského povstání a jejich statky jsou po Bílé Hoře konfiskovány, přerozděleny a sídla na nich zrušena. Proto mezi nimi nenajdeme žádné zámky, a jde ze tří čtvrtin o zaniklá sídla, ze kterých se do dnešních dnů téměř nic nedochovalo. S nimi dožívá i manský systém.

Do posledního horizontu CH1 tak vstupují tvrze, jejichž majitelé stáli na císařské straně, nebo ty, které se dostaly do rukou německé šlechty a ta se zde usadila (což nakonec čeká i řadu dalších tvrzí). Část je spojována i s velkými panskými rody. Tyto objekty se často dochovaly dodnes, bez výjimky s příslušným poplužním dvorem, hospodářsky dobře využitelném, odlesněném, rovinatém terénu či v údolích. Vazba na intravilán je silná a pohybují se od obvodu návsi, po jeho okraj. Často se jedná o tvrze u kostelů, s čímž souvisí také jejich velmi častý původ ve 13. století, nebo na začátku 14. století.¹⁶¹ To nám dokazuje, že čím hlouběji sahají kořeny sídla, tím vyšší je jeho schopnost přežít a že nejvýznamnější světská správní centra na sebe váží i důležitou církevní instituci. Poukazuje to na schopnost krajiny udržovat alespoň část velmi starých struktur po velmi dlouhou dobu, aniž by byly ovlivněny probíhajícím vývojem.¹⁶² Rozložení těchto tvrzí je pravidelné na Kladensku, jinde existují v enklávách tak, jak k tomu vyústil předchozí majetkový vývoj (Obrázek 10).

K chronologii zakládání tvrzí lze dodat, že u starších lokalit je patrnější větší plánovitost v jejich umístování jak v krajině, tak ve vztahu

¹⁶¹ Vzhledem k takto silnému zastoupení velmi starých staveb je přijejich průzkumu zcela zásadní sledovat i jen drobné náznaky starších situací, které mohou být někdy až po 700 letech (!) kontinuálního využívání velmi torzovitě. Zároveň věřím, že u řady stojících objektů by bylo možné dobře provedeným výzkumem prokázat mnohem větší stáří, než které je objetu přisuzováno.

¹⁶² Toto je krucální fenomén a bylo by velmi zajímavé systematicky se zabývat otázkou, jaké další typy artefaktů, u kterých to není zřejmé, tuto schopnost mají více rozvinutou. Jedná se o přesně ten monet, kdy se archeologie (archeologické prameny) setkává se živou kulturou a může přinést poznání, které nalezne praktické využití například při predikci budoucího vývoje.

k sídlišti. Svědčí o tom například to, že tvrze, nacházející se v čele či ve středu návsi, tedy v jasně intencionální poloze, vznikají velmi brzy.¹⁶³ Později s postupem 14. století začala být krajina natolik přesycena a tvrze byly zakládány v natolik nevhodných a extrémních polohách, že velmi rychle zanikly. Je proto možné, že husitské války a s nimi spojené pustnutí tvrzí, bylo zároveň vyústění dále neudržitelného stavu, kdy zanikly nerentabilní statky, a celá správní soustava se očistila o nepotřebný balast. Tvrze poté začaly znovu vznikat až během 16. století, ale již za zcela jiným účelem – jako výhradně hospodářská centra statků, což dokazují i fakta, spojená s faktory CH3 a CH1. O této proměně výmluvně pojednává učenec přelomu 15. a 16. století – Viktorin Kornel ze Všehrd: „Země byla hustá a dobře osedlá zemaný. Nebylo ještě skupování zeman, ani sídel jejich boření, tvrzí kažení, s zemí srovnávání a dědin vytopování. Ale potom, když jest země téměř třetí díl zpustošen válkami a mory a sídel zemanských množství přílišně jest zahubeno a rozbořeno, a což jest po meči a ohni zůstalo, to jest s větší strany rybníky zatopeno.“ (Kočka 2009, 147). Jednou větou tak shrnuje to, co dnes dokládají archeologické prameny.

Komplikovanější než s chronologickou klasifikací to je s otázkami typologických spojitostí. Na základě popsaného deskriptivního systému se faktorovou analýzou podařilo vyčlenit 9 skupin tvrzí, které se však často více či méně prolínají. Musíme si uvědomit, že faktorová analýza nevyzdvihuje „šed“ v datech a víceméně obvyklé hodnoty, ale naopak specifické, jasně definované skupiny. Proto deskriptory nemluví o běžných a nijak nevyhraněných tvrzích.

Za nejzajímavější považuji skupinu T5, která zaštiťuje tvrze poblíž kostelů. Již z chronologické analýzy víme, že tři čtvrtiny z těchto tvrzí do začátku 14. století, což podtrhuje význam nejstarších lokalit. Více než polovina jich pak přežila husitské války a třetina minimálně do 18. století. První zanikají ty v méně výhodných a nepřístupných polohách. Jejich blízká vazba na intravilán není překvapivá. Jejich význam zesilují také náročnější fortifikace.

Faktor T2 se naopak jeví tak, že zastupuje dvě skupiny zároveň, které je pak možno rozdělit až dle nominálních deskriptorů. Společným jmenovatelem je poloha dále od obce, ve svažitém terénu, na ostrožnách, opyších, terénních hranách a terasách. Je vidět, že větší roli hrála pro obranu výhodná poloha, než absolutní vazba na ves. Tvrz je většinou

¹⁶³ Některé tvrze dnes ve středu návsi dokonce mohly původně stávat právě v jejím čele, jak ukazuje výzkum zaniklé středověké vsi Kokot na Rokycansku (srov. Anderle 2008; Buračinská 2008).

umístěna mimo obec, nebo naproti přes údolí. Často velmi kvalitní opevnění, sestavené z celé řady fortifikačních prvků, včetně vodního opevnění a jak věžových, tak palácových staveb roli důsledně opevněného sídla zdůrazňují. Známe je jako dobře dochovaná tvrziště, často v lesním prostředí a specifické jsou částečně pro CH2, částečně pro CH4. Zde se dělí interpretace jejich funkce. Na jednu stranu jde o čtyřúhelné velké tvrze, splňující všechny výše popsané vlastnosti, spadající hlavně do horizontu CH4. To jsou ona sídla vzdáleně se snažící přiblížit hradním stavbám a je třeba přiznat, že jejich stavební kvalita je někdy opravdu impozantní (např. Makotřasy, Sobín, Svinná). Určitě stojí za pozornost, že mezi nimi často mluvíme o tvrzích po dlouhou dobu církevních (Páleč, Neumětely, Řišuty), nebo tvrzích majetných pánů (Kladno, Smečno, Zvoleněves). Druhá skupina jsou tvrze spadající do staršího horizontu CH2, která mají oválný či kruhový půdorys, jejich fortifikace jsou slabší a souvisejí pravděpodobně s vrcholně středověkou kolonizací (viz výše). Pozoruhodná je zatím těžko vysvětlitelná koncentrace těchto tvrzí v okolí hřebenu Housiny na Berounsku (Obrázek 11). Zde je navíc i tvrz Starý zámek u Neumětel, kterou faktor nepostihuje, ale prokazatelně nese podobné znaky. Je tedy otázkou, zda tudy neprocházela nějaká významnější lokální stezka. Často u nich nelze prokázat vztah k hospodářskému dvoru, což může být další indicií, která poukazuje na jejich specifickou funkci.

Podobným dojmem působí tvrze faktoru T9, který ale vypovídá pouze o čtyřúhelných tvrzištích (ale i dvorech), které nedostaly šanci se ve vyšších polohách v lesích udržet a rychle zanikly, buď násilně, přesídlením majitelů či z neznámého důvodu. Špatně dochovaná kruhová tvrziště, či tvrze neznámého tvaru, krátce existující od 14. století (horizont CH4), u kterých nelze najít dvory, reprezentuje faktor T1.

Jednoznačnou skupinou jsou také spalné věžové tvrze opevněné kruhovými příkopy a valy v nepřístupných polohách, spadající do horizontu CH1, dochované jako tvrziště, případně zaniklé lokality (faktor T8). Je zajímavé, že tři čtvrtiny z nich zanikají spolu se vsí a v jejich blízkosti neznáme kostely. Může to mít dvě vysvětlení. Buď je to důsledek stavu výzkumu, kdy jsou spalné tvrze zaznamenány při výzkumu zaniklých vsí, nebo jde na druhou stranu o fakt (což se zdá být pravděpodobnější), že dřevěné tvrze, tedy sídla kvalitativně nejnižší, stávaly v takových obcích, které nebyly schopny přežít větší otrěsy. Dokazovalo by to, že úroveň sídla a úroveň obce jsou spojitě nádoby. Je zcela logické, že honosnější sídla si mohli dovolit pouze ti majitelé, kteří

měli dostatek prostředků na jejich výstavbu a udržování. Jejich příjmy přitom byly spojeny právě s hospodařením poddaných v příslušné vsi.

Samostatnou skupinou vydělujeme tvrže faktoru T4, v těch nejvyšších, nepřístupných polohách, značně výše než intravilán a daleko od něj, často bez blízkého vodního zdroje. Jsou mezi nimi časté objekty se snad specifickým účelem (Ostrý, Starý zámek u Neumětel, Oráčov, Sobín), ale i tvrže spolehlivě určená jako šlechtická sídla (Buštěhrad, Mšecké Žehrovice, Podmokly 3). Tato skupina, především její první část, by zasloužila v budoucnu podrobnější průzkum za účelem bližšího pochopení jejich role v sídelní struktuře.

Většinu těchto faktorů pak spojuje faktor T3, který obecně popisuje fakt, že v lesním prostředí se dobře dochovávají čtyřúhelná a kruhová tvrziště z období před husitskými válkami (CH2, CH4), a že jsou rozložena hlavně v lesích Rakovnicka a Rokycanska, výjimečně i Berounska, v nepřístupných polohách ve svažitém terénu.

Jediným typologickým faktorem, jehož cílová skupina se zabývá nejvíce mladšími tvrzemi horizontů CH3 a CH1, je faktor T6. Všimá, že tehdy existuje část tvrzí, které mají sice velmi silnou vazbu na dvůr a jsou buď jeho součástí, nebo mají čtyřúhelný tvar, ale zároveň mají slabou vazbu na intravilán obce a leží buď mimo intravilán, nebo naproti němu přes údolí. Tyto palácové tvrže bývají opevněny příkopy, valy i hradbou, a často leží v údolích, či na svazích. Znovu se tedy potvrzuje, že za primární je třeba brát vztah tvrz – poplužní dvůr, nikoli tvrz – intravilán.

10 Závěr

V rámci práce bylo na čtyřech okresech shromážděno 1663 databázových záznamů, ze kterých 481 je potencionálními drobnými vrchnostenskými sídly, z nichž nejméně 225 jich je spolehlivě doložených. Tato, vzhledem k typu sledovaných entit velmi obsáhlá databáze, tvoří stabilní základ pro statistické vyhodnocení, které bylo v rámci práce provedeno. Snahou bylo na základě jasně strukturovaných dat a konkrétně definovaných analýz podchytit vývoj celého regionu jak se odráží v podobě a vývoji drobných vrchnostenských sídel. Podařilo se prokázat, že vývoj rozhodně není konstantní jak v synchronním (horizontálním), tak v diachronním (vertikálním) smyslu. Důvodem se zdá být za prvé rámec daný přírodními podmínkami (přírodní faktor), dále starší struktury přítomné v krajině, na které vývoj plynule navazuje

(sídelní faktor),¹⁶⁴ a v neposlední řadě majetkoprávní vztahy, v základu nastavené a postupně se proměňující (lidský faktor). Všechny dedukce a hypotézy jsem se snažil založit na reálných výsledcích, ne na odhadech skutečnosti.

Tvrze se podařilo rozčlenit na horizonty, sledující proměny formy i účelu malých šlechtických sídel v toku času a jejich distribuci ve zkoumaném prostoru. Podařilo se též vydělit některé typologické skupiny, spíše obecné kvalifikace tak, jak to dovoluje deskriptivní systém. Jeho možnosti v té podobě, v jaké nyní je, se zdají být vyčerpány, nicméně nelze tvrdit, že všechny statistické výsledky byly důkladně diskutovány. Stále je otevřený široký prostor v mnoha směrech. Jedním je zpřesňování údajů přidáváním dalších, třeba i vzájemně podmíněných deskriptorů a vytváření stromové struktury databáze, která je nyní (zcela záměrně) konstruována pouze jednorozměrně. Dalšími cestami je důkladnější zapojení majetkových deskriptorů hledáním společných znaků mezi majetky jednotlivých rodů, systematický průzkum specifických lokalit, podrobné analýzy jednotlivých chronologických skupin, detailnější průzkum zapojení do sídelní struktury a vazby na zázemí a další neřešené otázky. Práce zároveň vyjma drobných poznámek k několika lokalitám nepřispívá k bližšímu poznání konkrétních sídel, to však ani nebylo jejím cílem. Tím bylo především posouzení možností studia jednoho (částečně však více souvisejících) typu artefaktů v širokém časovém úseku. Základní byla myšlenka úplného využití pramenů, tedy vytvoření vzorku všech známých objektů, aby bylo možno výsledky pokládat za co nejvíce reprezentativní. Věřím, že databáze v této podobě může i v budoucnu posloužit při dalším výzkumu jak mém, tak jiných badatelů, a proto bude v dohledné době dána k dispozici, na veřejně přístupném webu formou mapové aplikace. Vyčerpávající (avšak i tak velmi zjednodušené) popisy stavu majetku, statistiky vážící se k faktorům a další kapitoly se na první pohled mohou zdát nadbytečné. Pomocí nich se však snažím položit pevný základ ověřitelnosti, názornosti a především věrohodnosti výsledků. Toto jsou vlastnosti, které řadě archeologických studií chybí, což lze považovat za značný deficit bádání.

Pokud máme několika větami shrnout závěry práce, je třeba říci, že ač jsou tvrzemi označovány objekty vznikající od 13. století do 17. století, jejich variabilita je obrovská. Základní důvod vidím v neustálém hledání

¹⁶⁴ Samotné tvrze, jak stárnou, se stávají součástí těchto struktur a postupně se tak samy začínají stávat výchozím bodem pro nové objekty. To je možné jen díky velmi dlouhé kontinuitě jejich vývoje. Je dobré si uvědomit, že pokud by nedošlo k tak masivní změně poměrů během 20. století, část tvrzí by si pravděpodobně podržela své funkce dodnes!

nových a nových funkcí takových staveb ve stále se proměňujícím světě, kde každá etapa přináší svébytná řešení (kolonizační tvrže, silně opevněné tvrže 14. století, renesanční podnikatelské tvrže, církevní tvrže s refugiální a správní funkcí, strážní tvrže atd.). Proto hledání společného jmenovatele těchto sídel je nesmírně složitý úkol. Jako zlomové se jeví 15. století, ale je si třeba připomenout, že tvrže 16. století nejsou nově založeny, ale že jde o pokračovatele starších objektů, i když se forma i účel z velké části proměnily. Ke stejné proměně dochází v 17. století, kdy již převažuje reprezentativní funkce a tvrže (?) se mění v zámky. Kdyby pojem tvrz nebyl tolik zakořeněn a navíc používán i v historických pramenech, považoval bych za vhodné ho zcela opustit (popřípadě ho zachovat jen pro nejstarší období) a používat pouze spojení *drobné vrchnostenské sídlo*. Není tomu tak, a proto by alespoň bylo vhodné začít s připojováním označení horizontů, tak jak byly vyčleněny na základě provedené faktorové analýzy – CH2 jako horizont A, CH4 jako horizont B, CH3 jako horizont C a CH1 jako horizont D. Ustálením jasné klasifikace tvrzí, která by v sobě nesla jak informaci o základní podobě, tak funkci a chronologii, bychom v budoucnu notně přispěli k usměrnění k chaosu, který vytváří typologické členění s opomenutím širšího kontextu a mizivé pokusy o standardizaci. Další členění v rámci horizontů je samozřejmě možné a vítané, avšak měly by být nejdříve takto definovány hlavní obrysy. Stejně tak by to nabízelo mnohem širší možnosti v tom, jak nakládat s objekty netypickými, a v jejich případném vyčlenění a zařazení pod jinou rovnocennou kategorii, mimo takto jasně definované tvrže. Samozřejmě by nebylo výjimkou, že tvrz projde hned několika horizonty, ale ve svém konkrétním stádiu je specifikována právě jen jedním z horizontů, které se z principu částečně prolínají, ale jejich následnost je trvalá (stejně jako například u keramické sekvence). Kloním se proto k postupnému přechodu na přednesenou klasifikaci, nebo alespoň k vyvolání hlubší diskuse na toto téma.

Při srovnání výsledků práce s popisem L. Svobody v prvním díle *Encyklopedie českých tvrzí* je až zarážející podobnost výsledků. Kromě nepřítomnosti plášťových tvrzí, které Svoboda považuje za vůdčí typ v nejstarším období, je vývoj v podstatě shodný. I členění tak jak bylo vymezeno zde, se spolu se Svobodovým v základních rysech setkává. Nicméně ve Svobodově textu vesměs chybí širší souvislosti popisovaných skutečností, drží se hlavně formální podoby a v celkovém kontextu chybí interpretační vysvětlení (Kolektiv 1998-2005, 11-33). Bádání tedy vede delší dobu správným směrem, jen považuji za vhodné nastavit mu jasný reprezentativními daty podložený rámec.

11 Použitá literatura

- Anděl, R. a kol. 1984: Hrady, zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku, 3. díl.: Severní Čechy. Praha.
- Anderle, J. 1996: Tvrze kozelského polesí. Zapomenuté hrady, tvrze a místa 11. Plzeň.
- Anderle, J. 2008: Zaniklá ves a tvrz Kokot. Zapomenuté hrady, tvrze a místa 40. Plzeň.
- Anderle, J. – Rožmberský, P., 1994: Zaniklý Kokot, ves a šlechtická sídla – Verschwendener Kokot, das Dorf und Edelsitze. CB 4, 175–184.
- Anderle, J. – Švábek, V. 1990: Tvrze v rokycanském okrese, 1. část. In: Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech 3, 3-25.
- Anderle, J. – Švábek, V. 1992: Tvrze v rokycanském okrese, 2. část. In: Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech 4, 3-44.
- Anderle, J. – Švábek, V. 1993: Tvrze v rokycanském okrese, 3. část. In: Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech 5, 11-36.
- Anderle, J. – Švábek, V. 1997: Strašické hrady. Plzeň.
- Baier, O. 2010: Prostorové vlastnosti středověkých tvrzí. Bakalářská práce na KAR ZČU v Plzni.
- Benešová, K. – Žižka, J. 1987: Křivoklát: Hrad a okolí. Praha.
- Bělohávek, M. a kol. 1985: Hrady, zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku, 4. díl.: Západní Čechy. Praha.
- Bílek, T. V. 1882: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Praha.
- Bílek, T. V. 1883: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, část druhá. Praha.
- Blažková, K. – Lomecká, J. – Neustupný, Z. 2008: Po stopách zaniklých sídel: Katalog k výstavě středověkých nemovitých archeologických památek Rakovnicka. Rakovník.
- Bolina, P. 2002: Pokus o modelové řešení některých problémů kolonizace a vzniku hradů v Nížkém Jeseníku. AH 10, 241-253.
- Brachtel, O. – Rožmberský, P. 1991: Tvrziště v Podbořánkách. Hláska 2/4, 44-45.
- Bukačová, I. 2000: Hrady a tvrze v díle Františka Alexandra Hebera. In: Sborník Muzea dr. B. Horáka v Rokycanech, Suppl. Historie 8. Rokycany.

Buračinská, M. 2008: Zaniklá ves Kokot. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 2. Plzeň, 53-116.

Bůžek, V. – Hrdlička, J. – Král, P. – Vybíral, Z. 2002: Věk urozenosti: Šlechta v českých zemích na prahu novověku. Praha – Litomyšl.

Cechner, A. 1911: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, XXXVI: Politický okres Rakovnický, I. díl: Hrad Křivoklát. Praha.

Cechner, A. 1913: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, XXXIX: Politický okres Rakovnický, II. díl. Praha.

Čaplovič, D. – Hrubec, I. – Ruttkay, A. – Vallašek, A. 1985: Stredoveké feudálne sídla na Slovensku a ich hospodárske zázemie. AH 10, 241-253.

Čechura, J. 2008: České země v letech 1526-1583: První Habsburkové na českém trůně, 1. Praha.

Čechura, J. 2009: České země v letech 1584-1620: První Habsburkové na českém trůně, 2. Praha.

Čibera, J. 2011: Geodézie v archeologii. Bakalářská práce na KAR ZČU v Plzni.

Durdík, T. 1984: Častonice. Výzkumy v Čechách 1980-1981, 15.

Durdík, T. 1989: Broumy. Výzkumy v Čechách 1986-1987, 23.

Durdík, T. 1995: Křivoklát: Častonice. Výzkumy v Čechách 1990-1992, 153-155.

Durdík, T. 1999: Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu. AH 24, 193-272.

Durdík, T. 2002: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky. Praha.

Durdík, T. 2005a: Encyklopedie českých hradů. Praha.

Durdík, T. 2005b: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky 2. Praha.

Durdík, T. 2008: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky 3. Praha.

Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

Durdík, T. 2011: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů: dodatky 4. Praha.

Gabriel, F. – Panáček, J. 1994: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství (Dokončení) – Entwicklung der Herrnsitze in der oberen Region der Domäne Nový Zámek (Abschluss). CB 4, 27-62.

Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny: Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha.

Halada, J. 1993: Lexikon české šlechty, II: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. Praha.

Halada, J. 1994a: Lexikon české šlechty, I: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. Praha.

Halada, J. 1994b: Lexikon české šlechty, III: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. Praha.

Hnízdilová, P. 2006: Zaniklá vesnice a dvůr Řebřík. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 1. Plzeň, 125-140.

Chmelíř, V. 2007: Bušovice zámek a tvrz. Zapomenuté hrady, tvrže a místa 12. Plzeň.

Chotěbor, P. 1982: K situaci a stavební podobě vesnických feudálních sídel. AH 7, 357-365.

Chotěbor, P. 1989: Nejstarší období výstavby českých tvrzí (do pol. 14. století). AH 14, 257-269.

Chotěbor, P. 1991: Venkovská feudální sídla a jejich hospodářské zázemí. AH 16, 179-189.

Chotěbor, P. – Smetánka, Z. 1985: Panské dvory na české středověké vesnici. AH 10, 47-65.

Jelínek, B. 1877: Plešivec, Ostrý a Libomyšl. PA 10, 691-698.

Jelínek, B. 1879: Vrch Hradec, Lochovice, Neumětely a Skřipel. PA 11, 109-120.

Jurok, J. 2000: Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku: Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudalit v českém státě ve 13. – první polovině 17. století. Nový Jičín.

Jůna, J. a kol. 1928: Monografie Hořovicka a Berounska, Díl 1. Praha.

Jůna, J. a kol. 1931: Monografie Hořovicka a Berounska, Díl 6. Praha.

Karel, T. – Knoll, V. – Krčmář, L. 2009: Panská sídla západních Čech: Karlovarsko. České Budějovice.

- Karel, T. – Krčmář, L. 2006: Panská sídla západních Čech: Plzeňsko. České Budějovice.
- Kašička, F. 1984: Tvrze středních Čech. Praha.
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kočka, V. 2009: Dějiny Rakovnícka. Rakovník.
- Kočka, V. 2010: Dějiny politického okresu Kralovického. Rakovník.
- Kolektiv 1998-2005: Encyklopedie českých tvrzí. Praha.
- Koller, R. 1968: Nástin regionálních dějin okresu kladenského. Kladno.
- Kovář, D. 2010: Panská sídla nejnižší kvalitativní úrovně v raném novověku na Českobudějovicku – Herrensitze des niedrigsten Qualitätsniveaus der Frühen Neuzeit in der Gebiet von České Budějovice. CB 12, 55-68.
- Krolmus, V. 1858: Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letě 1857. PA 3, 42-44.
- Krucký, M. 2000: Předběžný průzkum tvrze v Neprobylicích. Památky Středních Čech 14/1, 50-59.
- Kuča, K. 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. díl: A-G. Praha.
- Kuča, K. 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II. díl: H-Kole. Praha.
- Kuča, K. 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl: Kolín-Miro. Praha.
- Kuča, K. 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. díl: MI-Pan. Praha.
- Kuča, K. 2002: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. díl: Par-Pra. Praha.
- Kuča, K. 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI. díl: Pro-Sto. Praha.
- Kuča, K. 2008: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VII. díl: Str-U. Praha.
- Kuča, K. 2011: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VIII. díl: V-Ž. Praha.
- Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie: Teorie, metody a cíle – Non-Destructive Archeology: Theory, Methods and Goals. Praha.

- Květ, R. 2002: Staré stezky v České republice. Brno.
- Lüssner, M. 1874: Popelnice u Hyskova nalezené. PA 10, 91-94.
- Lüssner, M. 1886: Mrtníky a Komárov. PA 13, 279-284.
- Macháček, J. (ed.) 1997: Počítačová podpora v archeologii. Brno: ÚAM FF MUNI.
- Mezuliáníková, A. 2010: Povrchový průzkum tvrziště Skomelno, okr. Rokycany – Field survey of the Skomelno stronghold (Rokycany district). CB 12, 403–414.
- Miler, J. 1991: Tvrziště v Podbořánkách: Poznámka. Hláska 2/4, 45.
- Mottl, J. 1875-1878: Stopy zaniklých osad v okrese Únhošťském. PA 10, 329-344, 513-520, 699-712.
- Musil, F. 2006: Úvod do kastelologie. Hradec Králové.
- Musil, F. – Plaček, M. – Úlovec, J. 2005: Zaniklé hrady, zámky a tvrže Čech, Moravy a Slezska po roce 1945. Praha.
- Musil, F. – Svoboda, L. 1998: Hrady zámky a tvrže okresu Rychnov nad Kněžnou. Ústí nad Orlicí.
- Mysliveček, M. 2005: Velký erbovník: Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české, svazek 1. Plzeň.
- Mysliveček, M. 2006: Velký erbovník: Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české, svazek 2. Plzeň.
- Nekuda, V. – Unger, J. 1981: Hrádky a tvrže na Moravě. Brno.
- Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň.
- Nováček, K. 2000: Ostrovec, okr. Rokycany. In: Výzkumy v Čechách 2000, 239. Praha.
- Nováček, K. 2001: Nerostné suroviny středověkých Čech jako archeologický problém: bilance a perspektivy výzkumu se zaměřením na výrobu a zpracování kovů - The mineral resources of medieval Bohemia as an archaeological problem: the state and perspectives of research into metal production and working. Archeologické rozhledy 53/2, 279-309.
- Novák, R. 2005: Kontinuita pohřbívání na pravěkých pohřebištích. In: Neustupný, E. – John, J. (eds.) Příspěvky k archeologii, 2. Plzeň: KAR FF ZČU, 153-200.
- Novák, D. 2010: Prostorové vlastnosti středověkých tvrzí. Bakalářská práce na KAR ZČU v Plzni.

- Novák, D. v *tisku*: Tvrze na Rokycansku. Akta FF ZČU.
- Novák, D. – Vařeka, P. v *tisku*: Tvrze na Rokycansku. AH 37.
- Novobilský, M. 2008: Obléhání hradu Lopaty: Rekonstrukce obléhání hradu z roku 1432-1433. Plzeň.
- Panáček, J. 2002: Sídla nižší šlechty na Českolipsku v době předhusitské: Rozbor současného stavu poznání. *Castellologica Bohemica* 8, 9-32.
- Patejdl, A. 1934: Z dějin Kounova. *Krajem Lučanů* 8/4, 35-42.
- Plaček, M. 2008: Ke vztahu sídel nižší šlechty a jejich hospodářského zázemí. AH 33, 209-220.
- Podlaha, A. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, IX: Politický okres Rokycanský. Praha.
- Podlaha, A. 1912: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, XXXVII: Politický okres Kralovický. Praha.
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, Díl 2, CH-L. Praha.
- Profous, A. 1951: Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, Díl 3, M-Ř. Praha.
- Profous, A. 1954: Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, Díl 1, A-H. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, Díl 4, S-Ž. Praha.
- Procházka, M. 2011: Čelechovice a Honice – krajinou od pravěku po třicetiletou válku. *Zprávy České archeologické společnosti, supplément* 81, 23-24.
- Razím, V. 2002: Přehled sídelně historického vývoje Rakovnicka: Od raného středověku po 19. století. In: Kolektiv, *Kniha o Rakovníku*. Rakovník, 21-38.
- Razím, V. a kol. 2010: Přemyslovské Křivoklátsko: 900 let hradu Křivoklátku. Praha.
- Renner, J. 1935: Dub. *Vlastivědný sborník Rakovnicka s Křivoklátskem a Kralovicka s Manětínem* 6, 2-3, 16-17.

Renner, J. 1937a: Vlčí Hora. Vlastivědný sborník Rakovnícka s Křivoklátskem a Kralovicka s Manětínkem 7, 67-68.

Renner, J. 1937b: Na propadlém zámku. Vlastivědný sborník Rakovnícka s Křivoklátskem a Kralovicka s Manětínkem 7, 114-116.

Rožmberský, P. 1998: Zapomenuté sídlo ve Stupně. Hláska 9/4, 57-58.

Rožmberský, P. 2002: Zapomenuté sídlo Raková. Hláska 13/1, 12-13.

Rožmberský, P. 2006: Soupis zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 1. Plzeň, 13-56.

Rožmberský, P. 2008: Dodatky k soupisu zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 2. Plzeň, 127-130.

Rožmberský, P. v tisku: Města, městečka, hrady, tvrze a vesnice na Rokycansku v písemných pramenech 10.-17. století. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 3. Plzeň.

Rožmberský, P. – Novobilský, M. 2006: Panská sídla v Mirošově. Zapomenuté hrady, tvrze a místa 5. Plzeň.

Sedláček, A. 1995: Hrady, zámky a tvrze Království českého, 6. díl: Podbrdsko. Praha.

Sedláček, A. 1996: Hrady, zámky a tvrze Království českého, 8. díl: Rakovnícko a Slánsko. Praha.

Sedláček, A. 1998a: Hrady, zámky a tvrze Království českého, 13. díl: Plzeňsko. Praha.

Sedláček, A. 1998b: Místopisný slovník historický. Praha.

Sedláček, A. 1998c: Hrady, zámky a tvrze Království českého, 14. díl: Litoměřicko a Žatecko. Praha.

Semotanová, E. 2002: Historická geografie českých zemí. Praha.

Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku, II.: Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica XI. Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis. Praha.

Sláma, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku, III.: Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica XIV. Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis. Praha.

Svoboda, J. – Šmilauer, V. 1960: Místní jména v Čechách. Díl 5, Dodatky k dílu Antonína Profouse : jejich vznik, původní význam a změny. Praha.

Synek, J. 1996: Smilovice, zapomenutá tvrz v rakovnickém okrese. Hláska 7, 51.

Synek, J. 1998: O jednom málo známém tvrzišti v okolí Berouna. Hláska 3, 45.

Šafránek Břevnovský, J. M. 1995-1997: Soupis hradů, letohrádků, paláců, tvrzí a zámků v českých zemích. Praha.

Šimůnek, R. 2005: Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách: Rožmberská doména 1418-1472. Praha.

Štauber, B. 1994: Neznámé tvrziště u Svojetína. Hláska 5, 42-43.

Štefflová-Leiská, M. 1956: Křivoklátsko. In: Štefflová-Leiská, M. – Birnbaumová, A. a kol., Křivoklátsko: Přírodní rezervace a kulturní památky. Praha, 1-34.

Úlovec, J. 2001: Zaniklé hrady zámky a tvrze Čech. Praha.

Úlovec, J. 2003–2005: Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech. Praha.

Vařeka, P. 2008: Zaniklý dvůr Nevěžeň. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 2. Plzeň, 117-125.

Vařeka, P. a kol. 2006: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 1. Plzeň.

Vařeka, P. a kol. 2008: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 2. Plzeň.

Vařeka, P. a kol. v *tisku*: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 3.

Vařeka, P. – Holata, L. – Rožmberský, P. – Schejbalová, Z. 2011: Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí. *Archaeologia Historica* 36, 319-342.

Velc, F. 1904: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, XX: Politický okres Slánský. Praha.

Veselá, R. 2006: Zaniklá vesnice Cetkov. In: Vařeka, P. a kol., Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku, 1. Plzeň, 67-98.

Vodvářka, V. 2006: Lány a okolí ve světle místních a pomístních jmen. Rakovník.

Vytlačil, L. 2006: Čtyři tvrziště na Slánsku: Hradečno Humniště, Ostrov a Řišuty. Zapomenuté hrady, tvrze a místa 34. Plzeň.

Wirth, Z. 1907: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, XXVI: Politický okres Kladenský. Praha.

Wolf, V. 1998: K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací) – Zu den Provisorien der Kolonisierung (Erwägungen über die Fortifikationen und ihre Funktion). CB 6/1, 107-116.

12 Webové zdroje

Archivní mapy [online]. c2006 [cit. 2010-2012]. Dostupný z WWW: <<http://archivnimapy.cuzk.cz/>>.

Kontaminovaná místa [online]. c2009 [cit. 2012]. Dostupný z WWW: <<http://kontaminace.cenia.cz/>>.

Nahlížení do katastru nemovitostí [online]. c2004-2012 [cit. 2010-2012]. Dostupné z WWW: <<http://nahlizenidokn.cuzk.cz/VyberKatastr.aspx>>.

Národní geoportál INSPIRE [online]. c2010-2012 [cit. 2010-2012]. Dostupné z WWW: <<http://geoportal.gov.cz>>.

Oldmaps – Staré mapy [online]. c2005 [cit. 2010-2012]. Dostupný z WWW: <<http://oldmaps.geolab.cz/>>.

Územně identifikační registr ČR [online]. c1997-2011 [cit. 2012]. Dostupný z WWW: <<http://www.uir.cz/>>.

13 Resumé

In the framework of my master thesis there were gathered 481 potential small mansions of nobility in the area of regions of Beroun, Kladno, Rakovník and Rokycany. About at least 225 of them there are no doubts about their existence. This database makes a stable base for presented statistical analysis. The aim was to make detailed insight into evolution of whole region as it is reflected by small mansions of nobility, based on clearly structured and precisely defined analysis. I was able to demonstrate, that progression is not constant both in synchronous (horizontal) and diachronic (vertical) view. Frame consisting of natural conditions (natural factor), older structures in the landscape (settlement factor) and property relations (human factor) seems to be the reason for that inconsistency. I tried to found all deductions and hypothesis on real results, not on estimations of reality.

It is possible to divide fastnesses into horizons, symbolizing changes in both form and purpose of mansions in the flow of time and distribution in analysed area. There are also several, mainly general typological groups, as descriptive system allows us to do. Thesis is not aimed to make an addition to knowledge about specific object and brings only few catches. The main goal was to judge possibilities of research of one type of artefacts in large time scale and to make results representative enough.

As the summary we can say, that because the objects described as fastness (*tvrz* in Czech) were built from early 13th century to half of 17th century, their variability is humongous. I see main reason of that in never-ending will to find new and new functions of such objects in still changing world, where every era brings its own solutions (colonisation keeps; strongly fortified fastnesses of 14th century; economically based mansions of Renaissance; church refugial and administrative keeps; guard watch points etc.). Because of that it is very hard to find common sense of such objects. Fifteenth century seems to be critical era in the process, but we must not forget, that countryside mansions of 16th century were not built that time, but they are successors of older objects, even if form and function changed in time. Same change comes with 17th century, when representative function is the most important one, and fastnesses were rebuilt to palaces.

14 Přílohy

14.1 Tabulky

Tabulka 1 – Popis deskriptorů. Hvězdičkou (*) označeny deskriptory analyzované pouze u skupiny A.
(tabulka pokračuje na dalších stranách)

DESKRIPTOR	POPIS	HODNOTA	VYSVĚTLENÍ
okres	okres	<i>text</i>	název okresu
katastr	katastrální území	<i>text</i>	název katastrálního území
lokalita	lokalita	<i>text</i>	název lokality
stav	stav dochování	nejasné	nelze přesně určit
		jiné	pomístní jméno, domněnka autora, z historických map apod.
		predikát	známo na základě predikátu
		tvrz zcela zanikla	odtěžené lokality apod.
		tvrz zanikla	dnes neexistuje, možno zachytit archeologicky
		tvrz zanikla - relikty zdiva	soliterně stojící zdivo bez tvrziště (sklepy, zdi apod.)
		tvrziště - zbytky	značně narušená tvrziště
		tvrziště - zachovalé	tvrziště výrazně zachovaná v terénu
		tvrziště - s relikty zdiva	tvrziště včetně zbytků konstrukcí tvrze
		tvrz zcela / výrazně přestavěn	objekt zachovaný ve hmotě stojících budov (v základech, zbytky zdiva apod.)
		tvrz stojící / přestavěná	objekt zachovaný ve většině své původní dispozice a formy
lok_presno	přesnost lokalizace	1	do 10m
		2	do 25m
		3	do 250m
		4	na katastrální území
lok_typ	typ lokalizace	1	hlavní stavba tvrze (věž, palác apod.)
		2	střed tvrziště
		3	střed hospodářského dvora, kterého je tvrz součástí
		4	podle historických map
		5	podle pomístního jména
		6	jiný
		7	podle predikátu (umístěno na katastrální území)
duveryhodn	důvěryhodnost lokalizace	0-100 %	pravděpodobnost, že se tvrz nacházela v označeném místě
duv_exist	důvěryhodnost existence	0-100 %	pravděpodobnost, že tvrz existovala
biblio	bibliografie	<i>text</i>	zkrácené citace zdrojů, ze kterých byly čerpány informace
dvur*	vzdálenost od hospodářského dvora	vzdálenost (m)	vzdálenost od nejbližšího evidovaného hospodářského dvora

dvur_num*	vztah k hospodářskému dvoru	1	ve středu dvora
		2	v obvodu dvora
		3	při dvoře
		4	opodál dvora (do cca 250 m)
		5	dvůr ve stejné obci
		6	bez dvora
dvur_opev*	dvůr byl fortifikovaný	1/0	ano/ne
intravilan*	vzdálenost od intravilánu	vzdálenost (m)	vzdálenost od středu návsi nejbližší obce
intr_num*	vztah k intravilánu	1	ve středu návsi
		2	v obvodu návsi
		3	v obci
		4	při obci
		5	mimo obec
		6	bez obce
prevys_int*	převýšení vůči intravilánu	rozdíl (m)	rozdíl nadmořských výšek tvrze a středu návsi obce
vyska*	nadmořská výška	výška (m n. m.)	nadmořská výška tvrze
voda*	vzdálenost od vodního zdroje	1	vodní zdroj součástí fortifikace
		vzdálenost (m)	vzdálenost od nejbližšího vodního zdroje
rybnik*	poblíž rybníka	1/0	ano/ne
kostel*	poblíž kostela	1/0	ano/ne
relief*	poloha v terénním reliéfu	horní hrana	na horní hraně svahu
		opyš	na opyši
		ostrožna	na ostrožně
		rovina	v rovinatém terénu
		svah	v mírném či výraznějším svahu
		terasa	na terénní terase
		údolí	na dně údolí
		vrchol kopce	na vrcholu kopce
sklon*	sklon terénu	sklon (°)	sklon terénu v místě tvrze
les*	vzdálenost od lesa	vzdálenost (m)	vzdálenost od okraje výraznějšího lesního celku
clenitost*	členitost okolí	sklon (°)	medián svažitosti okolí v okruhu do 1500m od tvrze
zalesneni*	zalesnění okolí	0	okolí do 1500m od tvrze zcela odlesněno
		1	okolí do 1500m od tvrze zalesněno do 1/3
		2	okolí do 1500m od tvrze zalesněno od 1/3 do 2/3
		3	okolí do 1500m od tvrze zalesněno z více než 2/3
intr_pol*	popis polohy v intravilánu	?	neznámý (např. u zaniklé vsi)
		bez obce	obec není doložena

		mimo obec	leží daleko za okrajem intravilánu
		přes údolí	leží naproti intravilánu přes údolí
		při obci	leží na rozhraní intravilánu a extravilánu obce
		shluk domů	nelze mluvit o intravilánu v pravém slova smyslu
		uprostřed návsi	leží uprostřed návsi
		v čele návsi	ve výrazné poloze v čele návsi
		v obci	v intravilánu obce
		v obvodu návsi	v obvodu návsi v poloze nijak odlišné od zbytku staveb
tvár	tvár tvrziště	?	neznámý tvár
		čtýřúhelník	tvár čtvercový, obdélný, lichoběžný apod.
		dvůr	tvrz ve dvoře bez znatelného samostatného tvrziště
		nepravidelný	nepravidelný tvár
		ovál/kruh	tvár oválný či kruhový
		pouze palác	solitérní stavba
půda*	pedologie	text	půdní typ
podlozi*	geomorfologie	text	typ podloží
vznik	doba vzniku	století čtvrtina	čtvrtina století vzniku tvrze (první zmínky); otazníkem označeny nejisté hodnoty
zanik	doba zániku	století čtvrtina	čtvrtina století zániku tvrze (poslední zpráva); otazníkem označeny nejisté hodnoty
obnovena	obnovená	1/0	tvrz zanikla a byla znovu obnovena
prezil_ves	přežila ves	1/0	tvrz existovala prokazatelně déle než k ní příslušná obec
ves_zan	zanikla se vsí	1/0	tvrz zanikla společně s k ní příslušnou obcí
zanik_duv	důvod zániku	?	neznámý důvod
		přesídlení	majitel přesídlil na jiné sídlo
		sloučení	původní majitel sloučil s jiným panstvím
		x	nezanikla do 20. století
		změna majitele	zanikla po změně majitele
		zničení	tvrz byla fyzicky zničena (vyplnění, požár apod.)
12-20	existence v daném období	1/0	ano/ne; dichotomická reprezentace tvrze od 12 do 20 století; čtvrtstoletí reprezentuje číslo za podtržítkem (např. 14_2)
exist	doba existence	počet (let)	doba existence tvrze od vzniku do zániku tvrze
prestavby	přestavby	text	století, kdy byla tvrz prokazatelně přestavována
prest_poc	počet přestaveb	počet	počet známých přestaveb tvrze
prikop	přítomnost příkopu	1/0	ano/ne
val	přítomnost valu	1/0	ano/ne
další_fort	přítomnost další fortifikace	1/0	ano/ne
palac	přítomnost palácové stavby	1/0	ano/ne

vez	přítomnost věžové stavby	1/0	ano/ne
brana	přítomnost bránské budovy	1/0	ano/ne
další_stav	přítomnost dalších staveb	1/0	ano/ne
spalna	postavena ze spalného materiálu	1/0	ano/ne
nalezý	pochází odsud nálezý	1/0	ano/ne
manstvi	byla součástí manského systému	1/0	ano/ne
husita	majitel byl husitou	1/0	ano/ne
katolik	majitel byl katolík	1/0	ano/ne
zamek	přestavěna na zámek	1/0	ano/ne
hrad	přestavěna na hrad	1/0	ano/ne
M12-M18	majitelé	text	majitelé tvrze od 12. do 18. století

Tabulka 2 – Statistiky deskriptorů ve vztahu k různým skupinám objektů. Uveden vždy počet entit, které nabývají dané hodnoty. Tam, kde jde o měřenou hodnotu (viz Tabulka 1), je uvedena v první kolonce průměrná hodnota a ve druhém sloupci hodnota mediánu. Popis jednotlivých skupin viz text práce. (tabulka pokračuje na dalších stranách)

	okres				stav dochování										přesnost lok.				typ lokalizace								
	počet	BE	KL	RA	RO	nejasné	jiné	predikát	tvrz zocla zanika	tvrz zanika	tvrz zanika - reliktový zdiva	tvrz zanika - zbytky	tvrz bře - zachované	tvrz bře - s reliktový zdiva	tvrz zocla / výrazné přestaven	tvrz stojici / přestavená	1	2	3	4	1	2	3	4	5	6	7
TVRZE - skupina C	481	93	161	121	106	2	5	194	2	176	5	27	17	4	22	27	186	35	15	245	79	149	46	1	1	14	191
TVRZE - skupina B	225	45	82	59	39				2	131	4	24	15	4	19	26	160	28	5	32	67	123	34				1
TVRZE - skupina A	152	26	56	42	28				2	61	4	23	14	4	18	26	134	18			55	79	18				
BE	26	26							1	7	5	2	1	4	6	22	4				9	15	2				
KL	56		56						1	30	1	7	3		3	11	49	7			16	31	9				
RA	42			42						17	2	6	6	2	3	6	38	4			14	23	5				
RO	28				28					7	1	5	3	1	8	3	25	3			16	10	2				
CH2	40	4	20	7	9					19	8	6			4	3	32	5			3	9	28	3			
CH4	29	7	14	6	2					18	1	3	1		3	3	18	5			6	10	16	3			
CH3	46	8	23	12	3				1	34	1	1	1	1	2	5	34	6			6	15	18	12			1
CH1	44	9	14	13	8					14	1				14	15	40	2			2	33	5	6			
T1	17	5	6	4	2					13	4						13	4				15	2				
T2	32	6	15	7	4				1	4	1	12	7		3	4	26	6			4	27	1				
T3	32	5	1	14	12					12	1	6	6	2	3	2	27	5			9	20	3				
T4	15	2	6	6	1					7	3	1			2	2	12	3			3	10	2				
T5	21	1	9	8	3					8	1	3	1		5	3	17	4			9	12					
T6	25	4	15	2	4					7	3	6			3	6	22	3			11	11	3				
T7	11	1	2	5	3					3	2	2	1			3	9	2			4	7					
T8	19	2	5	6	6					8	1	8	1			1	18	1			4	13	2				
T9	20	2	5	5	8				1	2	1	4	2	3	4	3	17	3			9	11					

dův. lokalizace		dův. existence				vzdálenost od dvora *						vztah ke dvoru*						vzdálenost od intravilánu *						vztah k intravilánu*							poloha v intravilánu*								
< 20%	20-49%	50-99%	100%	< 20%	20-50%	50-99%	100%	1	2	3	4	5	6	dův opořený*	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	?	bez obce	příobci	uprostřed návsi	v celé návsi	v obci	v obvodu návsi	mimo obec	pres údolí				
252	25	31	173	136	74	46	225																																
33	17	21	154																																				
			152				152	235	60	5	42	65	16	8	16	5	276	150	6	36	25	54	21	11	11	11	11	11	36	6	15	19	20	16	18				
			26				26	323	78	1	6	10	2	2	5	1	355	156	1	2	2	13	4	4	1	4	1	4	11	1	1	1	1	1	2	4			
			56				56	152	65	2	18	21	10	3	2	3	187	150	3	15	8	23	8	6	6	6	6	12	3	8	4	7	7	10					
			42				42	346	60	2	9	12	3	2	8	1	280	147	1	14	7	10	7	3	2	3	2	3	6	1	3	7	10	6	4				
			28				28	151	44		9	16	1	1	1		378	129	1	5	8	8	2	4	2	4	2	4	7	1	3	7	1	1					
4	3	1	32				40	310	86		5	15	6	2	4	1	283	134	2	7	4	12	4	3	3	3	3	3	7	2	4	4	3	4	2				
6	1	22					29	186	62	1	5	9	5	1	1		202	150	4	5	2	7	4	2			6	4	1				4	2	3				
6	6	7	27				46	147	54	3	10	8	3	1	2		186	170	1	7	4	14	1				8	1	1	1	4	6	1	6					
2		3	39				44	72	55	2	18	16	2	1			239	138	2	11	9	12	3	2	1	2	1	2	9	2	4	8	7	2	4				
			17				17	645	181		2	5	4	2	5		205	153	2	3	1	6	5	1			5	2	2				1	4	2				
			32				32	560	135		1	15	3	4	9	2	319	212	1	6	4	9	9	3	3	3	3	3	6	1	3	2	3	6	5				
			32				32	446	60		5	16	1	1	9	1	344	140	1	7	6	8	7	3	2	3	2	3	7	1	2	5	4	6	2				
			15				15	410	86		3	5	2	1	4	2	657	382		1	4	3	2	5	2	5	2	5	3		1	2		2					
			21				21	246	78	1	3	11	3		3		162	128		6	7	7	1	2	2		3		5		7	1	3						
			25				25	325	65	2	8	8	2	1	4	2	487	246		2	10	9	4	2	4	2	4	5			1		5	8					
			11				11	386	61		2	7			2	1	301	147		2	1	5	2	1			1	4		2	1		1	2					
			19				19	146	50	1	2	14	1		1	3	458	234		2	3	6	5	3	4	3	4	3	4		2								
			20				20	325	48		6	9	1		4		290	290		4	6	6	1	3	3	3	4	4		1	6	2							

prevýšení vůči intraviknu*	nadmořská výška*	vzdálenost od vody*	vodní opěvnění*	rybník*	kostel*	horní hrana	opýš	ostrožna	reliéf*							sklon*	les*	v lese*	činnost*	zakusnění*	tvar								
									horní hrana	opýš	ostrožna	rovina	svalh	terasa	údolí						vrchol kopce	v	čtyřúhelník	dvůr	nepravdělný	oval/kruh	pouze pánc		
4	361 365	81	50	43	44	20	9	5	19	16	40	9	51	3	4	3	586	590	21	3	3	1	1	41	27	51	1	30	2
4	1 350	347	81	50	7	9	1	2	3	6	2	1	10	2	3	2	480	360	5	4	4	1	1	5	7	7			
2	4 310	302	87	60	17	15	3	2	7	6	12	4	22		4	3	782	999	4	2	2	1		20	10	19		6	1
9	2 405	392	87	60	9	13	7	2	3	7	2	12	1	14	1	4	3	459	470	7	4	3	2	11	6	12		12	1
-1	408	411	61	30	10	7	5	2	2	2	14	3	5		4	4	485	490	5	4	4	2	5	4	13	1	5		
3	377	379	61	50	11	8	2	2	6	3	6	3	10		4	3	537	500	5	3	3	1	1	8	4	4	1	15	
3	341	341	104	70	5	5	4		1	3	5	4	7		4	3	641	730	4	3	2	1	1	7	5	9		1	
4	2 334	334	50	50	9	16	3	1	2	4	7		13		3	3	722	930		3	3	1	1	8	3	13		3	
2	1 346	346	71	50	8	8	7	2	2	6	11	2	18		3	2	739	840		3	3	1	1	8	7	23			1
-5	-1	337	320	100	80	2	3	3	2	2	5	3	4	1	8	4	667	970	1	4	3	1	1	9	1	2		5	
5	2 370	344	74	30	15	8	4	5	2	6	1	6	3	8	1	5	563	700	10	3	2	1	1	6	15	1		10	
1	-3	390	391	81	60	7	7	3	3	1	8		12	1	6	4	161	100	13	6	6	2	2	7	6	7	1	10	1
41	25	397	405	308	260		2	2	4	1	6				1	5	455	360	6	4	3	1	6	1	4		4		
3	2 337	326	89	70	5	4	20	2	1	4	3	6	1	4	5	5	715	999	1	4	3	1	1	12	4	4		1	
2	293	299	74	70	6	8	3	2	2	6	1	5		8	1	6	591	800	6	3	3	1	1	5	7	10		2	1
4	-4	370	379	87	60		1		4	1	4	1	1		9	8	306	100	5	5	6	2	2	3	2	3		2	1
3	-3	382	392	47	50	5	1	2	1	5	1	4	3	3	4	3	390	200	7	3	3	2	2	3	2	4		10	
	-3	411	414	94	50	6	9	3	2	4	3	6	1	2	5	4	474	520	8	3	3	2	1	5	7	5		3	

?	zánik																obnovena	prezla ves	ves zanika	?	důvod zániku					x								
	12	13_1	13_2	13_3	13_4	14_1	14_2	14_3	14_4	15_1	15_2	15_3	15_4	16_1	16_2	16_3					16_4	17_1	17_2	17_3	17_4		18	19	20	presdenti	slouceni	změna majteke	znkenni	
17	2	2	5	3	3	16	5	13	35	58	69	49	24	12	30	15	22	23	25	1	3	19	11	19	49	14	59	277	14	11	117	51	18	
7							2	1	4	15	30	15	13	8	15	8	20	17	22		3	16	11	18	41	9	26	59	12	9	97	38	17	
4							1	1	3	9	21	6	8	7	9	4	13	11	12		2	13	10	18	33	8	15	43	10	6	60	23	17	
2									1	3	1	2	1		3		2	2	1				2	6	4		2	9			10	1	6	
										9	2	5	2	2	2	3	2	5	10			4	4	7	13	5	6	17	5		22	5	7	
1							1		1	5	4	1	1	4	2	1	5	3	1		2	5	2	3	9	2	5	7	3		20	10	2	
1									1	1	7	1	1	1	2		4	1				4	2	2	7	1	2	3	2	6	8	7	2	
									1	1	6	10	4	3	1	1	1	4	2				1	4	7	1	5	10	1	2	12	11	4	
													9	6	5								3	6	7	4	2	8	1	2	13		5	
														1		2	16	12	13		1	1					2	5	1	2	32	6		
																					2	15	10	17	14	2		6	3	1	16	2	16	
																										3	1	5			10	2		
3										1	3	2	2	2	3			1	1															
										5	4	2	3	2	2		1		2			2	2	4	9	3	5	16	1		6	5	4	
3							1		1	2	7	1	3	2	3	1	3	1	1			1	1	1	5	3	5	9	1	4	11	7		
									1	1	2		1	2	2	1			2			1	1				2	4	3		7	1		
									1		3	1	2	2	2		2		1			1	1	5	5	1	2	2		2	10	2	5	
2										1	2	2	2		1	3	1	5				2	2	2	5	1	5	9		2	8	4	2	
							1			1	2	1	2			1						1	1	1	2	1		4	1		3	2		
							1			5	7				1	1	2	1							4	1	14	3	1	1	3	11		
								1		1	3	1	2	1	2		2	1	2			2					2	3	7	3	6	4		

		existovala																		doba existence						
		12	13_1	13_2	13_3	13_4	14_1	14_2	14_3	14_4	15_1	15_2	15_3	15_4	16_1	16_2	16_3	16_4	17_1	17_2	17_3	17_4	18	19	20	
8	14	27	52	63	146	156	209	286	293	248	193	145	126	124	114	116	98	69	48	47	49	30	19	149	100	
2	5	12	33	40	85	101	122	160	165	151	123	109	101	96	96	103	85	62	44	44	45	29	18	221	175	
1	4	9	27	32	65	72	89	112	112	102	83	76	72	66	69	76	64	47	39	39	41	28	18	246	200	
			1	3	4	7	8	11	20	17	16	14	13	14	11	13	11	9	7	7	8	8	6	262	175	
1	3	6	11	13	36	37	45	50	56	49	39	36	31	26	29	31	30	22	12	12	15	11	7	295	250	
		1	1	7	7	13	18	20	29	24	21	20	21	19	19	19	15	11	12	12	10	5	3	218	175	
			1	6	8	9	9	13	13	12	7	6	7	7	10	13	8	5	8	8	8	4	2	178	100	
2	5	12	33	40	40	40	39	38	37	31	20	15	13	12	12	12	11	6	5	5	5	5	4	294	225	
					15	17	23	29	29	29	29	29	20	14	9	9	9	7	9	9	9	9	6	307	225	
	1	2	5	6	21	27	30	33	37	39	41	42	46	43	45	43	27	14	1	1	1			275	300	
		3	5	5	17	18	21	27	27	27	26	25	26	26	33	41	42	39	43	43	42	27	17	418	425	
		1	2	2	6	6	9	13	14	13	10	8	6	4	1	2	2	1						147	150	
		1	7	9	19	19	25	27	27	22	18	16	13	11	11	11	10	9	5	5	8	6	4	242	175	
		1	6	7	8	10	13	21	20	18	12	11	10	9	8	8	5	1	3	3	3	2	1	148	100	
			1	2	4	4	6	11	10	9	8	8	7	5	3	3	4	4	2	2	2	1		168	150	
2	4	6	8	15	15	18	17	18	18	18	15	14	14	11	10	10	8	7	6	6	7	6	5	326	275	
			1	2	11	11	13	16	16	15	13	10	7	7	11	14	11	9	5	5	6	4	2	209	175	
			2	2	3	3	5	6	6	5	3	2		1	1	2	2	2	2	2	2	1	1	132	100	
			6	6	10	11	12	15	15	10	3	3	3	4	4	5	4	1					1	1	153	125
				2	3	3	7	9	9	8	8	7	6	5	6	7	5	4	2	2	2	2			119	100

Tabulka 3 – Příslušnost vybraných šlechtických přídomků do větších skupin. Jedná se většinou o jednotlivé rodové větve, rody se stejným erbem či přídomky přijaté některým ze členů původního rodu. Příslušnost přídomku do dané skupiny je chronologicky podmíněná a v databázi a během analýzy v práci byla brána v potaz pouze v určitém časovém období. (tabulka pokračuje na dalších stranách)

1	Bechyňové z Lažan	Leflové z Lažan	Pešíkové z Lažan
	z Lažan		
2	Berkové z Dubé	z Vinařic	z Malovar
	Adršpachové z Dubé		
3	Boryňové ze Lhoty	Boreňové ze Slabec	Senečtí ze Lhoty
4	z Bubna a z Litic	z Litic	z Bubna
	Renšpergárové z Bubna	Valrejchové z Bubna	
5	Doupovcové z Doupova	Doupovcové z Doupova a z Výrova	z Doupova
6	Gerštorfové z Gerštorfu	Gerštorfové z Gerštorfu a z Malšvic	Gerštorfové z Výškova
7	Gryspekové z Gryspachu	Gryspekové z Drahenic	
8	Hložkové ze Žampachu	Malovcvi ze Žampachu	
9	Chotkové z Chockova	Chotkové z Vojína	z Bojanovic
	Chotkové z Chotkova		
10	Klenovští z Janovic	Strnadové z Janovic	z Janovic
	z Klenové	z Klenové a z Janovic	
11	Kaplířové ze Sulevic	Osterští ze Sulevic	Řičanští ze Sulevic
	Slepotičtí ze Sulevic	ze Sulevic	
12	Karlové ze Svárova	ze Svárova	
13	Hříčové z Jimlína	Hříčové z Nehasic	Hříčové z Pozdně
	Kekulové ze Stradonic	z Hřivic	z Malíkovic
	z Pozdně	z Velkého Lipna	ze Stradonic
	Zlíknězové z Lipna		
14	ze Vchynic	ze Vchynic a v Kutrovicích	Újezdečtí ze Vchynic
	Kinští		
15	Bezdružičtí z Kolovrat	Krakovští z Kolovrat	Libštejnští z Kolovrat
	Maštovští z Kolovrat	Novohradští z Kolovrat	z Kolovrat
	z Kolovrat a z Bezděkova	z Kolovrat a ze Zvíkovce	Žehrovští z Kolovrat
16	Kořenští z Terešova	Terešovci z Terešova	z Terešova
17	z Landštejna	Svitákové z Landštejna	
18	z Malovic	Malovci z Libějovic	
19	ze Svinař	Litovští ze Svinař	Svinařští z Lochovic
	Svinařští ze Všeradic	z Lochovic	ze Všeradic
	ze Všeradic a z Chrustenic		
20	z Martinic	Bořitové z Martinic	Bořitové z Talmberka
21	Pětipesští z Chýš a z Egenberka	Doupovcové z Chýš a z Egenberka	Pětipesští z Bysně
22	Příchovští z Příchovic	ze Příchovic	
23	z Řičan	Bobovští z Řičan	Hořovští z Řičan
	Řičanští z Řičan		

24	Sekerkové ze Sedčic	ze Sedčic	
25	Štampachové ze Štampachu	Štampachové z Potštejna	Sataněřové z Drahovic
26	Údrčtí z Údrče	Pětipesští z Údrče	
27	z Vartemberka	z Vartemberka a z Kosti	
28	z Vrtby	Štěpánovci z Vrtby	
29	z Vřesovic	Brozanští z Vřesovic	Válečtí z Vřesovic
	Voračilští z Vřesovic		
30	Týncové z Litně a z Měňan	z Krušovic	z Litně
	Zajícové z Hazemburka	Zajícové z Valdeka	ze Záluží
	ze Žebráku		
31	Budští z Chrástu	z Hoholova	z Chotětína
	z Chrástu	z Chrástu a ze Skalky	z Malého Přítočna
	z Olešné	z Oseka	z Potvorova
	z Volduch	Žďárští z Chrástu	
32	Vršové z Modřejovic	z Bělbožic	z Dubjan
	z Hřebečnick	z Milíčova	z Modřejovic
	ze Slatiny	Krakovští z Roztok a z Modřejovic	Vršové ze Všetat
33	z Ředhoště	ze Smečna	z Budenic
	z Rožďalovic	z Ředhoště a z Budňan	
34	z Trnovan	ze Smrku	ze Šanova
	Šanovci ze Šanova?	Vikhartové ze Šanova?	Pustovětský ze Šanova?
	ze Šprymberka?		
35	z Lukova	z Braškova	
36	ze Žirotína	z Vraného	
37	ze Skuhrova	ze Stochova	z Honic
	Skuhrovští ze Skuhrova		
38	z Libušína	ze Zlonic	z Kačice
39	Kladenští z Kladna	z Močidlan	z Újezda (u Kladna)
	z Lán	Kladní z Těchlovic a z Malešova	
40	ze Svojšína	Zmrzlíkové ze Svojšína	
41	z Dolan	Švihovští z Rýzemberka	
42	z Komárova	z Mrtníka	z Hracholusk
	Pešíkové z Komárova	Malovcové z Komárova	
43	Žejdlicové ze Šenfeldu	Vratislavové ze Šenfeldu	
44	ze Svojšic	z Rakové	
45	Čihákové z Dubu	Čihákové z Dubu a ze Šmikous	
46	Hrabáňové z Kalivod	Hrabáňové z Přerubenic	
47	z Chlumu a ze Všetat	ze Všetat	z Chlumu a z Protivné
	z Vidhostic a z Chlumu	z Vidhostic	z Protivného
48	Vlkové z Miletic	z Rovného	
49	Kokovci z Kokovic	Kokovci z Újezdce	z Kokovic
50	z Kutrovic	z Neprobylic a z Kutrovic	z Blahotic a z Kutrovic
51	z Bysně	Malíkovští z Bysně	
52	z Tetína	z Ronovce	z Usova

	z Tetína a z Makotřas		
53	Šlovští ze Šlovic z Pavlíkova	ze Sadlna	Šlovští z Pavlíkova
54	ze Švamberka	z Újezda	ze Stupna
55	Černínové z Chudenic	z Hlivojed	
56	z Litohlav z Vinařic a z Litohlav	z Jablonce a z Litohlav	z Litohlav a ze Zdejciny
57	ze Svinné	ze Svinné a z Hřešihlav	
58	Dobrohostové z Ronšperka	z Dršťky a ze Dvorce	
59	z Adlaru Valkounové z Adlaru	Osovští z Adlaru	z Adlaru a ze Zvoleněvsi
60	z Dubňan	Žichovci z Dubňan	
61	z Hořovic Hradišští z Hořovic	z Hořovic a z Malovar z Malovar	z Chrustenic
62	ze Pšovlk a z Chrášťan	ze Pšovlk	
63	Doberští ze Tmáně	ze Tmáně	
64	Osovci z Osova z Vižiny a z Osova	Osovci z Hřešihlav	z Osova a z Mlečic
65	z Královic	z Blahotic	
66	Muchkové z Bukova	z Bukova	Myškové z Bukova
67	Ilburkové z Budenic	z Ilburka	
68	z Koněprus a z Tihavy	z Koněprus	
69	Čelechovci z Kralovic Skopcové z Kralovic	z Čelechovic Trčkové z Kralovic	z Kralovic
70	Míčanové z Klinštejna a z Roztok	Míčanové z Klinštejna	Litvínové z Klinštejna
71	ze Ptíče	ze Ptíče a ze Pšovlk	
72	ze Slavic	ze Slavic a ze Sence	
73	Chlumelové z Korna	Chlumkové z Chlumu	Sluzští z Chlumu
74	Kameničtí z Kamenice	Kameničtí ze Smečna	
75	Újezdečtí z Červ. Újezdce	Újezdečtí ze Všetat	
76	Šmikouští ze Žďáru	Žďárští ze Žďáru	
77	Hořešovci Studenevští z Libošína	Hořešovci z Libošína	Tuněchodští z Libošína
78	Bírkové z Ebersdorfu a z Násile	Bírkové z Násile	
79	Šmuhařové z Rochova a z Rakové	Šmuhařové z Rochova	
80	Renšperkové z Renšperka a z Držkovic	Renšperkové z Renšperka	Ronšperkové z Držkovic
81	Podmokolští z Prostiboře Přehořovští z Prostiboře	z Prostiboře	Točnickové z Prostiboře
82	Vamberští z Rohatec	Hrobčičtí z Rohatec	
83	z Valdštejna	Slavatové z Valdštejna	
84	Holičtí ze Šternberka	ze Šternberka	Holičtí z Týřova
85	Hulerové	Hulerové z Dobré	Hullerové z Hořovic
86	z Dolan	z Dolan a z Újezda	
87	Berbekové z Kunvaldu	Dražičtí z Kunvaldu	od Stříbrné Hvězdy a z Kunvaldu

	z Kunvaldu	
88	Tvochové z Nedvídkova	z Nedvídkova
89	Trhlavští z Javorné	Troubové z Javorné
90	Kokořovci z Kokořova	Přichovští z Kokořova

Tabulka 4 – Počet sídel vlastněných jednotlivými držitelé (šlechtické rody, církev, panovník) v závislosti na chronologických obdobích. Započítány jsou všechny tvrze s důvěryhodností existence $\geq 10\%$, hrady, města a městečka. Statky s jedinou tvrzí jsou započítávány souhrnně pod položky *drobná šlechta* (může se však jednat i o jiné skupiny držitelů – měšťany apod.). Pokud rod vlastnil alespoň jeden hrad, město, městečko, nebo více než jedno jiné sídlo, je celkový počet držených sídel uveden v příslušné buňce. Pokud sídlo mělo ve vymezeném století více než jednoho majitele, je započítáno všem jeho držitelům (nikoli však pod položky *drobná šlechta*).

(tabulka pokračuje na dalších stranách)

RODY	12	13_1	13_2	13_3	13_4	14_1	14_2	14_3	14_4	15_1	15_2	15_3	15_4	16_1	16_2	16_3	16_4	17_1	17_2	17_3
?				3	4	3	6	3				2	2	2	1	1				
panovník	4	5	12	16	14	16	17	21	27	26	19	19	14	14	9	10	31	26	17	15
církev	3	3	3	3	3	5	14	9	10	10		1	3	3	4	4	4	4	4	5
drobná šlechta (tvrze 100%)	0	2	9	26	33	64	71	84	91	86	90	66	65	55	34	30	24	10	20	18
drobná šlechta (tvrze 50-99%)	1	3	3	3	6	12	14	20	21	17	20	8	4	1	2	0	2	2	2	1
drobná šlechta (tvrze 10-49%)	3	7	9	14	16	43	38	54	82	75	60	44	26	18	19	11	6	3	2	0
1										3										
2						3	3													
3													3	2					1	
4								2	1										4	
5												3					4	5		
6																			2	3
7																	2	4		
9																5	4			
10								3		3	3	3	2					4	3	
11											7				2			2	3	3
12													2	4	4	2	2			
13						2		2	2	5	6	6	2	4	3	2				
14																2	3	4		
15							1	2	7	8	17	16	14	10	10	9	9	10	4	
16											2									
17															1	1	3			
19								4	6	4	4	2								
20													2	4	5	4	5	12	9	7
21															2	6	8	9		
23															3	3	3	3	2	2
25															2	2	5	2		

27						2						4	5						
28											3	1							
29													3	2	4				
30		1	2	2	13	3		4	5	3	3	2	2	1					
31				2			5	5	8	3	3	2	4	4					
32						3	2	3	8	2									
33					2	2													
34			2	1			2	3	5				3						
35					2	2	2	4	2										
36		1	3	2	4	4	3	2	3	5	7								
37					4			2		1	3								
38					3	2		3		2									
39						2	4	7	9	6	5	5	3	4					
41							2												
42							2	5	4	4	2	3	4	3	5	5	2		
43													3	3	5				
45								3											
46								2	2										
47								2	4										
48											2								
49								2	2										
50								2	6	4									
51									3	5	3	2	2						
52					1	1	2												
53									2	2			2						
54								5	9	4	2	3							
55													1	2	2		2	2	1
56									3	2	2								
57										2	2								
58							2	2	2	1									
59									3	3	2	2	2		1	3	4	4	2
60													2						
61							2	2	2	3									
62									2										
64									3										
65					2	2		2											
66													2	3	3				
67											2								
69							2	3	4										
70											3	5	7	2	1	1			
73							2		2										
74												2							
75														4		2	2		
76										3	2			4	6	9	7	5	2

77							2		3	4	4	2				
79												2				
80													3	3		
81					1	1	1	1				2	2			
82											2	2				
83										1	6	4			2	
84							1	3		5		3				
85							2	2								
86					2											
87								3								
88							2	4		2						
89										2						
90													2		4	1
Benešovci z Vrapic						1										
Běšíňové ze Běšín												2	3	3	2	2
Broumové z Miřetic																2
Caltové z Hořovic									1							
Cukrové z Tamfelda																2
Čečkové z Pakoměřic									2							
de Couriers																2
Drahoňové z Újezda							2									
Ducové z Vařin							4	1	1	1						
Ejповští ze Štáhlav								1								
Grefové z Grefenberka																1
Habsburkové				4												
Herakliové z Blížejova														2	1	
Hochhauzerové z Hochhauzu													3	3		2
Hrobčičtí z Hrobčic											3	5	14	12	2	
Hromadové z Boršic										2						
Hrzánové z Harasova									2							
Hřebenáři z Hrachu																2
Jeniškové z Újezda														2		
Kapounové ze Smiřic											3					
kníže Tyrolský												2				
Krajířové z Krajku											5					
Luníkovští z Vraniho												2				
Malovcové z Chýnova															3	2
Menclové z Kolsdorfu															2	
Menšíkové z Menštejna														2		
Miserioniové z Lisonu																1
Montecuculi																2
Myškové ze Žlunic											2					
Otové z Losu												2	3	3		
Penížkové ze Slatiny										2	2					

Pichlové z Pichlberku																			2		
Prackové ze Lhoty						2															
Rokycanští z Okoře						1	2	1													
Saskolauenburští																				1	
Selmičtí z Cítova													2							2	
Strojetičtí ze Strojetic															4						
Šlikové z Holíče																	1	7			
Špalkové ze Slatiny									2												
Štrouchové z Chlumku																			2	2	2
Tatkové z Kuřího																			1		
Tistové z Libštejna						1	1														
Tlukové z Buřenic								2		2											
Trmalové z Toušic																			2	2	2
Týřovští z Einsidle																					
vévodkyně Toskánská																					
Vratislavové ze Mitrovic																					
Walterové z Waltersbergu																					3
z Bischofswerdu a z Vrapic																					
z Boskvic																					1
z Březiny						1															
z Buchova																					1
z Divic																					1
z Dobřan						1															
z Donína																					5 3
z Elstenberka																					1
z Fürstenberka																					
z Gutštejna																					6 3 2 1
z Hardeka																					3
z Haugvic																					2
z Hlince																					1
z Hlohovic																					2
z Homberka						1	1	1	1	1	1	1									
z Hrádku																					1 1
z Chlumu																					1
z Chrášťan																					2
z Jivjan																					2
z Koněprus																					2
z Krašova																					1 1 1 1 1
z Libědic a z Jenče																					2
z Libomyšle																					2
z Lobkovic																					8 10 12 15 1 1
z Malovic																					2
z Mitrvaldu																					1

z Mostiště					2	2									
z Nevida							2	2							
z Nostic												2	2		2
z Pavlovic										1					
z Perče								1	1						
z Pokonic								2							
z Pustověť										2					
z Rabštejna					3										
z Rakové										2					
z Roztok							1	1							
z Rožmberka					9	8	6	6							
z Rožmitálu								1	7	2	6				
z Rudy										2					
z Řebříka				1	1		1								
z Teplé				1											
ze Mtihavý								2							
ze Saurau															1
ze Sheinsheimu								3							
ze Schwarzenberka															6
ze Svinařova							2								
ze Svojšína									2						
ze Štmoachu														1	
ze Šumberka									3	1					
ze Zbiroha		1	1	1											
ze Zvířetic									2						
Zvíkovští z Brodů											2	2	2		
Lintvurmové z Chlumu					2										

Tabulka 5 – Majetková a sociální diferenciacie šlechty v bývalém Slánském kraji. A – malý majetek do 100 osedlých; B – střední majetek o 100-500 osedlých; C – velký majetek o 500-900 osedlých; největší majetek nad 900 osedlých; popl. = poplatníků. Převzato z Jurok 2000, 528).

kat.	1557				1603			
	popl.	%	kop gr. č.	%	popl.	%	kop gr. č.	%
A	40	72	21 636	26,5	60	84	1 502	37,4
B	13	23	34 369	41,1	11	16	2 506	62,6
C	2	5	25 700	31,4	-	-	-	-
D	-	-	-	-	-	-	-	-
Σ	55	100	81 705	99	71	100	4 008	100
kat.	1615				1620			
	popl.	%	kop gr. č.	%	popl.	%	kop gr. č.	%
A	47	76	1 069	26	6	46	148	7,4
B	14	24	3 032	74	6	46	1 289	66,1
C	-	-	-	-	1	8	526	26,5
D	-	-	-	-	-	-	-	-
Σ	61	100	4 101	100	13	100	1963	100

Tabulka 6 – Majetková a sociální diferenciacie šlechty v bývalém Podbrdském kraji. A – malý majetek do 100 osedlých; B – střední majetek o 100-500 osedlých; C – velký majetek o 500-900 osedlých; největší majetek nad 900 osedlých; popl. = poplatníků. Převzato z Jurok 2000, 531).

kat.	1557				1603			
	popl.	%	kop gr. č.	%	popl.	%	kop gr. č.	%
A	32	100	13 694	100	31	91	756	67
B	-	-	-	-	3	9	363	33
C	-	-	-	-	-	-	-	-
D	-	-	-	-	-	-	-	-
Σ	32	100	13 694	100	34	100	1119	100
kat.	1615				1620			
	popl.	%	kop gr. č.	%	popl.	%	kop gr. č.	%
A	26	87	596	44,4	25	90	586	44,3
B	4	13	740	55,6	3	10	733	55,7
C	-	-	-	-	-	-	-	-
D	-	-	-	-	-	-	-	-
Σ	30	100	1336	100	28	100	1319	100

Tabulka 7 – Majetková a sociální diferenciacie šlechty v bývalém Rakovnickém kraji. A – malý majetek do 100 osedlých; B – střední majetek o 100-500 osedlých; C – velký majetek o 500-900 osedlých; největší majetek nad 900 osedlých; popl. = poplatníků. Převzato z Jurok 2000, 532).

kat.	1557				1603			
	popl.	%	kop gr. č.	%	popl.	%	kop gr. č.	%
A	29	91	15 402	61,1	26	90	648	61,2
B	3	9	9 703	38,9	3	10	409	38,8
C	-	-	-	-	-	-	-	-
D	-	-	-	-	-	-	-	-
Σ								
kat.	1615				1620			
	popl.	%	kop gr. č.	%	popl.	%	kop gr. č.	%
A	25	93	510	66,5	chybí			
B	2	7	245	33,5				
C	-	-	-	-				
D	-	-	-	-				
Σ	27	100	755	100				

Tabulka 8 – Vlastní čísla chronologických faktorů.

Value	Eigenvalues Extraction: Principal components			
	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	5,821583	29,10791	5,82158	29,10791
2	5,060036	25,30018	10,88162	54,40809
3	2,991957	14,95979	13,87358	69,36788
4	1,649818	8,24909	15,52339	77,61697

Tabulka 9 – Vlastní čísla typologických faktorů.

Value	Eigenvalues Extraction: Principal components			
	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	4,599198	18,39679	4,59920	18,39679
2	3,044825	12,17930	7,64402	30,57609
3	2,214522	8,85809	9,85855	39,43418
4	1,789001	7,15601	11,64755	46,59019
5	1,364955	5,45982	13,01250	52,05001
6	1,211404	4,84561	14,22391	56,89562
7	1,148046	4,59218	15,37195	61,48781
8	1,055964	4,22385	16,42792	65,71166
9	1,008208	4,03283	17,43612	69,74450

Tabulka 10 – Faktorové zátěže chronologických faktorů.
(černě > 0,5 a < -0,5; šedě > 0,2 a < -0,2).

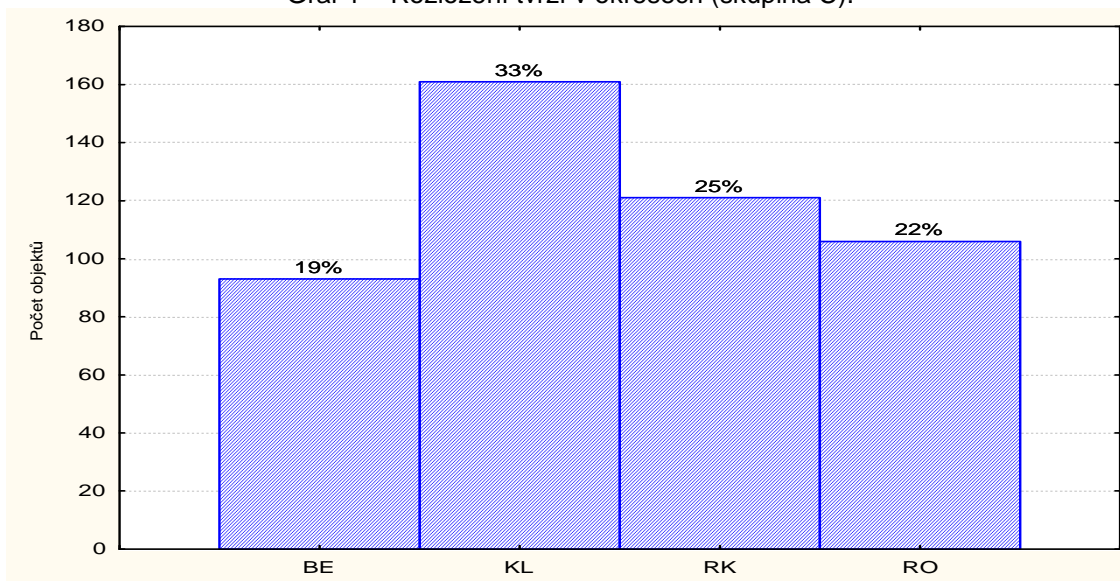
Variable	Factor Loadings (Varimax normalized) Extraction: Principal components			
	Factor 2	Factor 4	Factor 3	Factor 1
13_3	0,816232	-0,034487	-0,089156	-0,026866
13_4	0,856419	-0,036493	-0,136991	-0,061488
14_1	0,850131	0,249429	0,065310	0,018494
14_2	0,816084	0,296969	0,082831	-0,031028
14_3	0,659008	0,506677	0,028762	-0,051015
14_4	0,325100	0,827642	-0,048669	-0,076675
15_1	0,231903	0,878886	0,023727	-0,108778
15_2	0,102103	0,855536	0,212616	-0,054729
15_3	-0,052525	0,663986	0,554714	0,006844
15_4	-0,076068	0,538091	0,706114	0,022428
16_1	-0,034885	0,302961	0,853123	0,046092
16_2	-0,029575	0,127304	0,862013	0,089790
16_3	0,019280	-0,047564	0,825989	0,303270
16_4	-0,002161	-0,262573	0,698367	0,489743
17_1	0,025150	-0,198270	0,467389	0,662479
17_2	-0,014054	-0,203215	0,264539	0,735362
17_3	-0,055781	-0,027656	0,050757	0,948720
17_4	-0,055781	-0,027656	0,050757	0,948720
18	-0,054974	-0,018562	0,059122	0,943997
19	-0,000439	0,098999	0,085150	0,792411

Tabulka 11 – Faktorové zátěže typologických faktorů.
(černě > 0,5 a < -0,5; šedě > 0,2 a < -0,2)

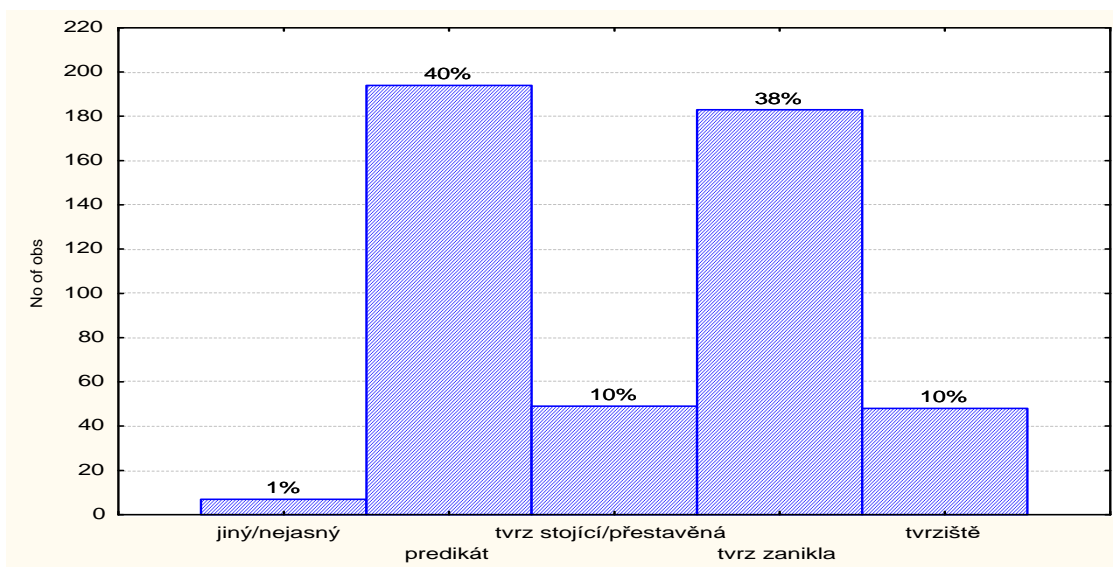
Variable	Factor Loadings (Varimax normalized) Extraction: Principal components								
	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5	Factor 6	Factor 7	Factor 8	Factor 9
voda	0,089908	-0,075588	0,039697	0,818183	0,119662	0,017223	0,123999	-0,062153	0,111925
prevys_int	-0,027650	0,123969	0,066624	0,806774	-0,066644	0,063885	0,007169	0,015277	0,020306
vyska	0,024820	0,161457	0,339040	0,271646	-0,313991	-0,498200	-0,127504	0,154039	0,304853
les	-0,032395	-0,149203	-0,842811	-0,050881	0,143788	-0,063656	0,055767	-0,146805	-0,098685
prikop	0,019550	0,842799	0,050656	-0,058988	-0,097164	0,073659	0,035136	0,121885	-0,004729
val	0,058832	0,829863	-0,036731	0,129261	-0,013565	0,077645	0,056934	0,205797	-0,058467
dalsi_fort	-0,302169	0,504424	-0,112370	-0,090978	0,289838	0,351097	-0,166477	-0,000636	0,284856
palac	-0,786107	-0,052603	-0,020292	-0,092870	0,006576	0,176819	0,096754	-0,149966	0,088919
vez	-0,150562	0,483789	0,011764	-0,041185	-0,147084	-0,231520	0,046033	0,434622	0,040306
brana	-0,467797	0,400274	0,039372	-0,082489	0,138523	-0,265762	0,215300	-0,117628	-0,031395
obnovena	-0,174862	-0,002053	-0,083312	-0,120361	-0,044475	0,010168	-0,021214	-0,018531	-0,785423
spalna	0,197911	0,077439	0,281128	0,268035	-0,108129	0,067838	0,123058	0,598589	-0,203206
kostel	-0,105227	-0,017266	-0,050611	0,045703	0,840837	-0,057778	0,023079	0,033809	0,023250
exist	-0,637799	-0,031202	-0,333652	-0,035287	0,193830	-0,140476	-0,169934	-0,090407	-0,380532
zalesneni	0,042059	0,113090	0,889790	0,057611	-0,111044	-0,120938	-0,066822	0,147554	0,121229
sklon	0,124785	0,431142	0,300629	0,112687	0,274471	0,311001	0,295885	-0,010166	0,041003
manstvi	0,158803	-0,079671	0,208919	0,104267	0,106035	-0,155524	-0,736042	0,102743	-0,175596
zamek	-0,790407	-0,078302	-0,059572	0,031663	0,118952	-0,133287	-0,057276	-0,031959	-0,187236
stav_num	-0,766175	-0,017120	0,122786	-0,008224	-0,134436	0,060321	0,102463	0,079263	0,137609
prest_poc	-0,758908	0,021470	-0,175786	0,021009	0,102811	-0,089375	0,021291	-0,068049	-0,426151
intr_num	0,063799	0,209203	0,177517	0,284279	-0,280986	0,629492	-0,032582	0,165274	0,082690
dvur_num	0,356829	0,551847	0,235651	0,136102	0,033879	-0,083272	-0,086854	-0,204201	0,063312
clenitost	0,050124	-0,133941	0,807906	0,033174	0,160627	0,085501	-0,010040	-0,175419	-0,061473
rybnik	0,001627	-0,007466	-0,044150	-0,292828	-0,136660	0,159030	-0,768068	-0,096440	0,149465
ves_zan	0,099794	0,140851	-0,031328	-0,157616	0,128126	0,070668	-0,096370	0,785111	0,147411

14.2 Grafy

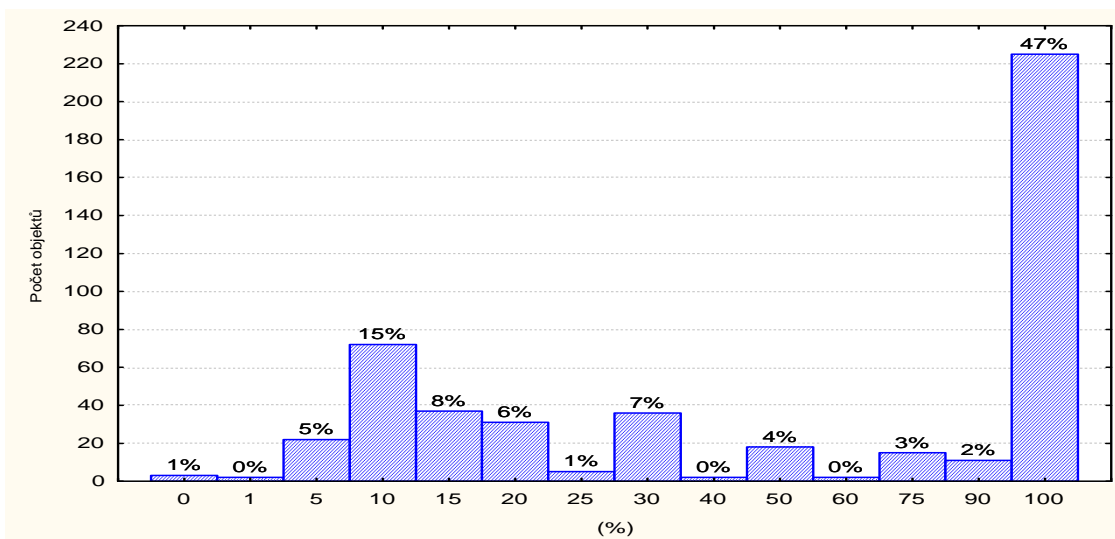
Graf 1 – Rozložení tvrzí v okresech (skupina C).

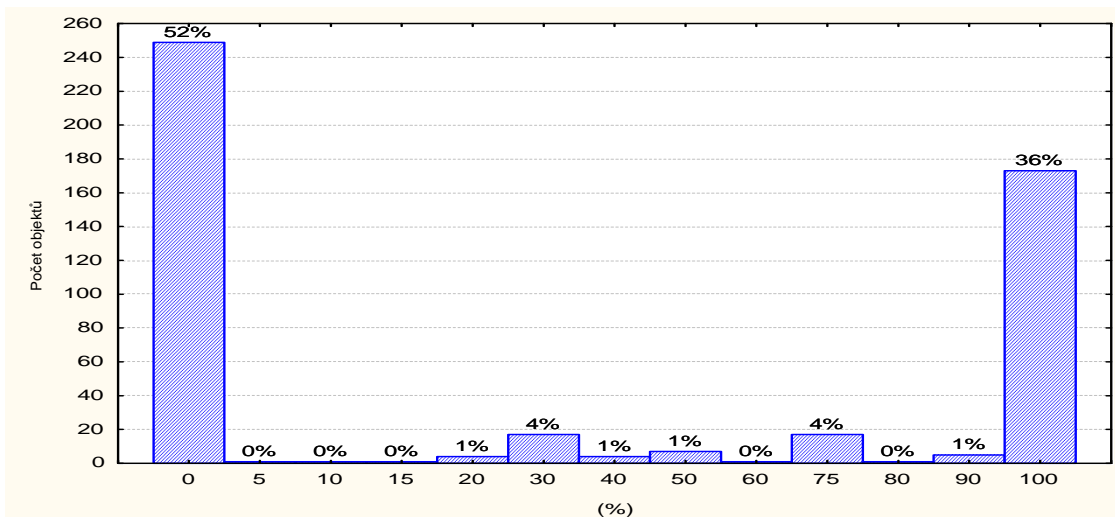
Graf 2 – Stav dochování tvrzí (skupina C).

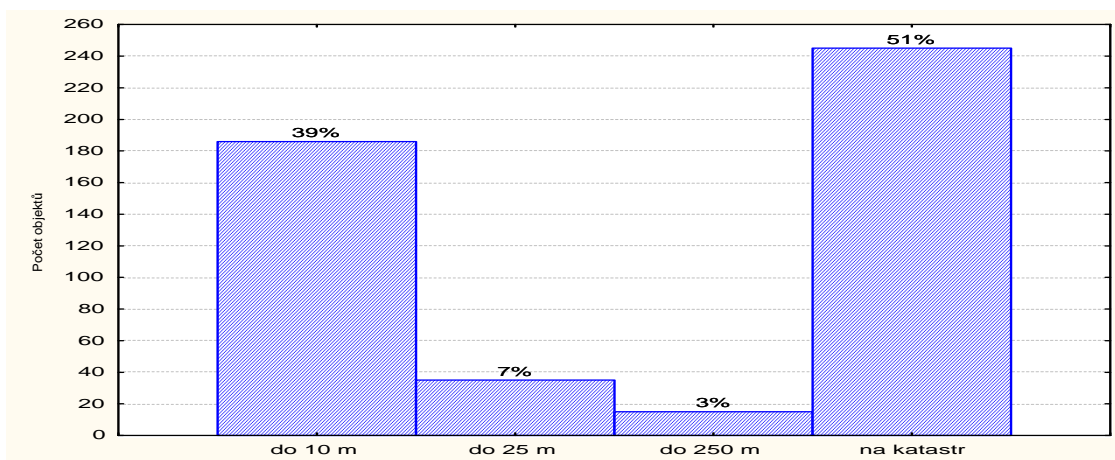
Graf 3 – Důvěryhodnost existence tvrží (skupina C).

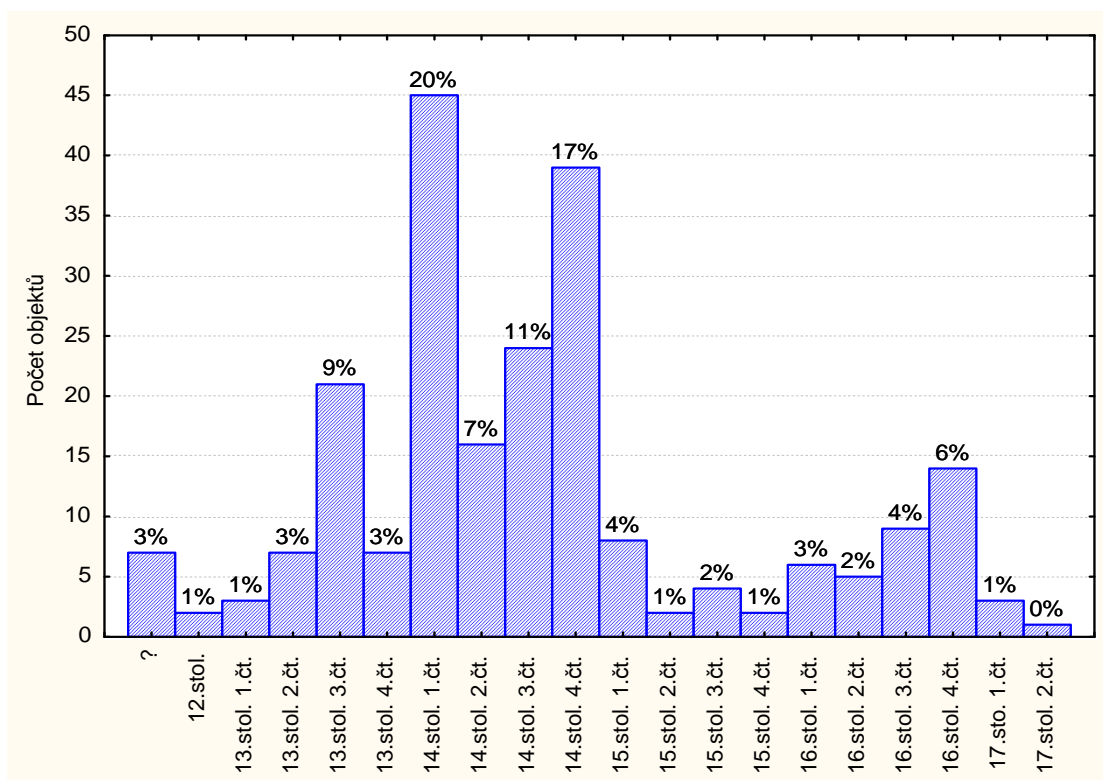
Graf 4 – Důvěryhodnost lokalizace tvrží (skupina C).

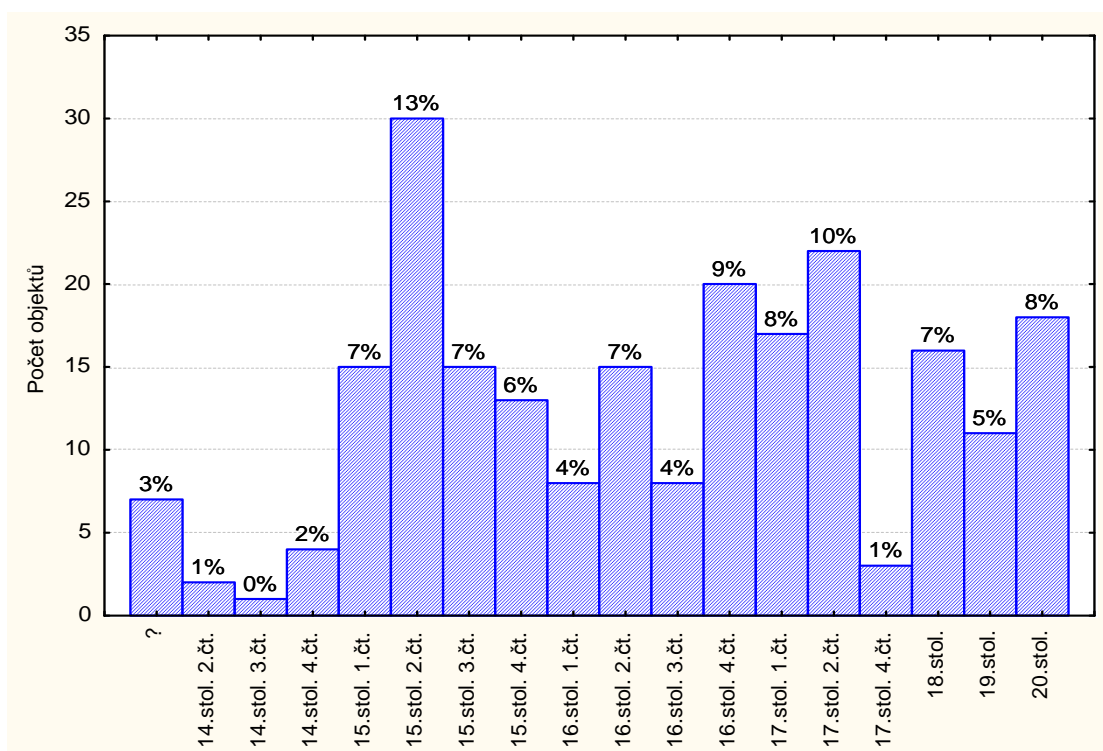
Graf 5 – Přesnost lokalizace tvrží (skupina C).

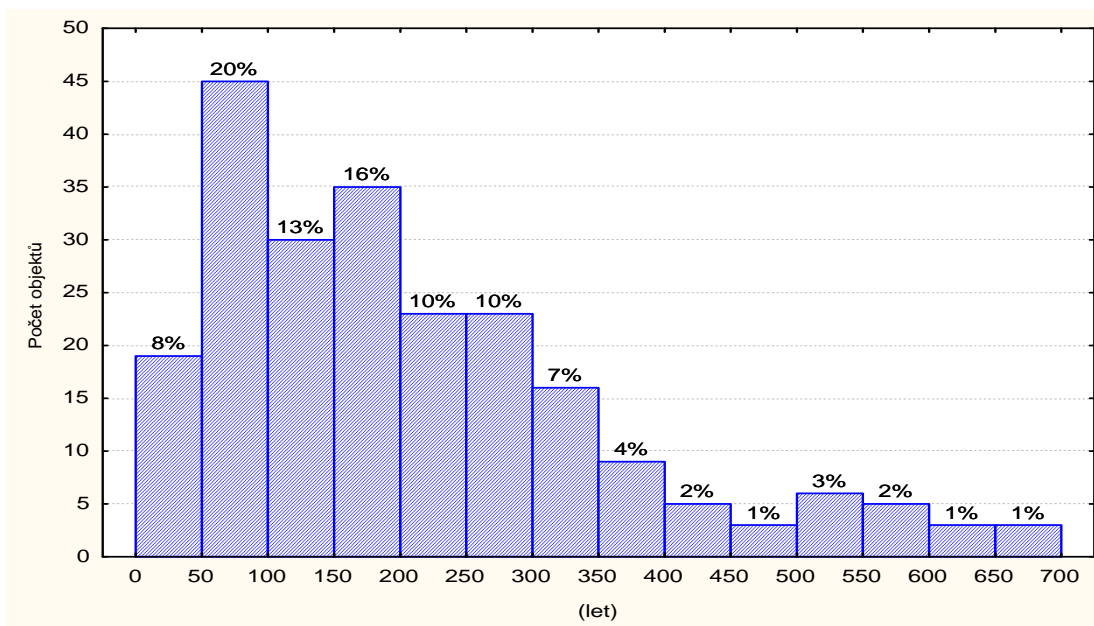
Graf 6 – Doba založení tvrzí (skupina B).

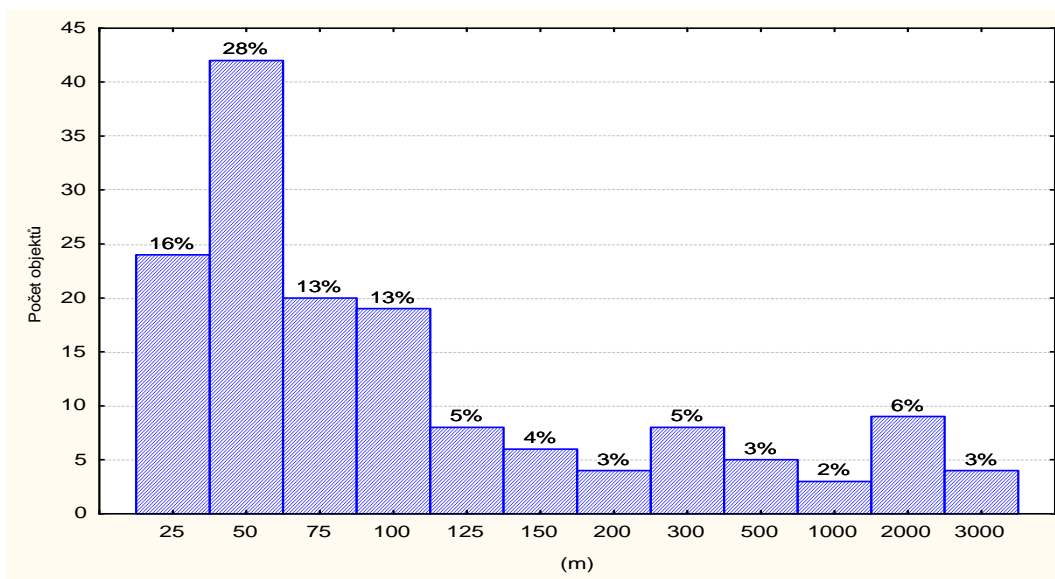
Graf 7 – Doba zániku tvrzí (skupina B).

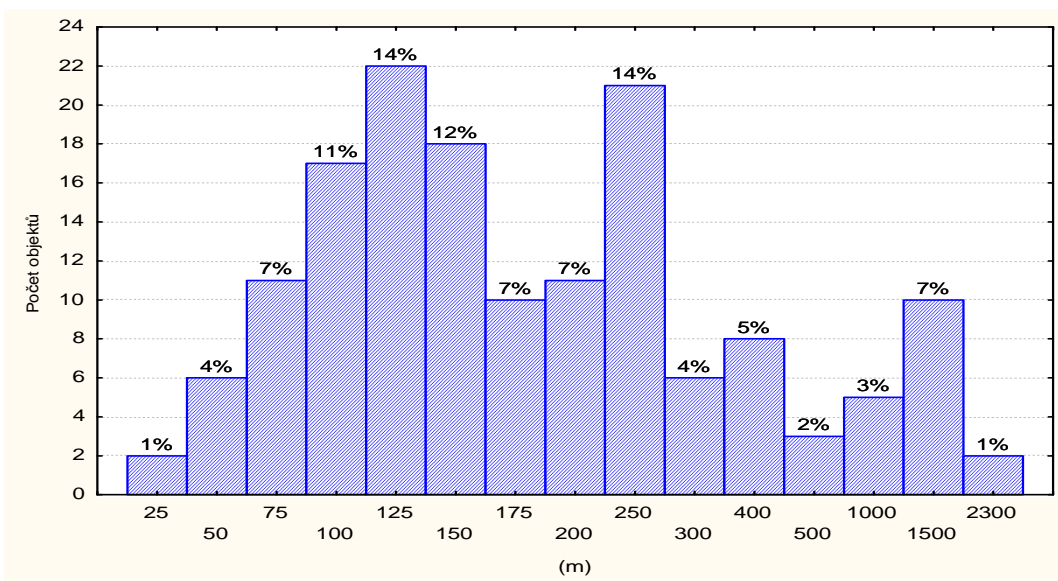
Graf 8 – Délka existence tvrzí (skupina B).

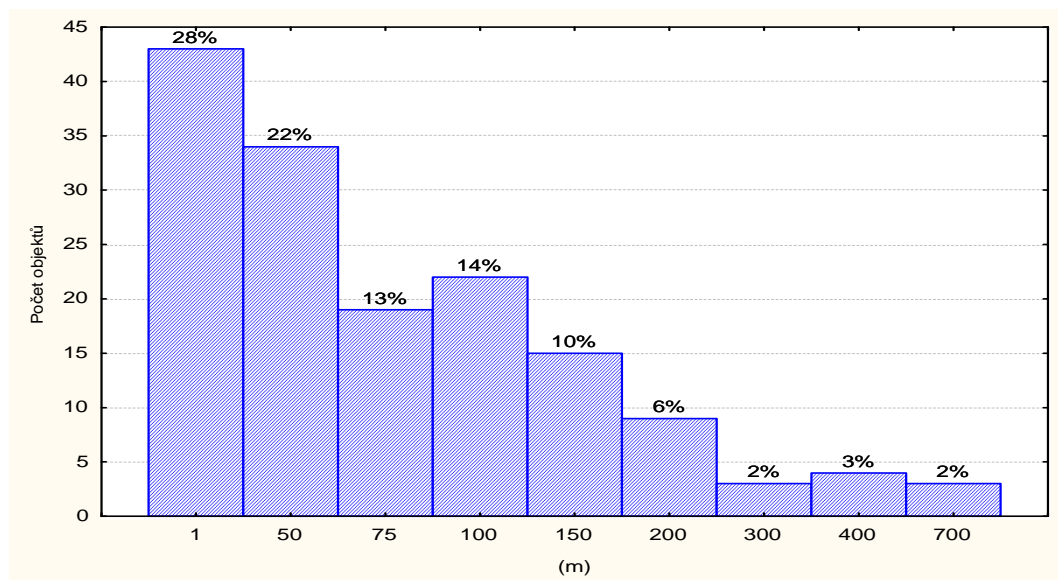
Graf 9 – Vzdálenost tvrzí od hospodářského dvora (skupina A).

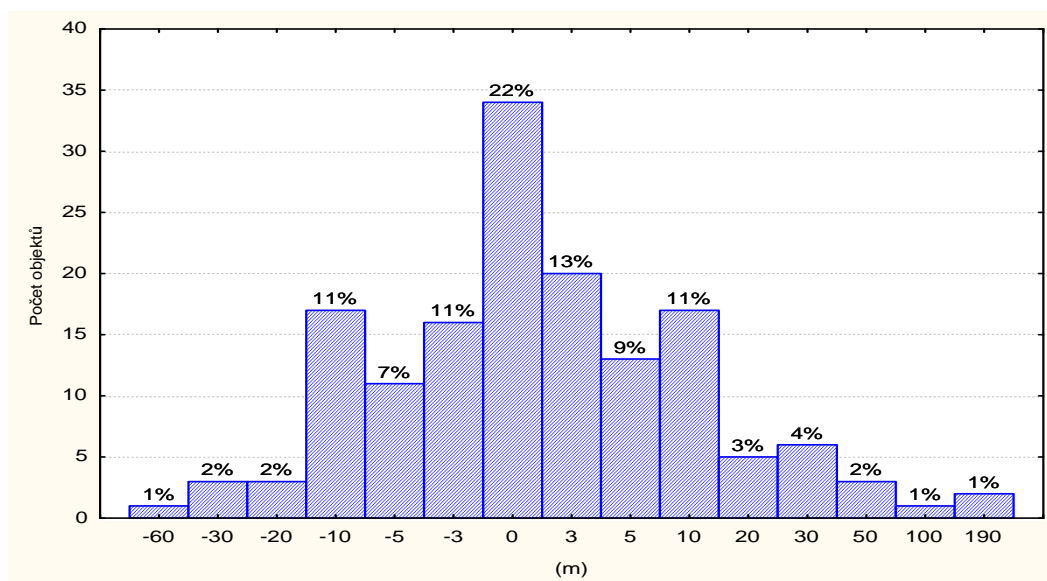
Graf 10 – Vzdálenost tvrzí od středu intravilánu (skupina A).

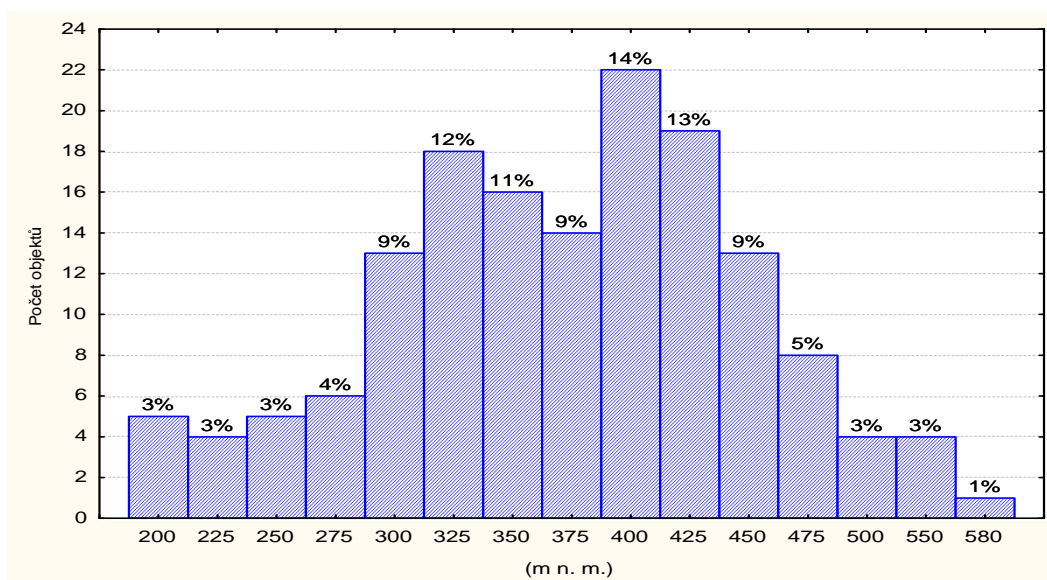
Graf 11 – Vzdálenost tvrzí od vodního zdroje (skupina A).

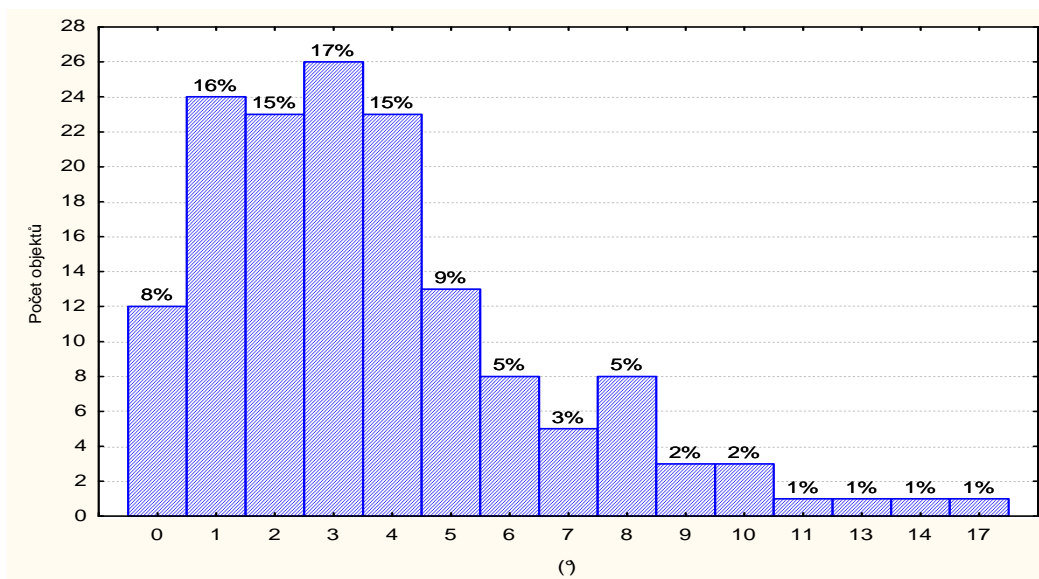
Graf 12 – Převýšení tvrzí vůči středu intravilánu (skupina A).

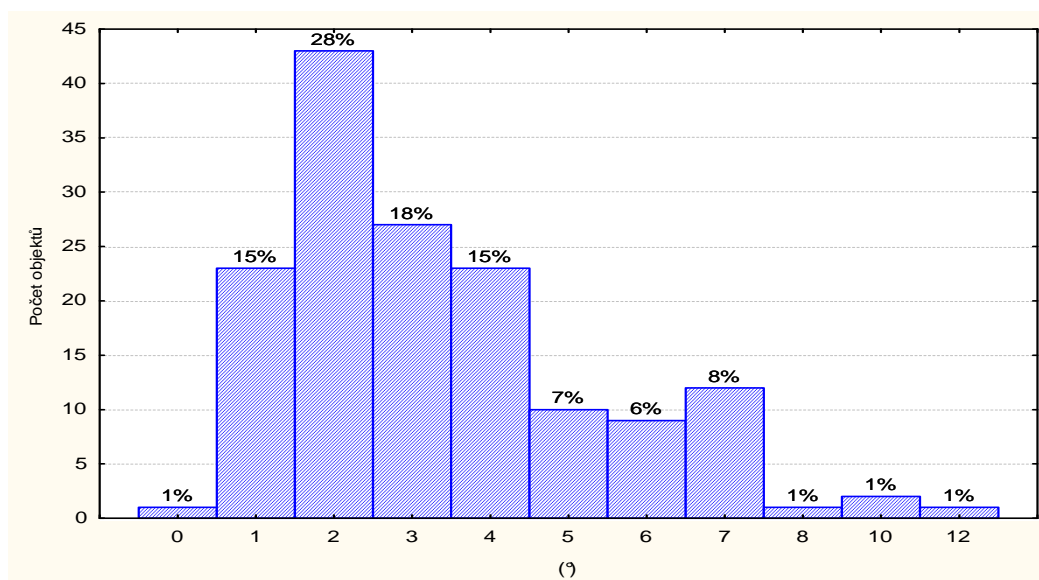
Graf 13 – Nadmořská výška tvrzí (skupina A).

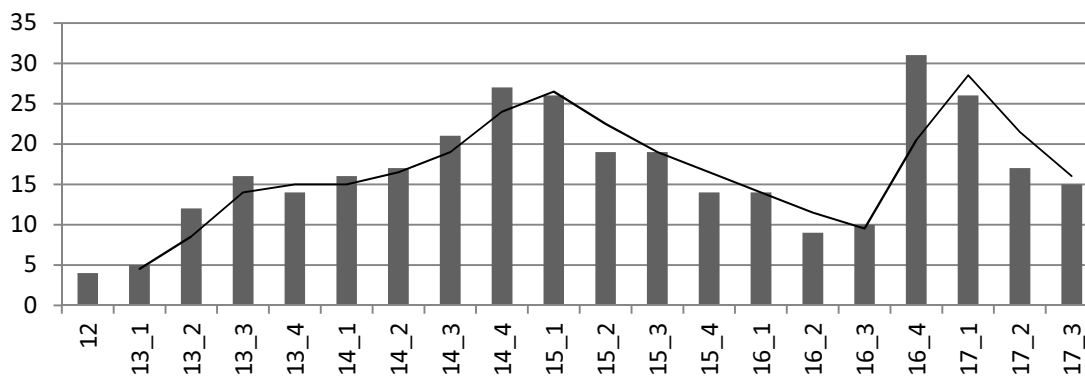
Graf 14 – Svažitost terénu v místě tvrže (skupina A).

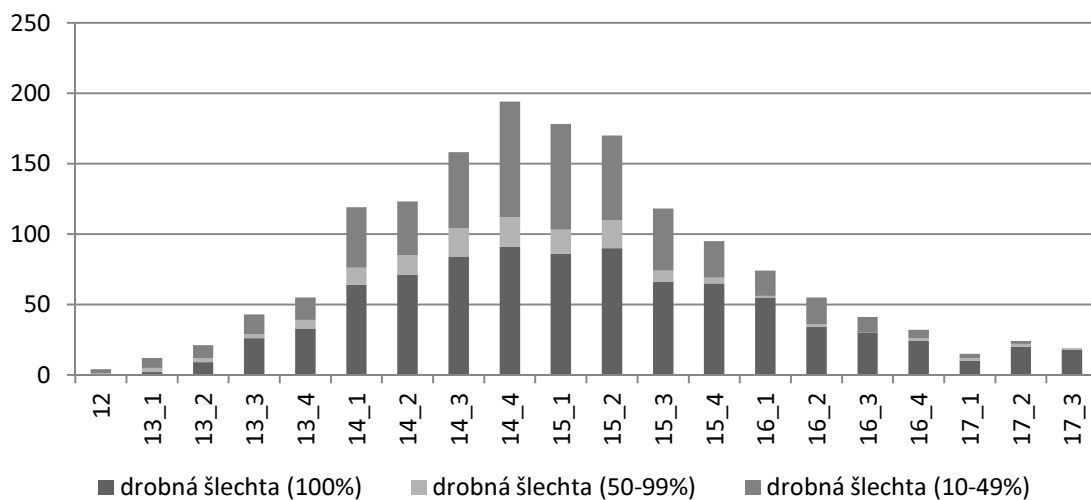
Graf 15 – Medián svažitosti (členitost) okolí tvrže (skupina A).

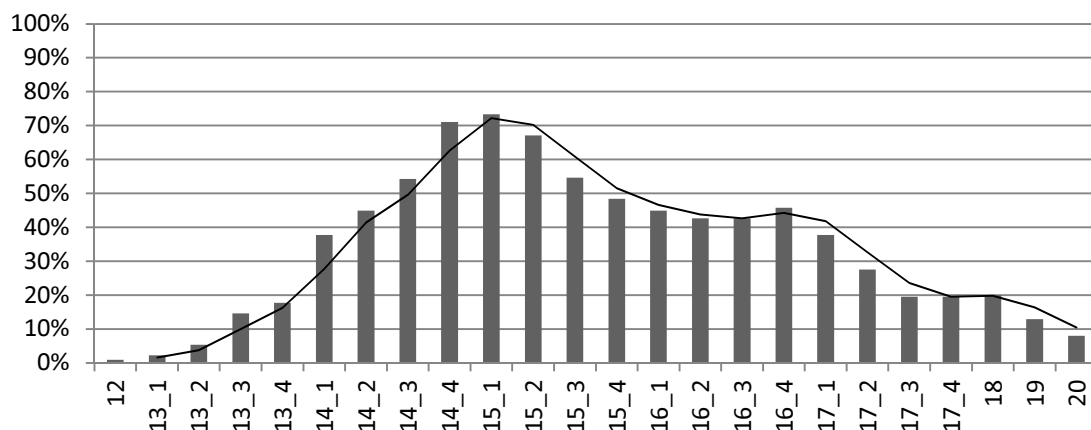
Graf 16 – Počet sídel držených panovníkem ve vztahu k chronologii (viz Tabulka 4).

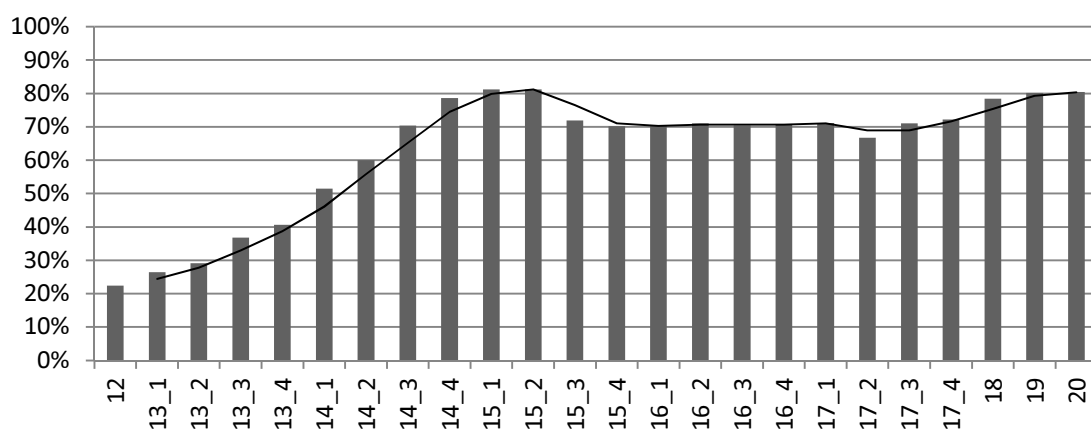
Graf 17 – Počet statků s jedinou tvrzí ve vztahu k chronologii (viz Tabulka 4).

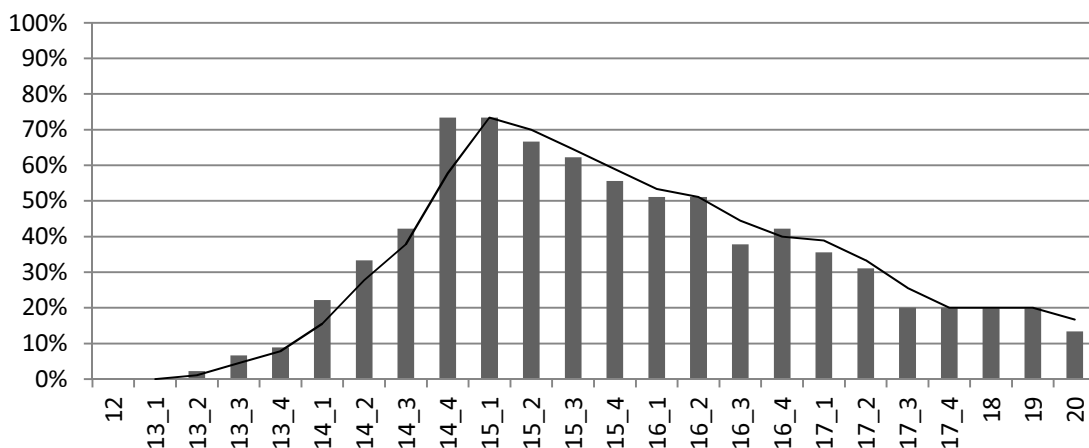
Graf 18 – Počet tvrzí existujících v jednotlivých obdobích (skupina B).

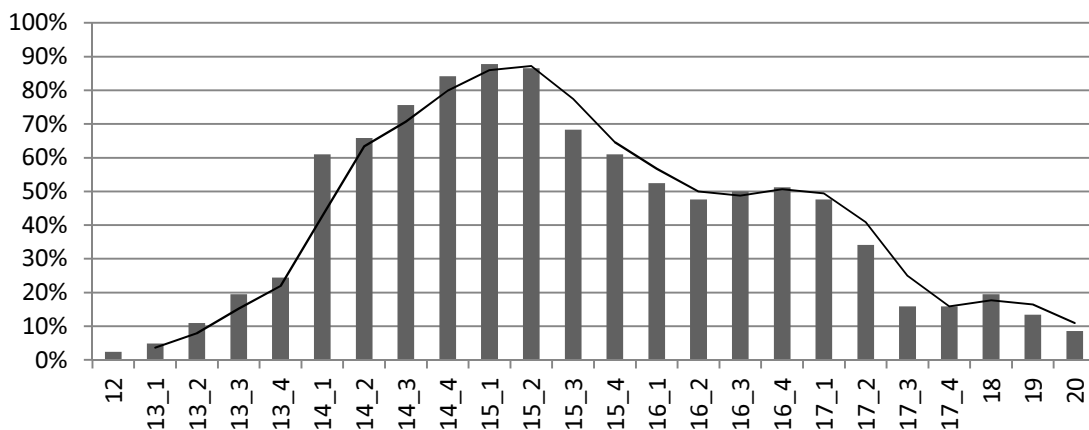
Graf 19 – Počet obcí existujících v jednotlivých obdobích.

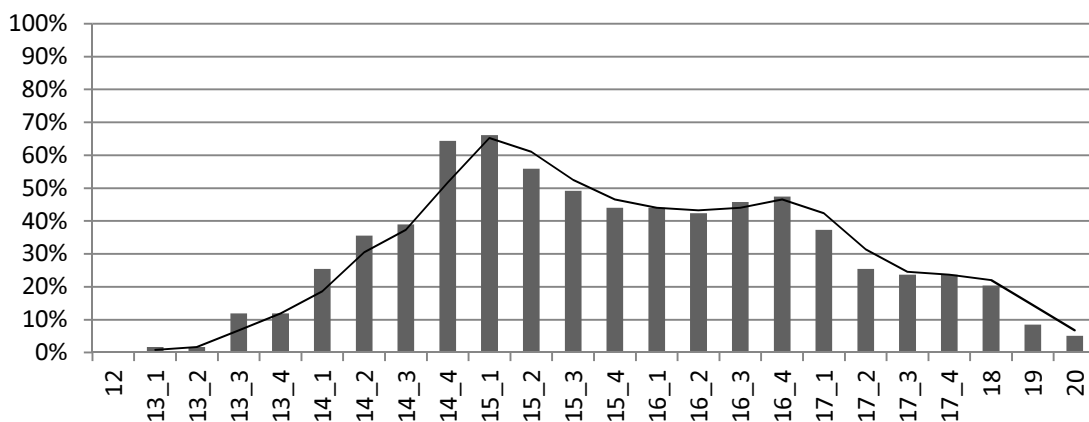
Graf 20 - Počet tvrzí existujících v jednotlivých obdobích na Berounsku (skupina B).

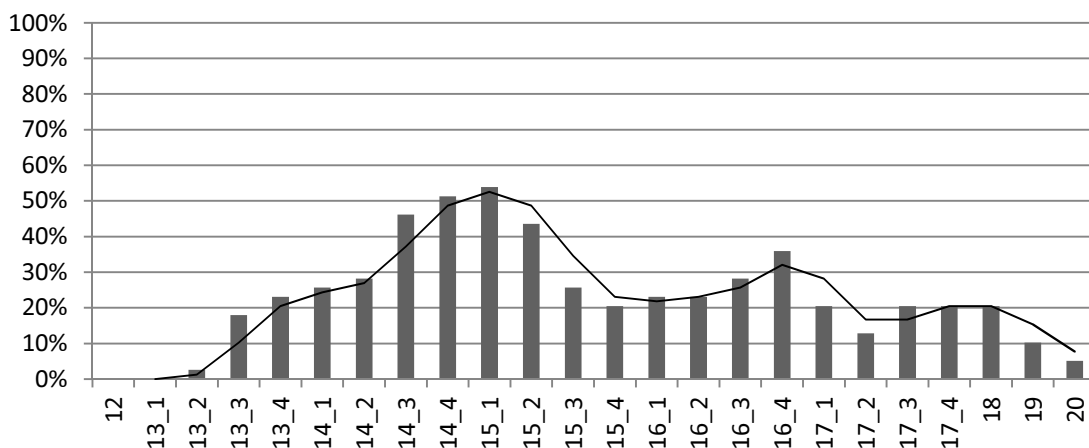
Graf 21 - Počet tvrzí existujících v jednotlivých obdobích na Kladensku (skupina B).

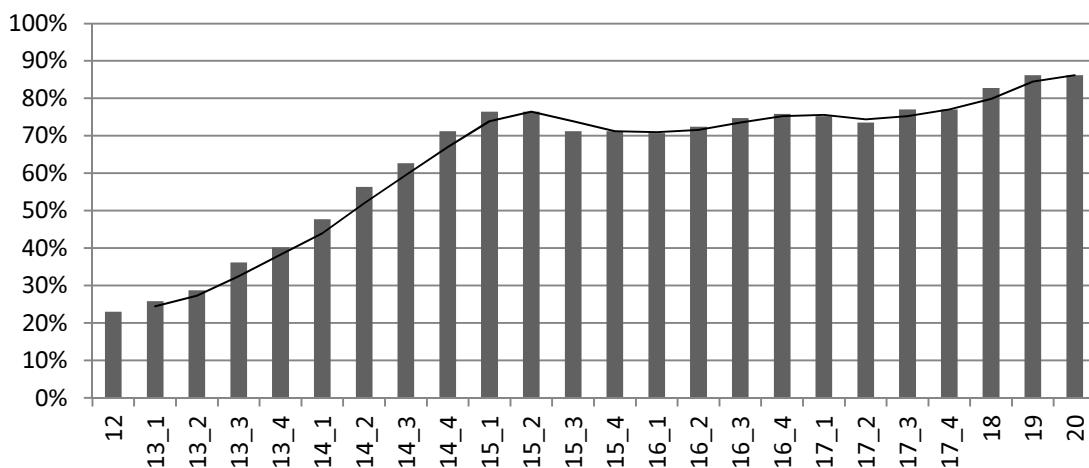
Graf 22 - Počet tvrzí existujících v jednotlivých obdobích na Rakovnicku (skupina B).

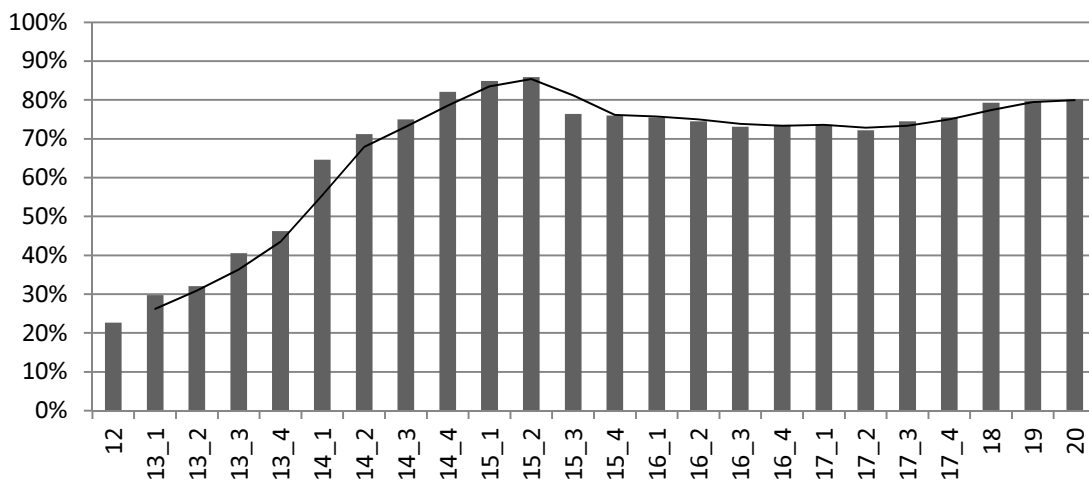
Graf 23 - Počet tvrzí existujících v jednotlivých obdobích na Rokycansku (skupina B).

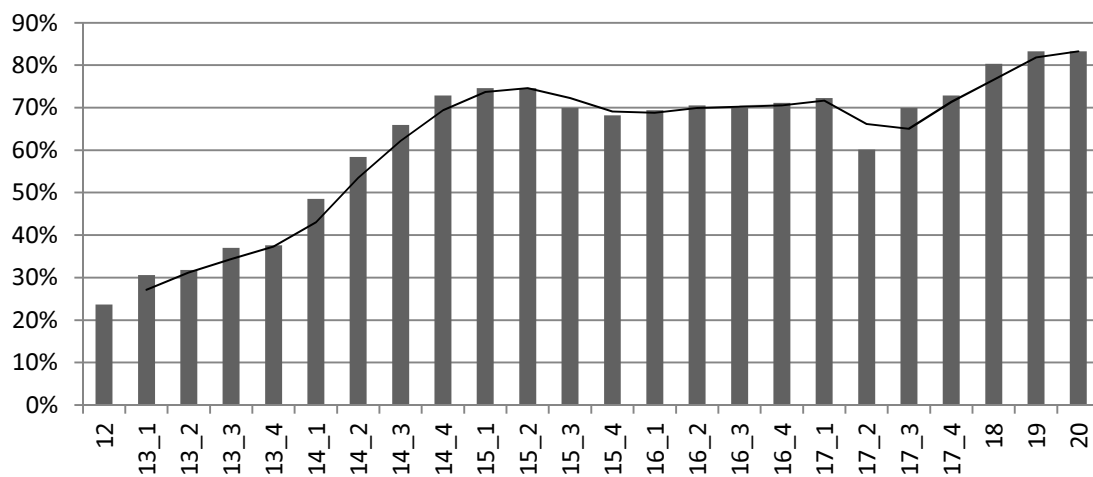
Graf 24 - Počet obcí existujících v jednotlivých obdobích na Berounsku.

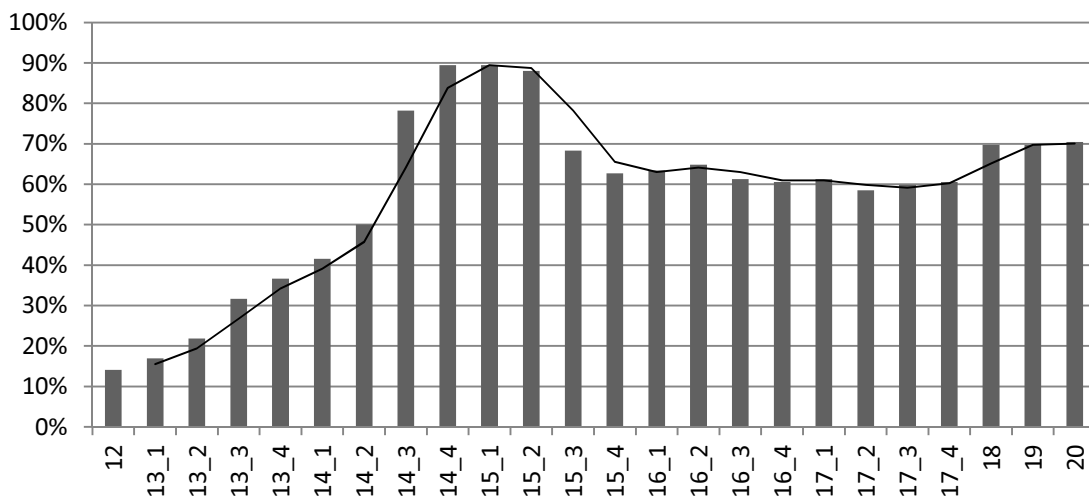
Graf 25 - Počet obcí existujících v jednotlivých obdobích na Kladensku.

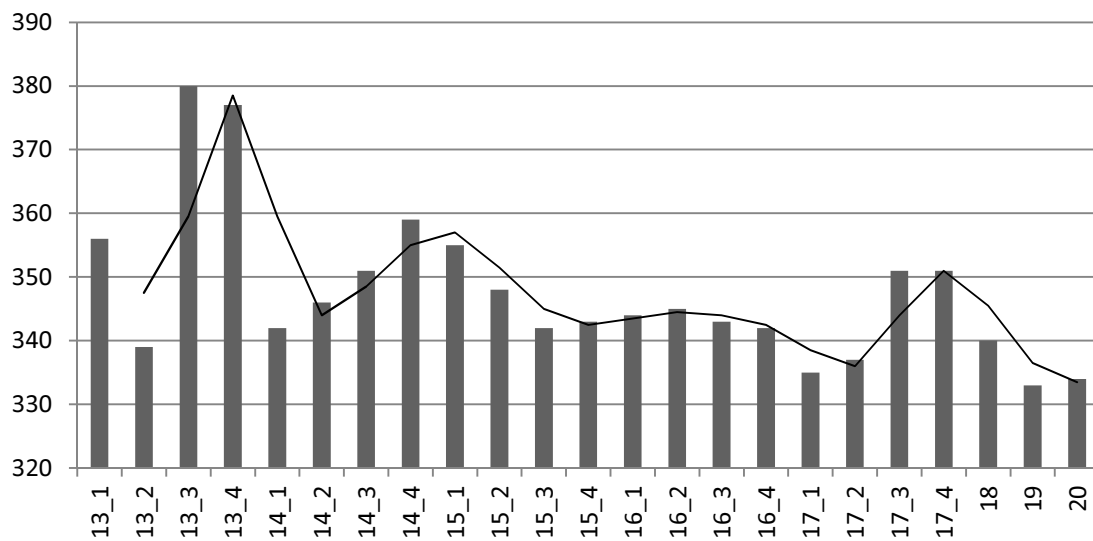
Graf 26 - Počet obcí existujících v jednotlivých obdobích na Rakovnicku.

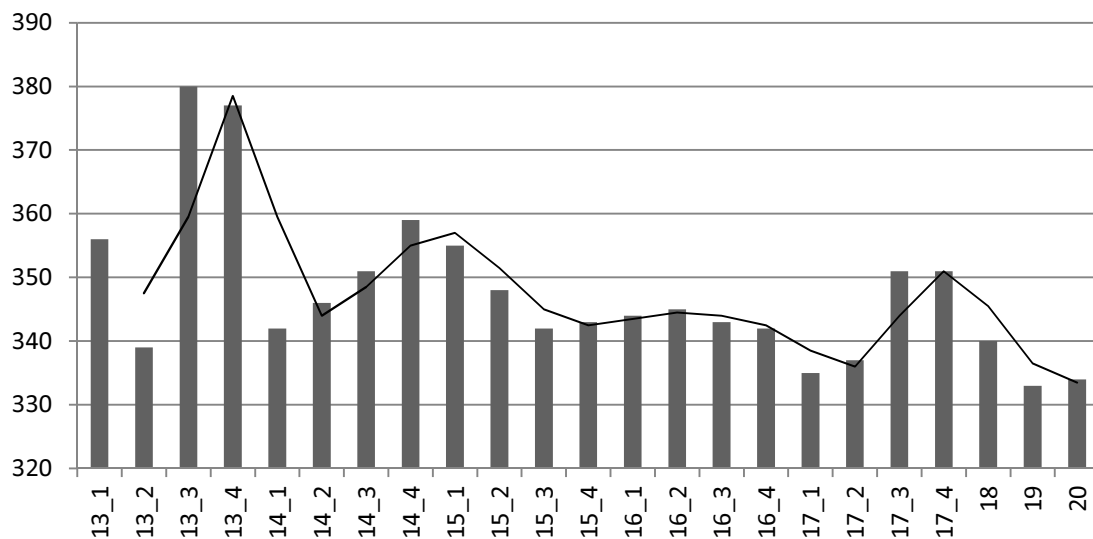
Graf 27 - Počet obcí existujících v jednotlivých obdobích na Rokycansku.

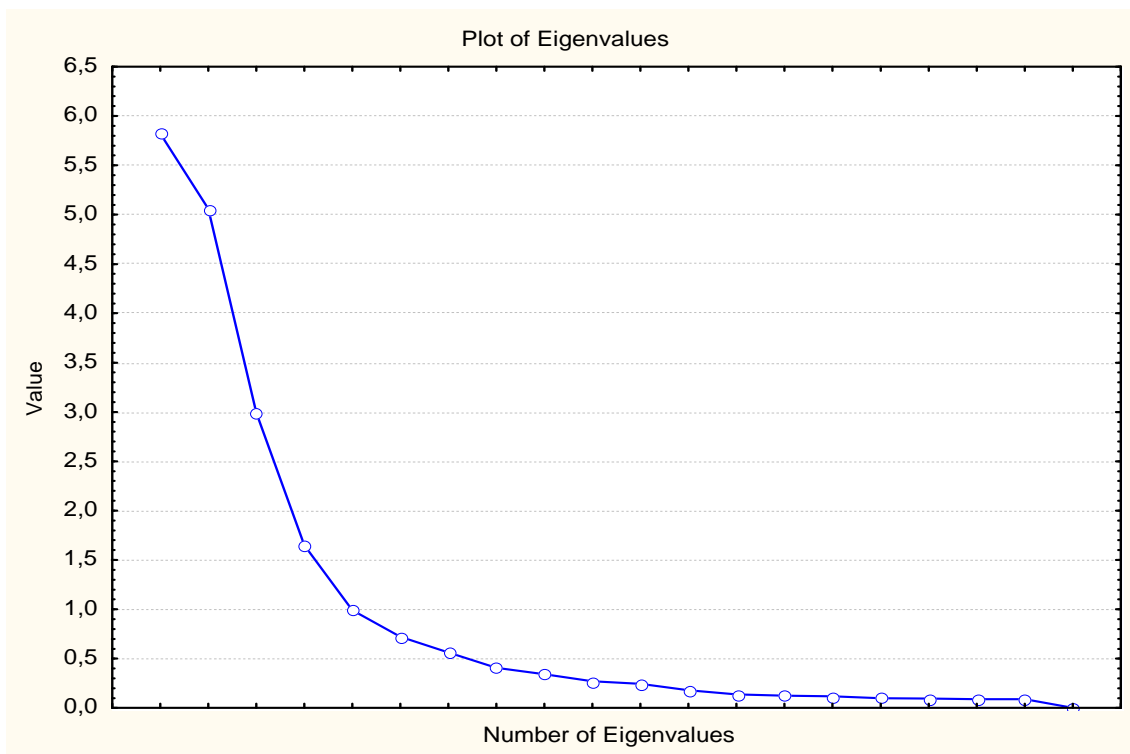
Graf 28 – Chronologický vývoj průměrné nadmořské výšky tvrzí (m n. m.)

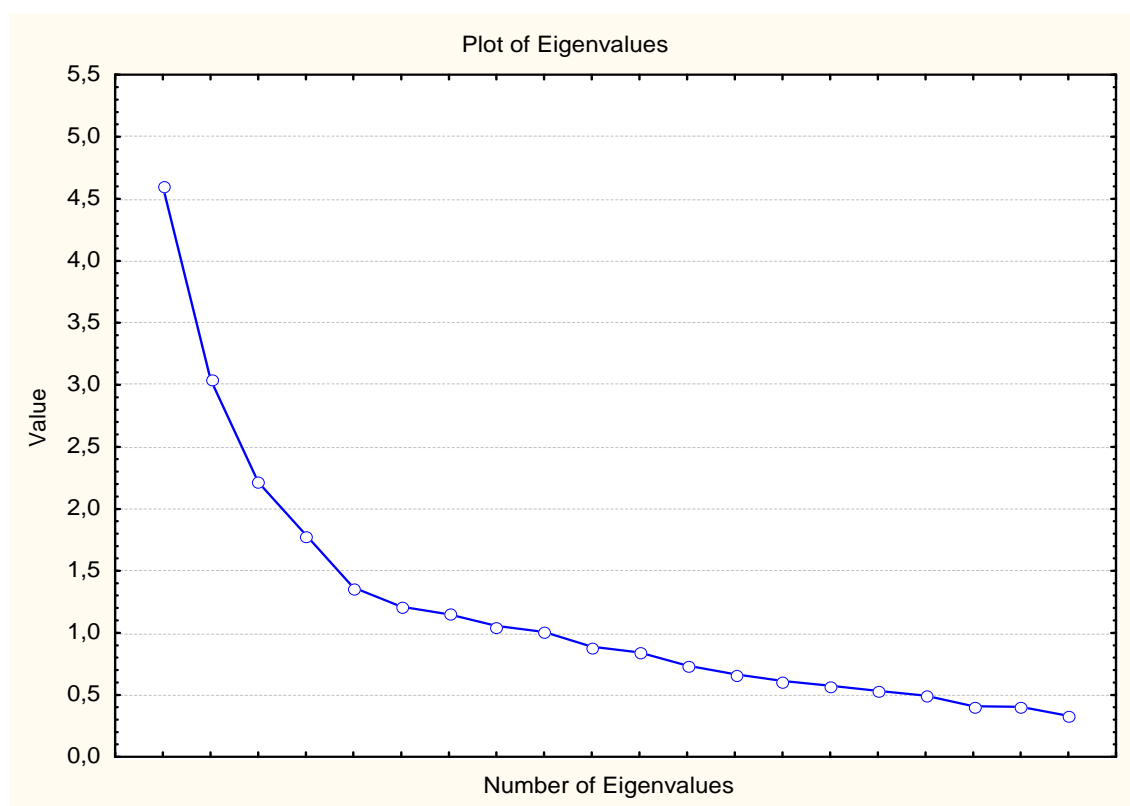
Graf 29 – Chronologický vývoj průměrné nadmořské výšky obcí (m n. m.)

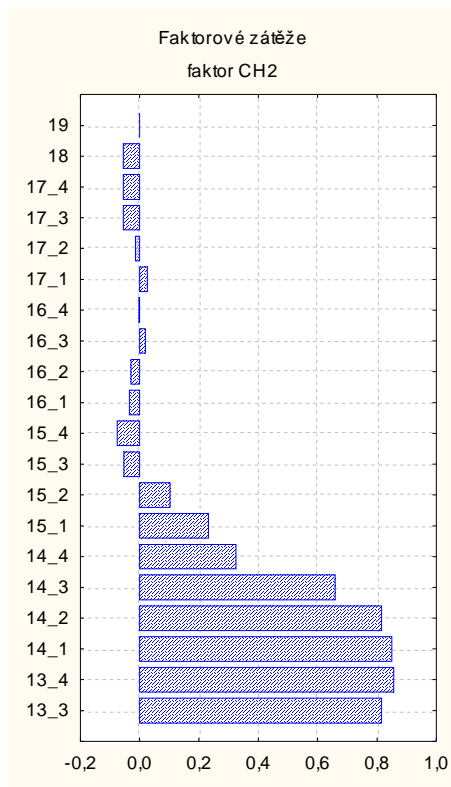
Graf 30 – Vlastní čísla chronologických faktorů

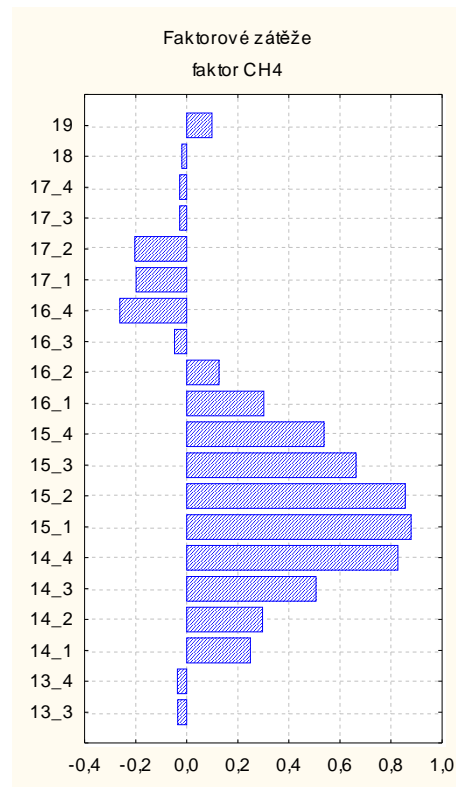
Graf 31 – Vlastní čísla typologických faktorů

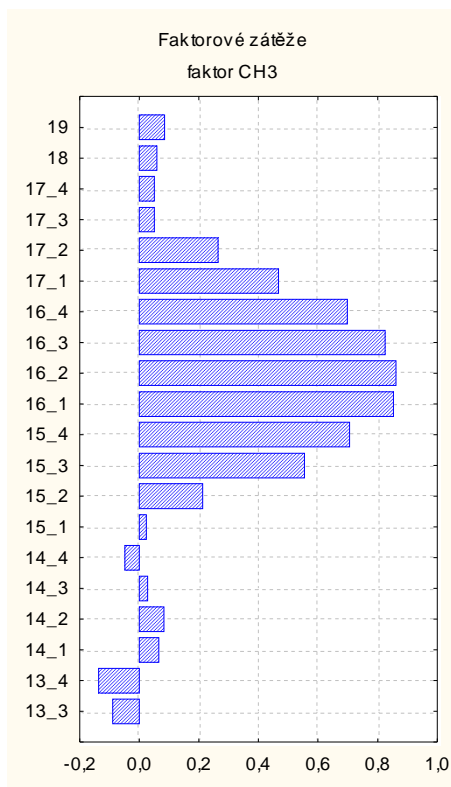
Graf 32

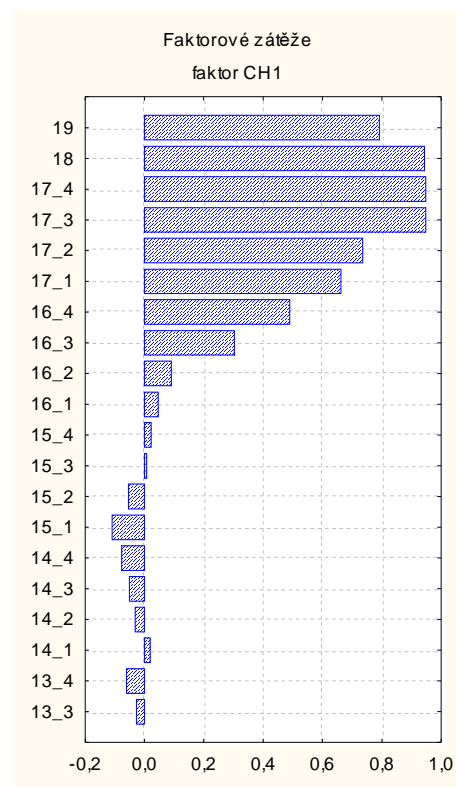
Graf 33

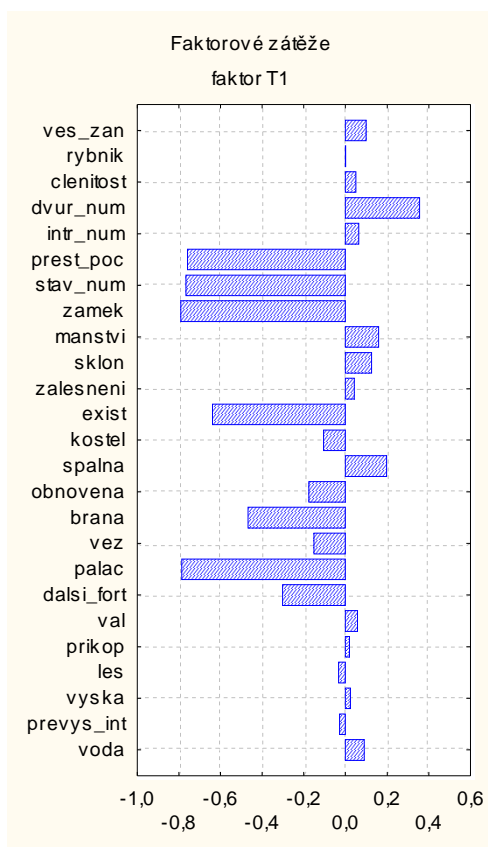
Graf 34

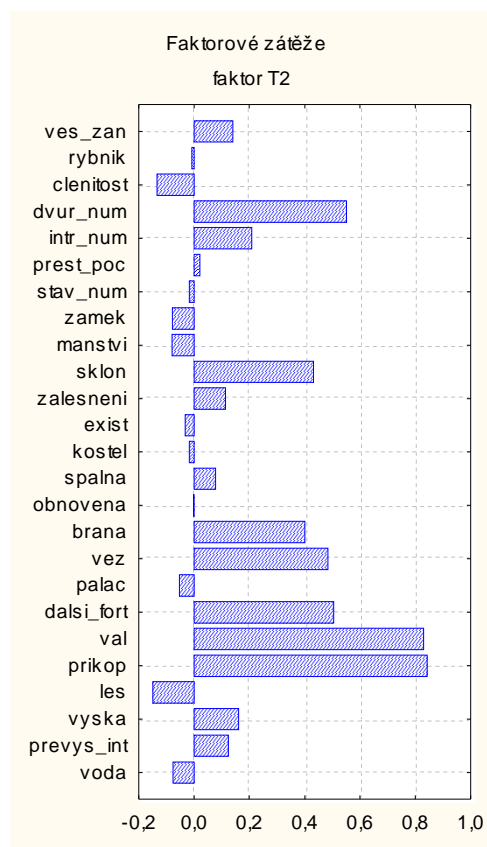
Graf 35

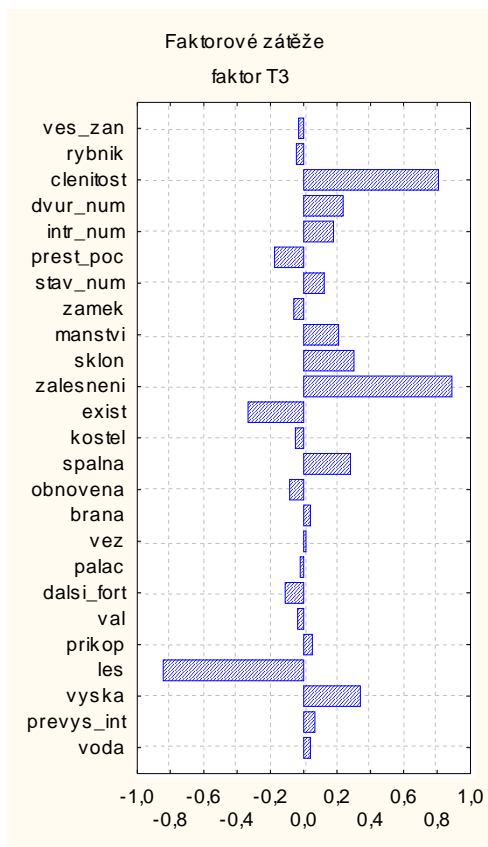
Graf 36

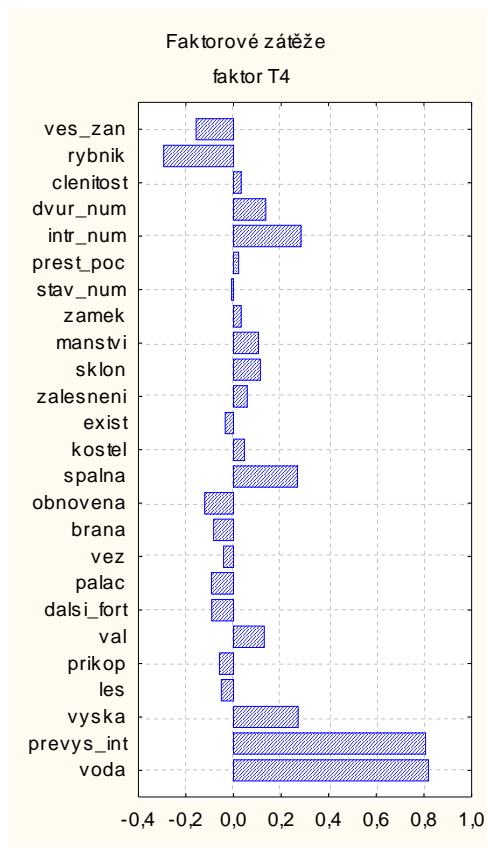
Graf 37

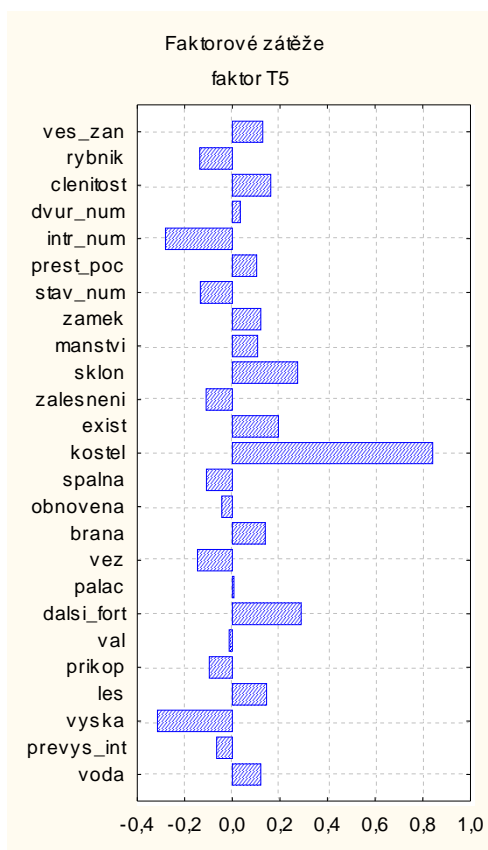
Graf 38

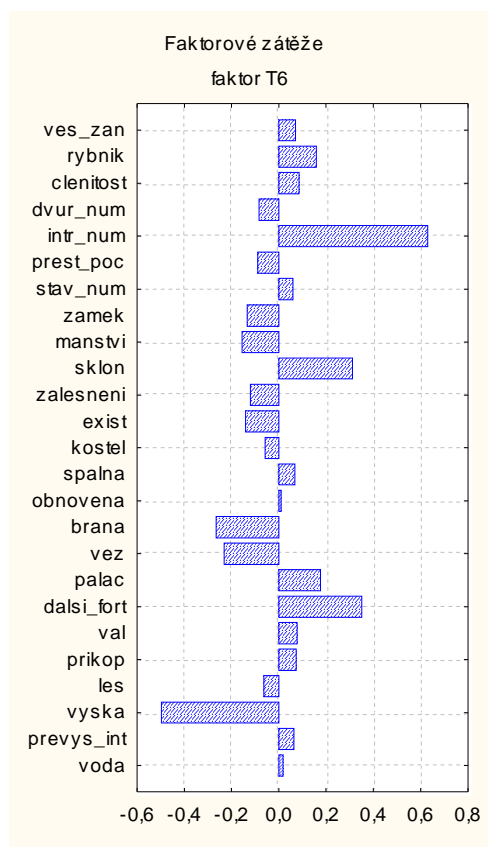
Graf 39

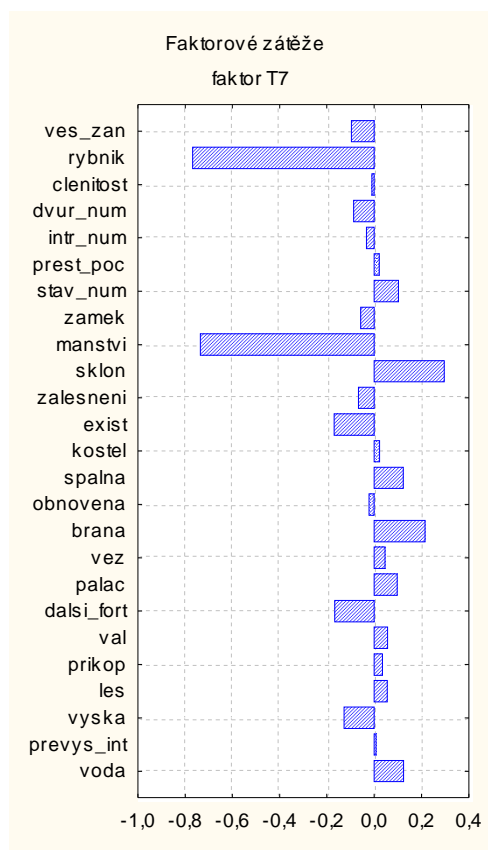
Graf 40

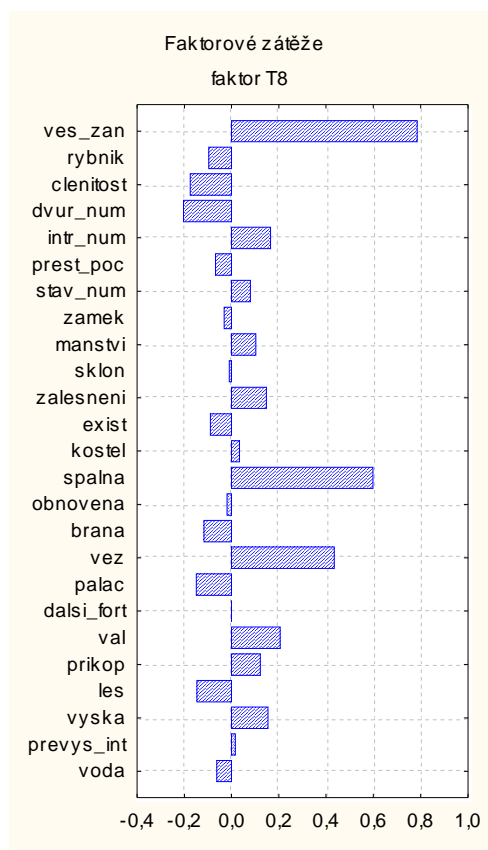
Graf 41

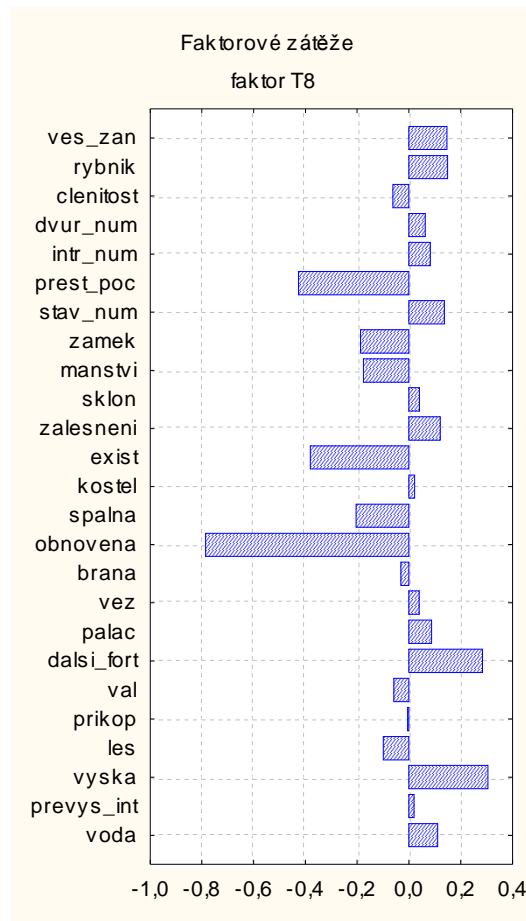
Graf 42

Graf 43

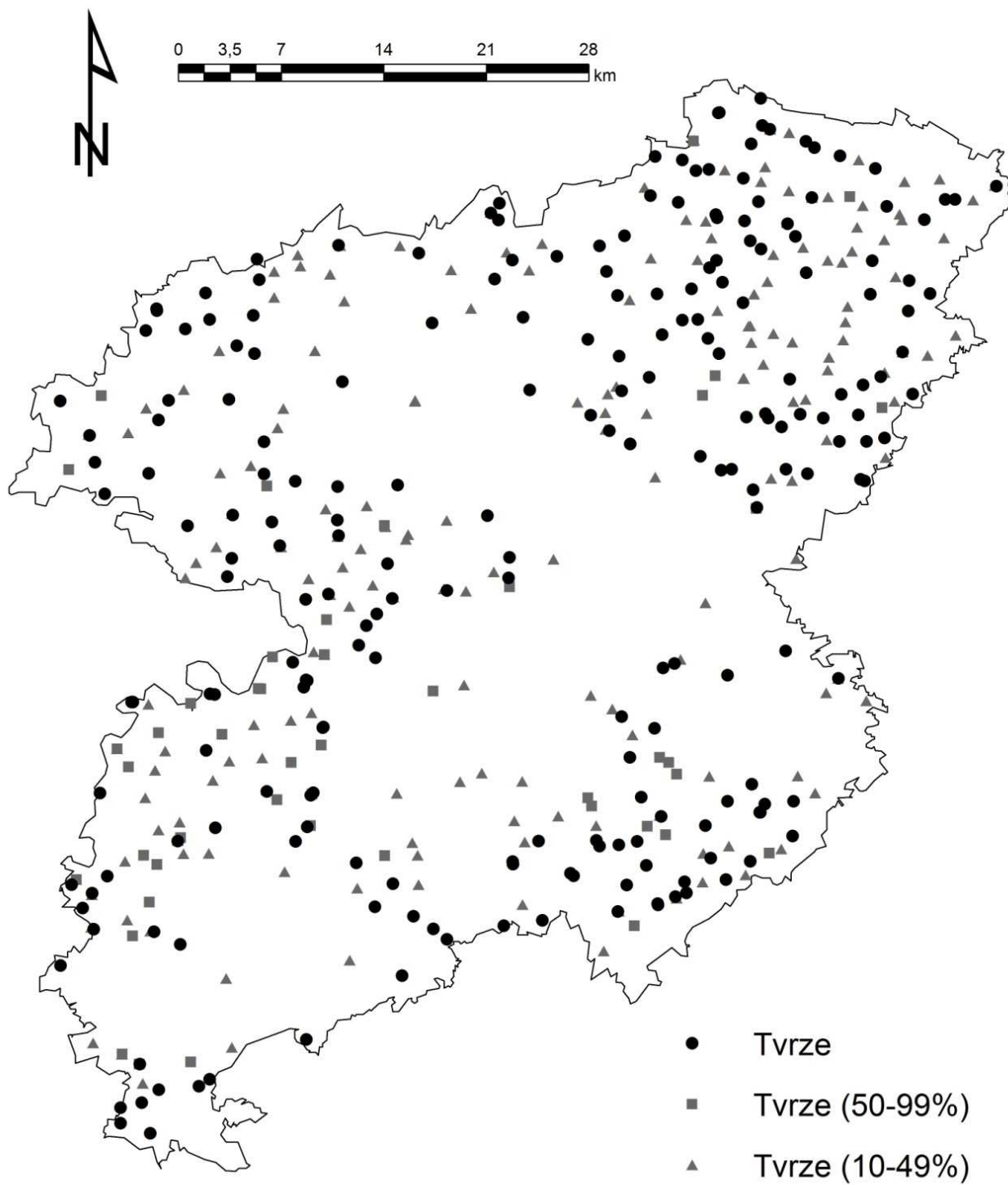

Graf 44

14.3 Obrazové přílohy

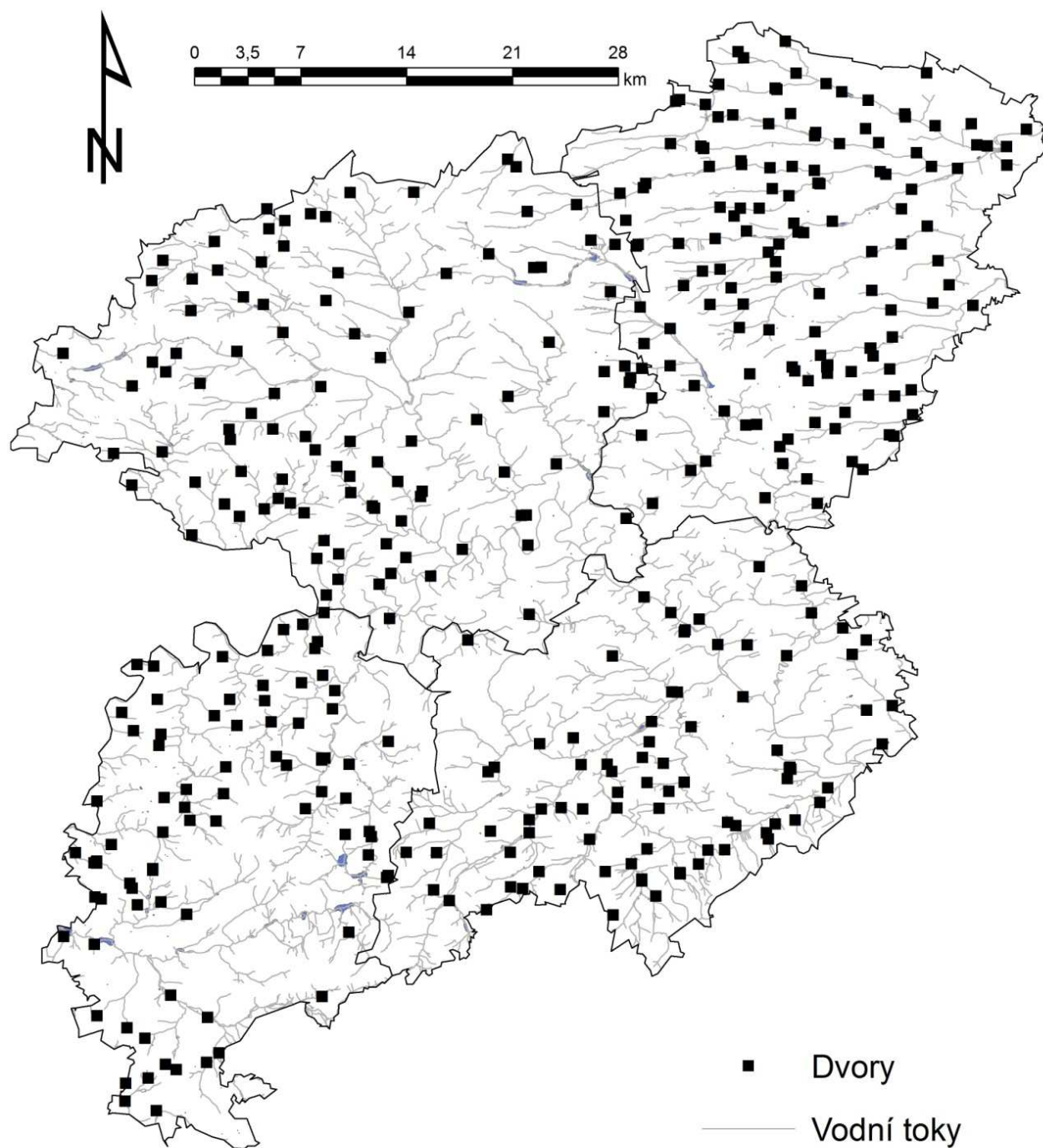
Obrázek 1 – Distribuce tvrzí po polygonu. Tvrze rozděleny podle důvěryhodnosti existence.

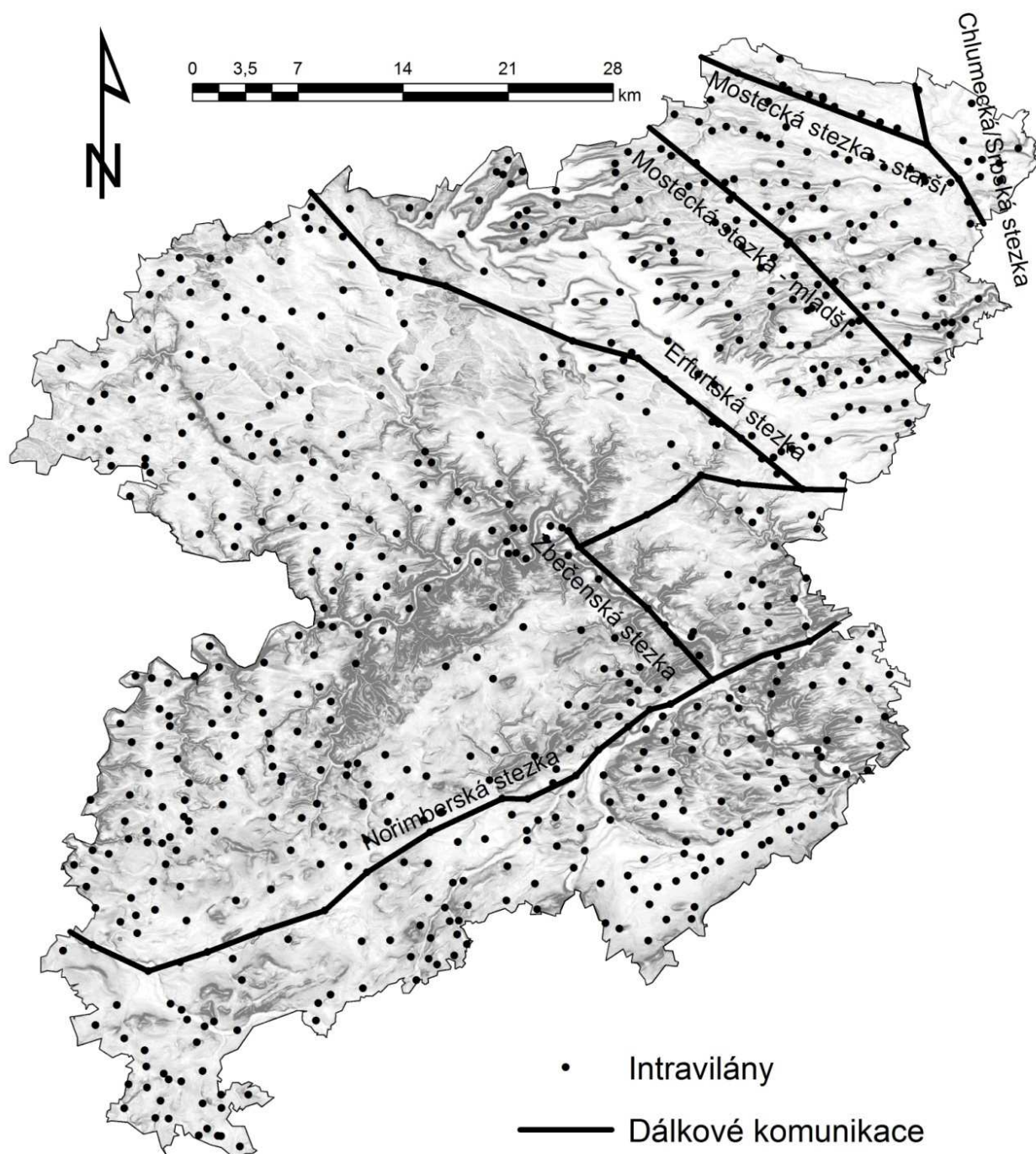
Obrázek 2 – Distribuce hradů, měst a městeček po polygonu.

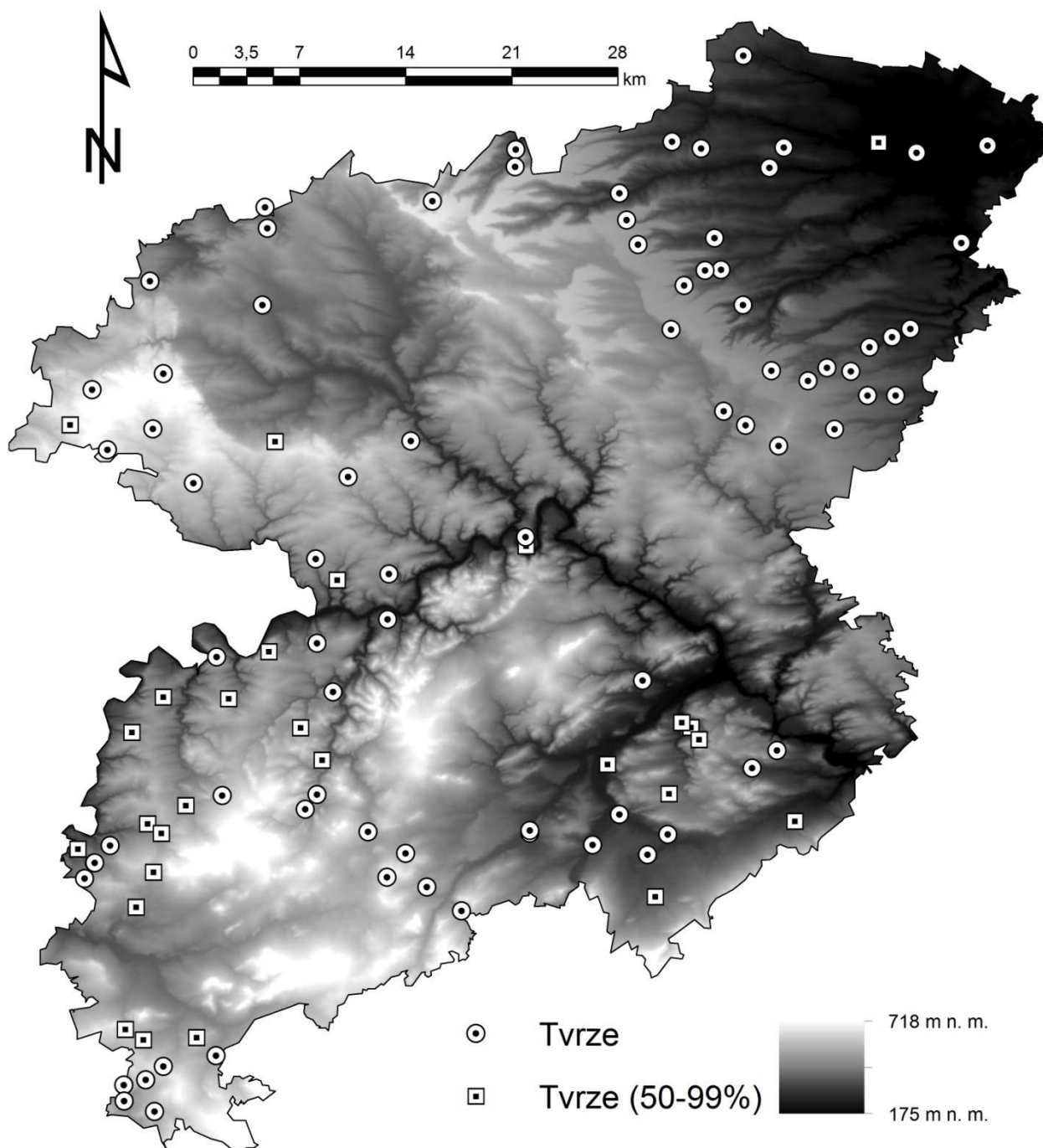
Obrázek 3 – Distribuce hospodářských dvorů po polygonu, zobrazení říční sítě a hranic okresů.

Obrázek 4 – Distribuce osídlení (obcí) po polygonu, průběh důležitých zemských stezek. Na podkladu zobrazen terénní reliéf (svažitost).

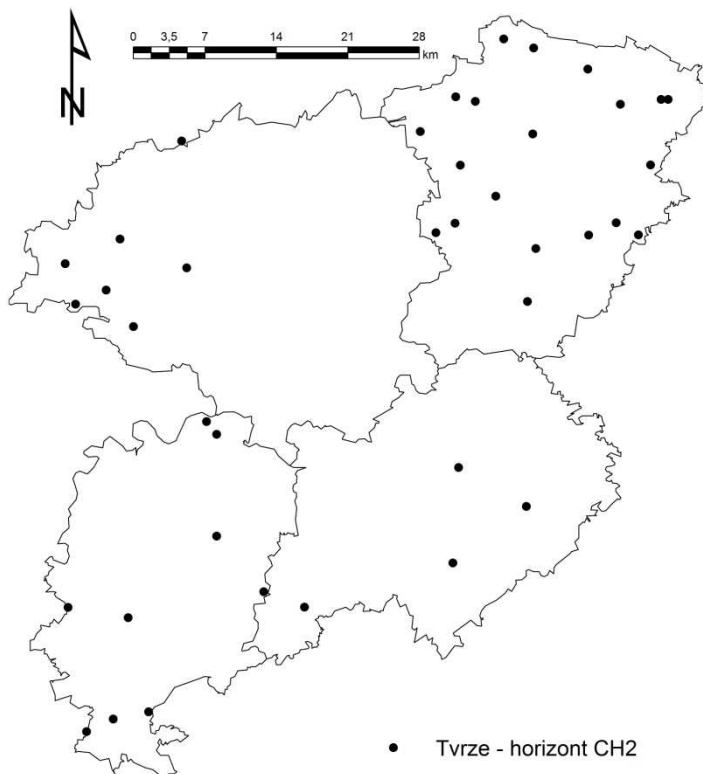
Obrázek 5 – Vztah tvrží zaniklých během 15. století k nadmořské výšce (podklad vrstva DEM založená na ZM10).

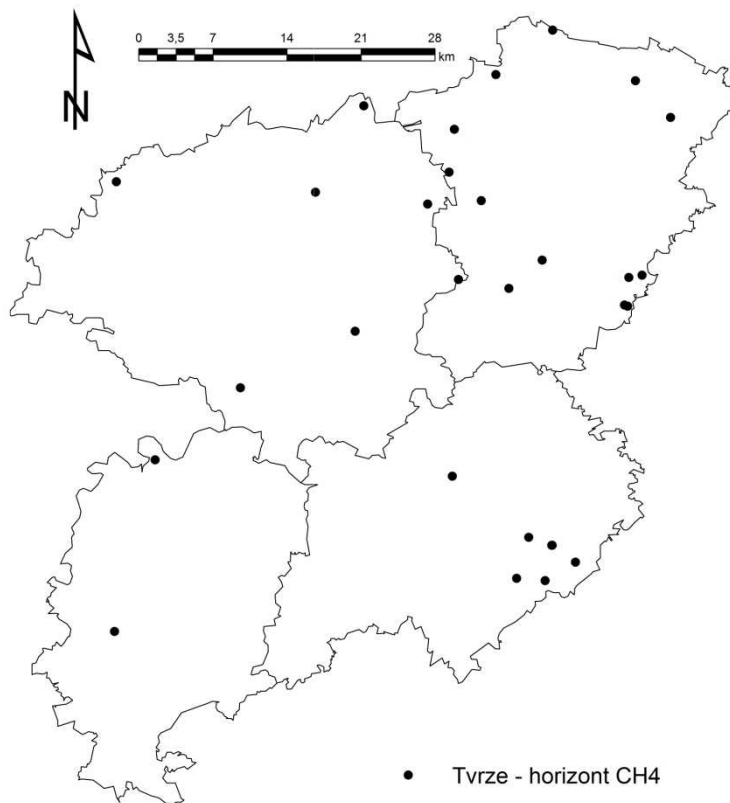
Obrázek 6 – Jistě existující tvrze s označením názvů

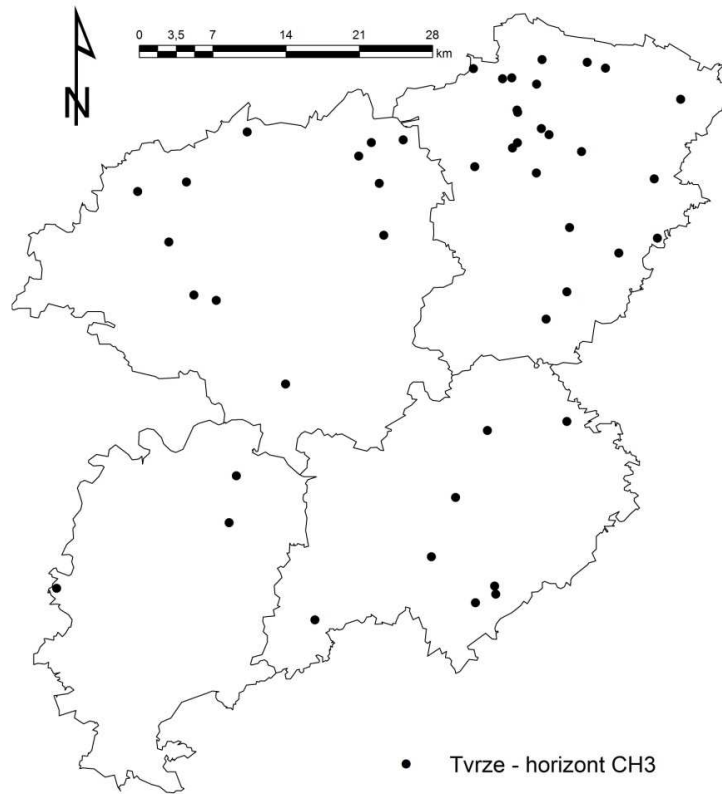
Obrázek 7 – Distribuce tvrzí horizontu CH2

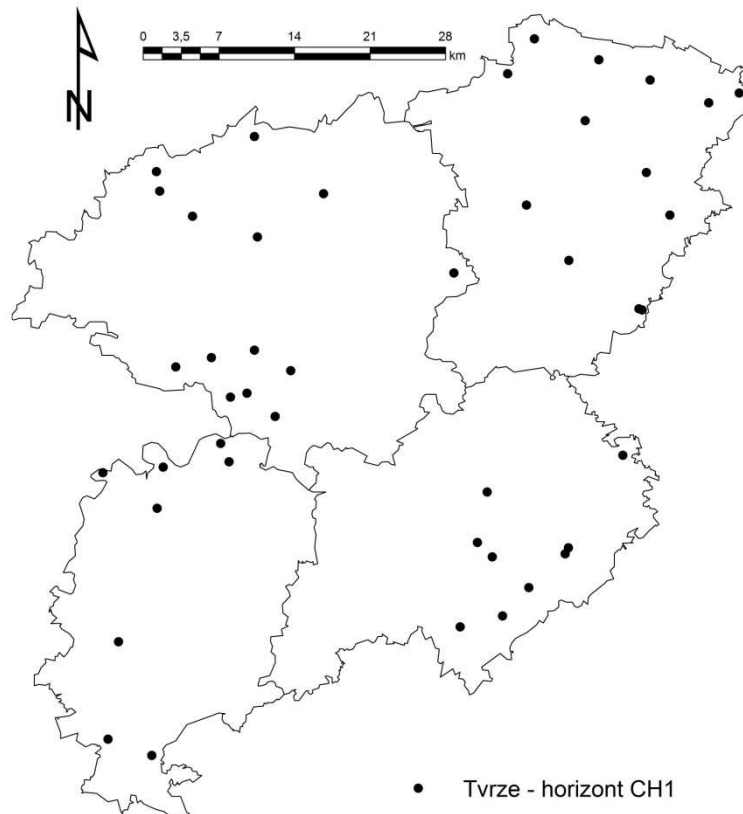
Obrázek 8 – Distribuce tvrzí horizontu CH4

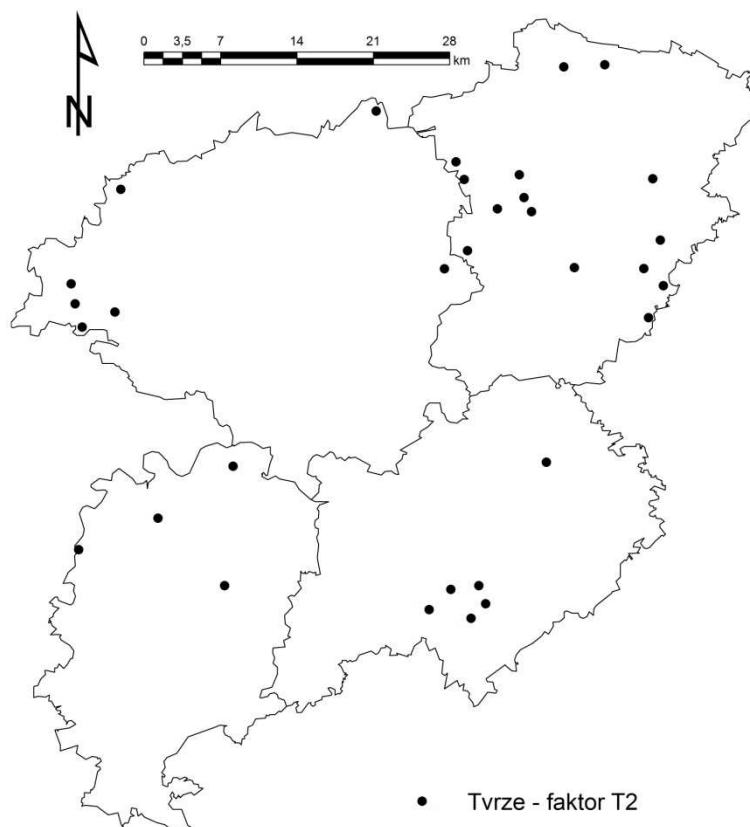
Obrázek 9 – Distribuce tvrží horizontu CH3

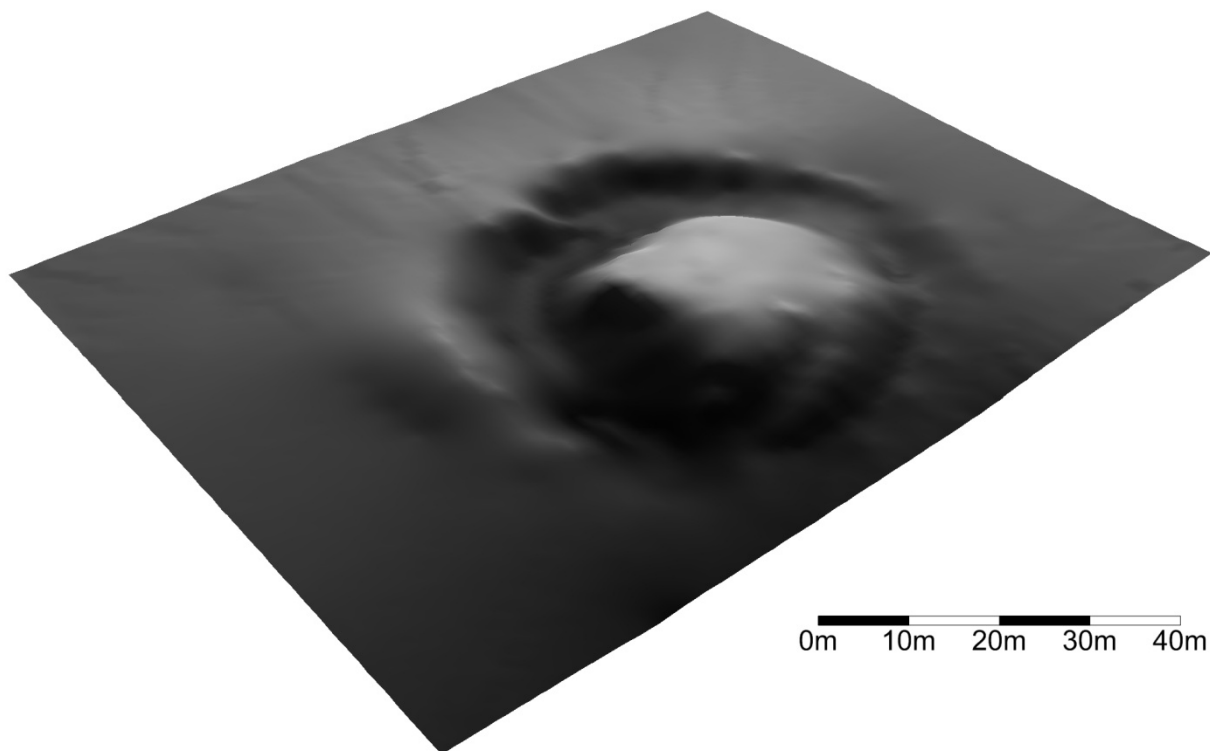
Obrázek 10 – Distribuce tvrží horizontu CH1

Obrázek 11 – Distribuce tvrzí typických pro faktor T2

Obrázek 12 – Digitální model tvrziště Dvorec u Mirošova založený na geograficko-topografickém zaměření totální stanicí. Pohled od severozápadu (Novák – Vařeka v tisku).

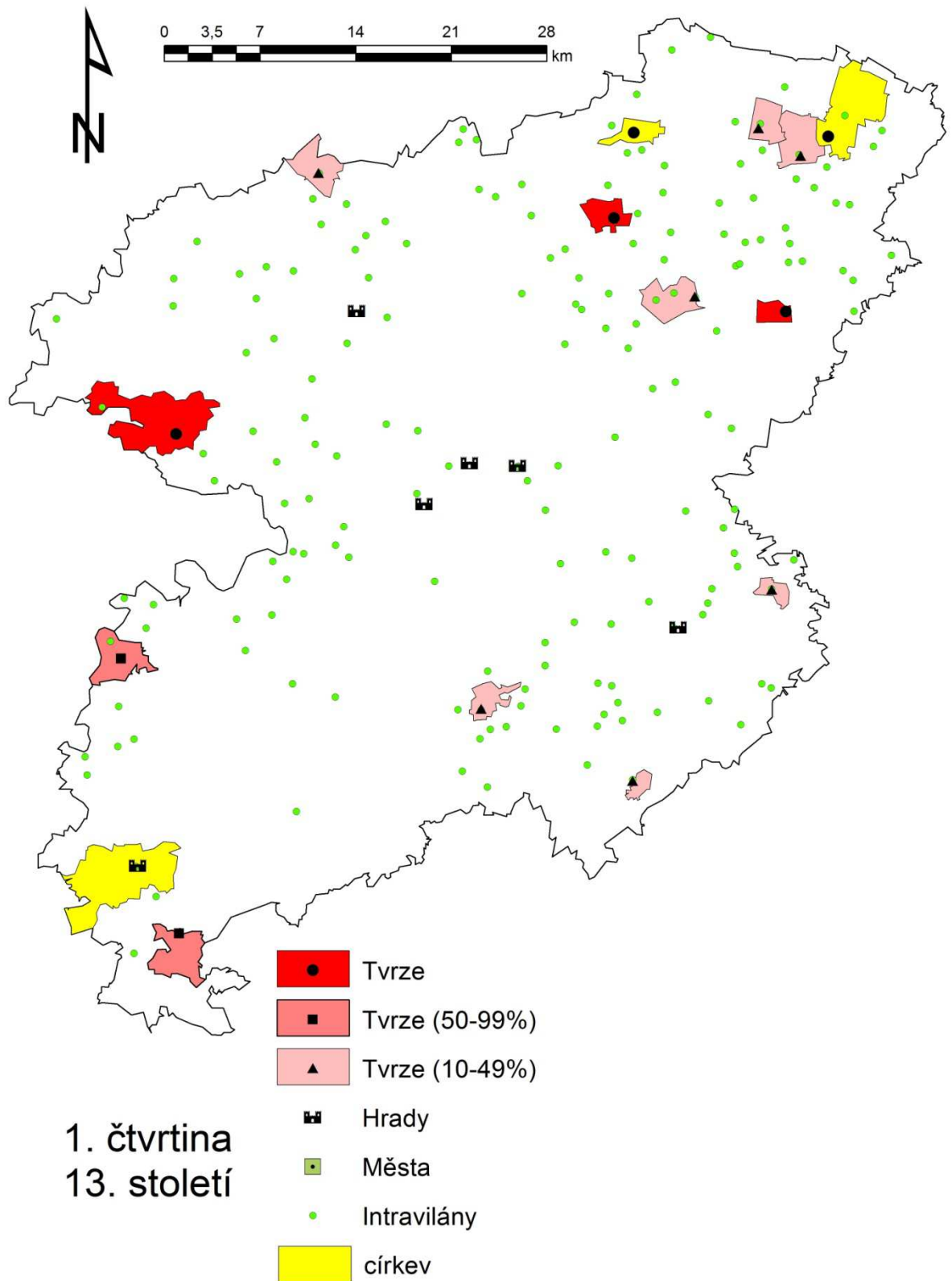

14.4 Mapy majetkové držby

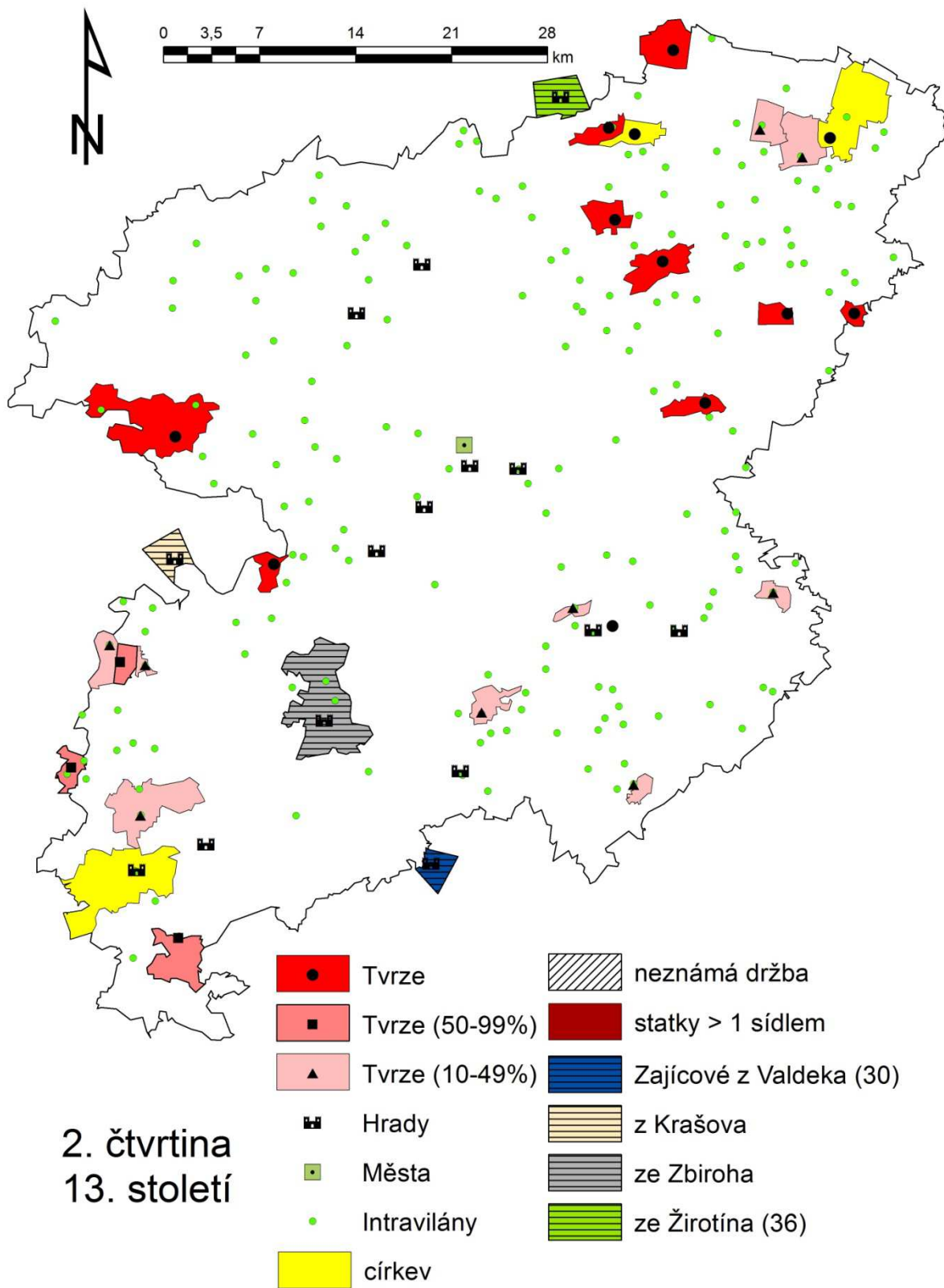
Na následujících 19 mapách je zobrazen vývoj osídlení, správních sídel a majetkové držby v regionu. Mapy jsou založeny na práci příslušné datatabázi a zobrazují vždy daný časový úsek (čtvrtstoletí). Majetková držba byla sledována u všech správních sídel, tedy tvrzí, hradů, měst a městeček. Držba je znázorněna barevnou škálou, kterou je označeno příslušné katastrální území (nebo jeho díl, pokud je zde sídel více), kde sídlo leží. Tvrze dělíme do třech kategorií – existující na 100 %, existující na 50-99 % a existující na 10-49 %. Základní červená barevná škála je nejsvětlejší pro nejasná sídla, přes jasně červenou u doložených samostatných statků, po tmavě červenou v případě, že je sídlo (jakéhokoli typu) součástí většího statku (pokud je v majetku držitele více než jedno sídlo). U hradů, měst a městeček je použita vždy tmavě červená, vzhledem k většímu významu sídel.

Samostatně jsou označeny církevní majetky (žlutá) a pro každé období statky šesti nejvýznamějších držitelů podle počtu držených sídel na konci vymezeného období. V případě panovnického majetku není přiřazovaná žádná barva a sídlo zůstává v neoznačené ploše zobrazovaného polygonu.

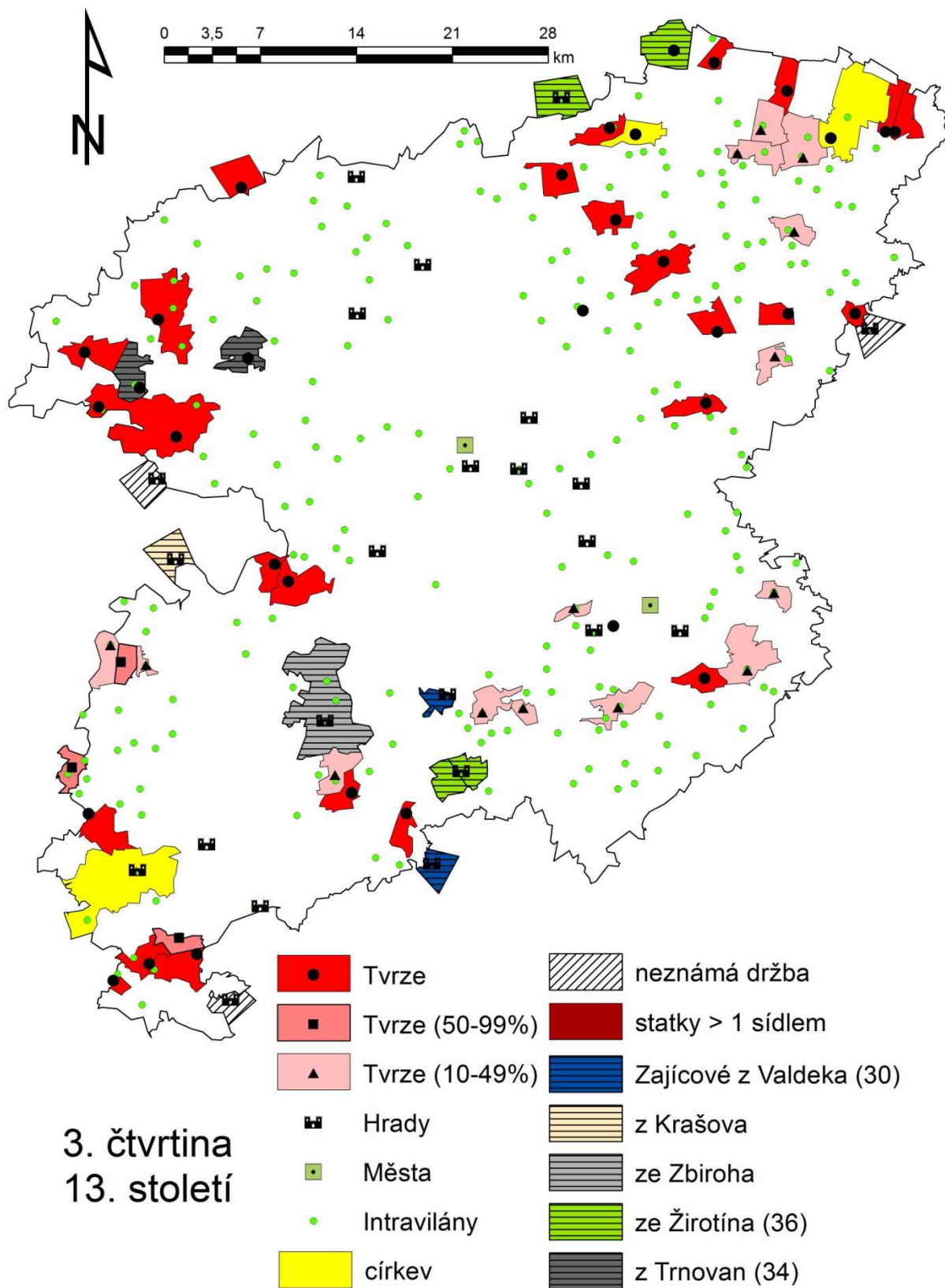
Obrázek 13 – Stav osídlení a majetkové držby v 1. čtvrtině 13. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

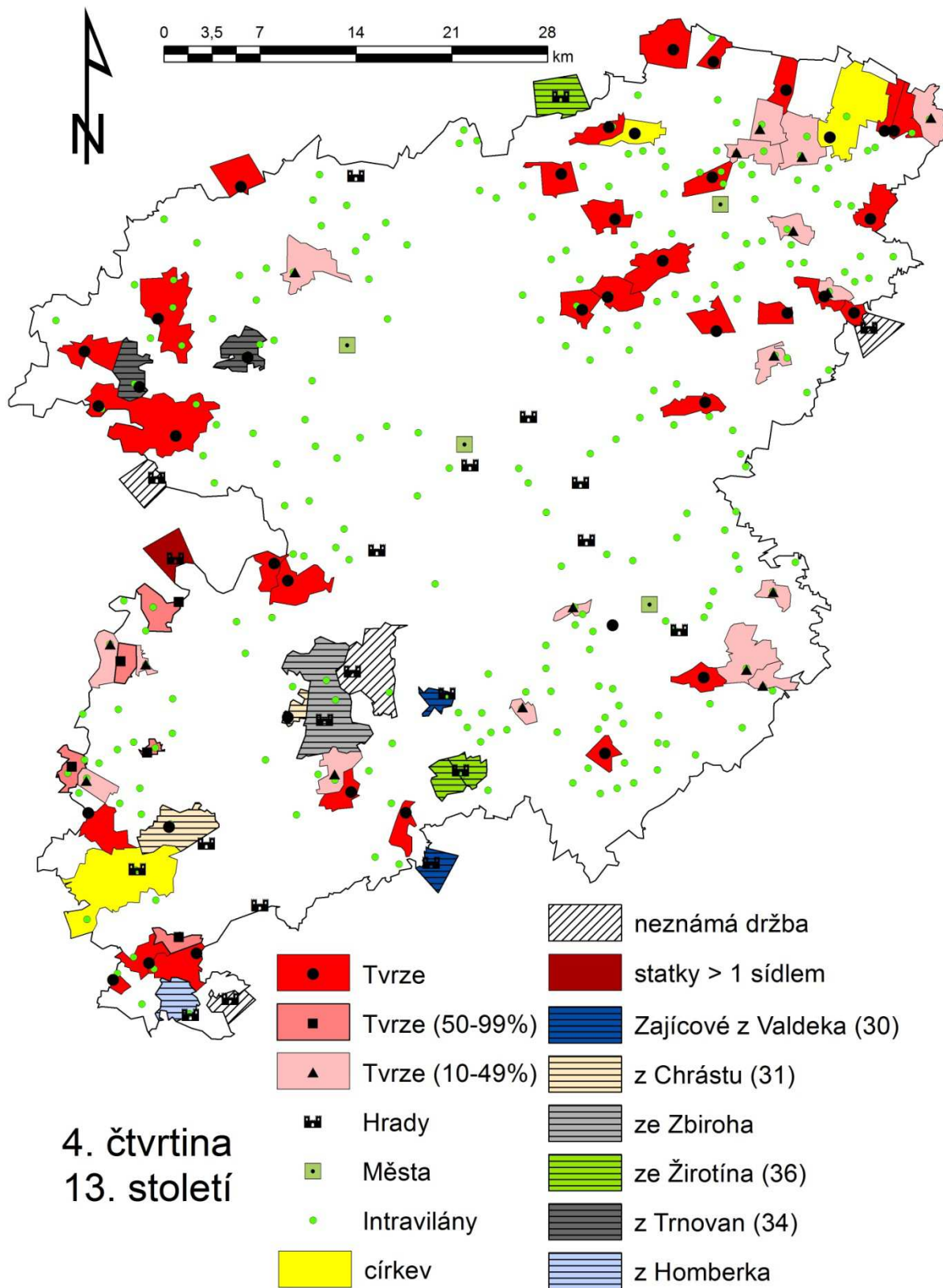
Obrázek 14 – Stav osídlení a majetkové držby ve 2. čtvrtině 13. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

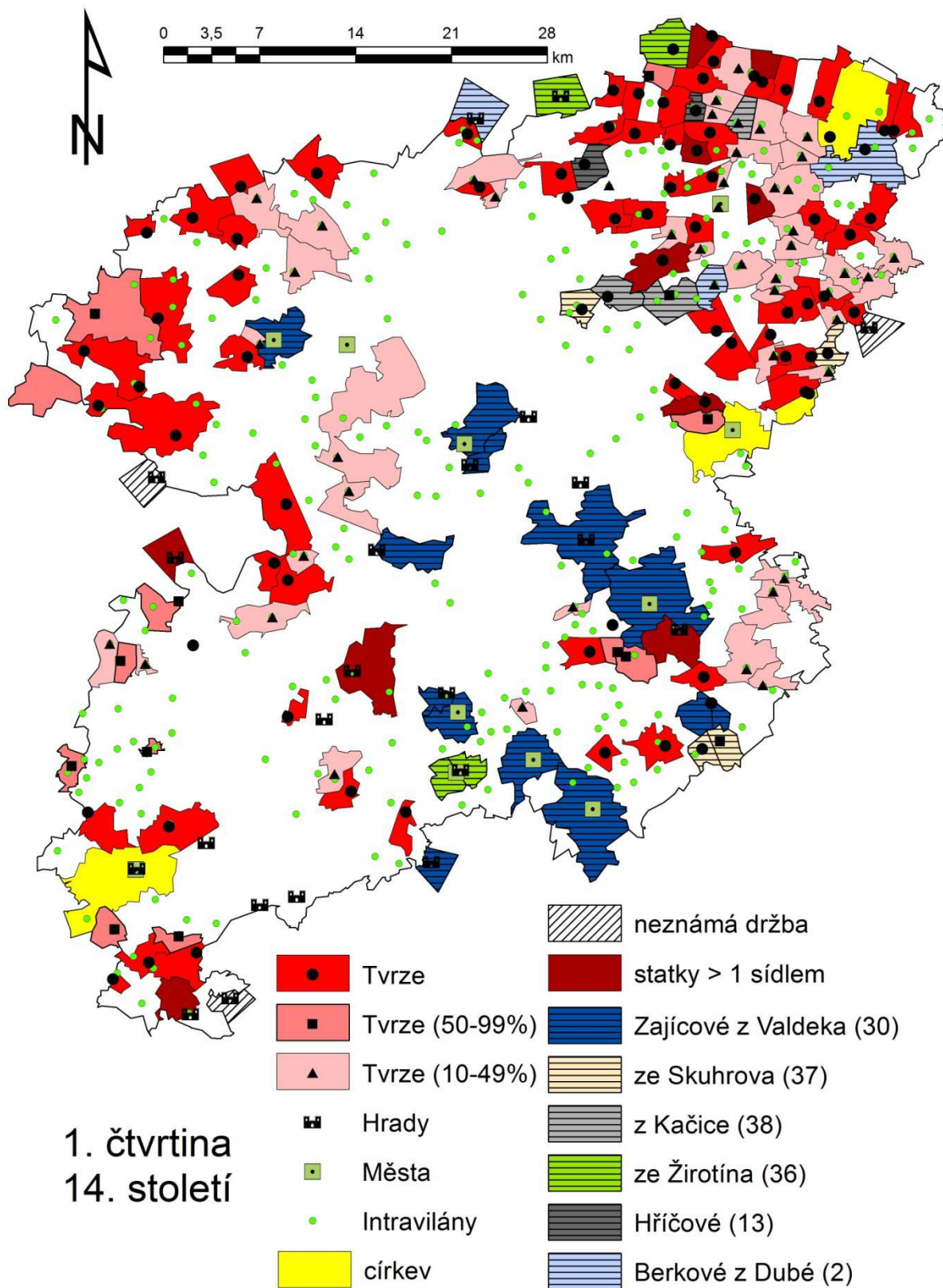
Obrázek 15 – Stav osídlení a majetkové držby ve 3. čtvrtině 13. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

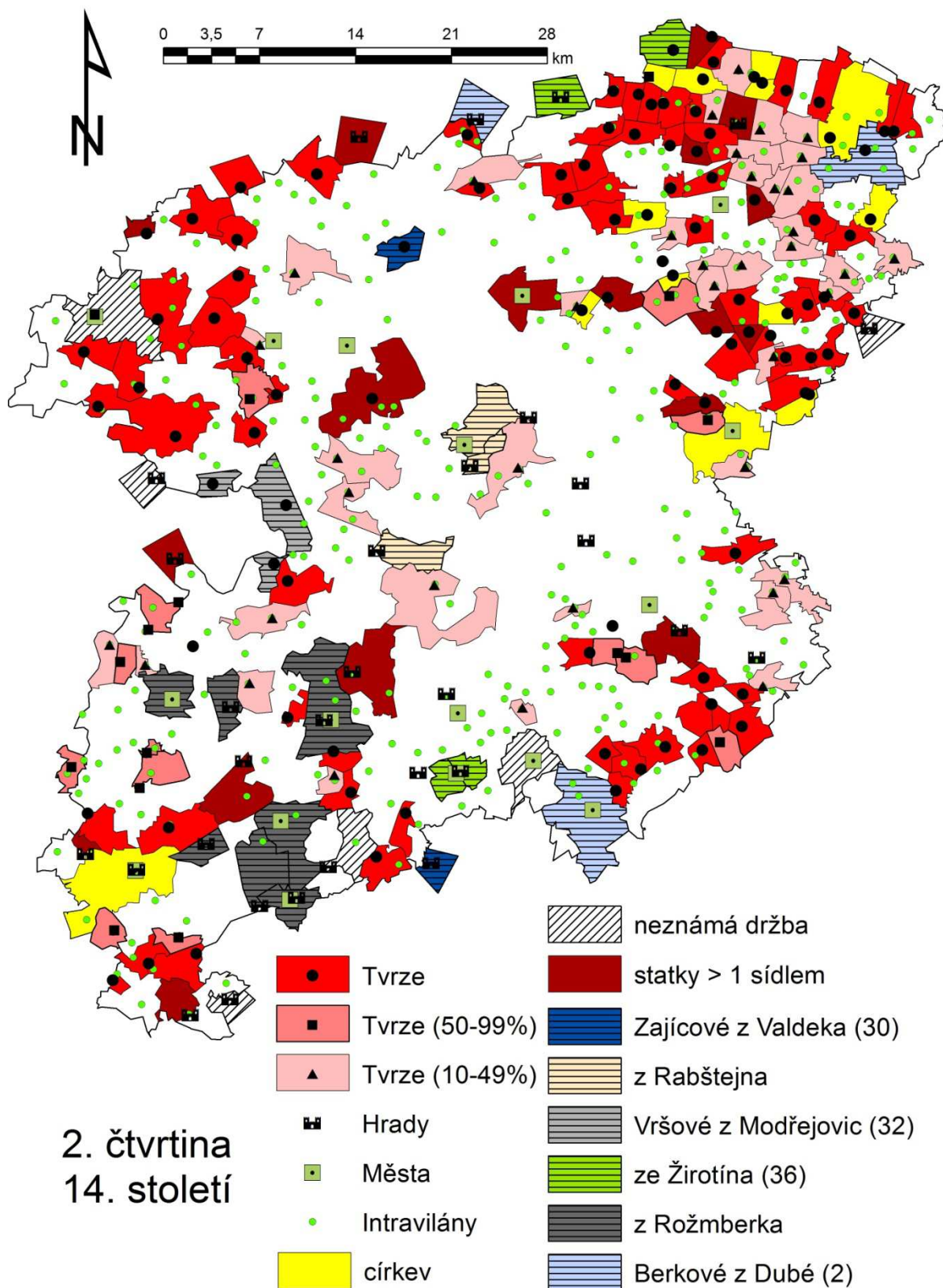
Obrázek 16 – Stav osídlení a majetkové držby ve 4. čtvrtině 13. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

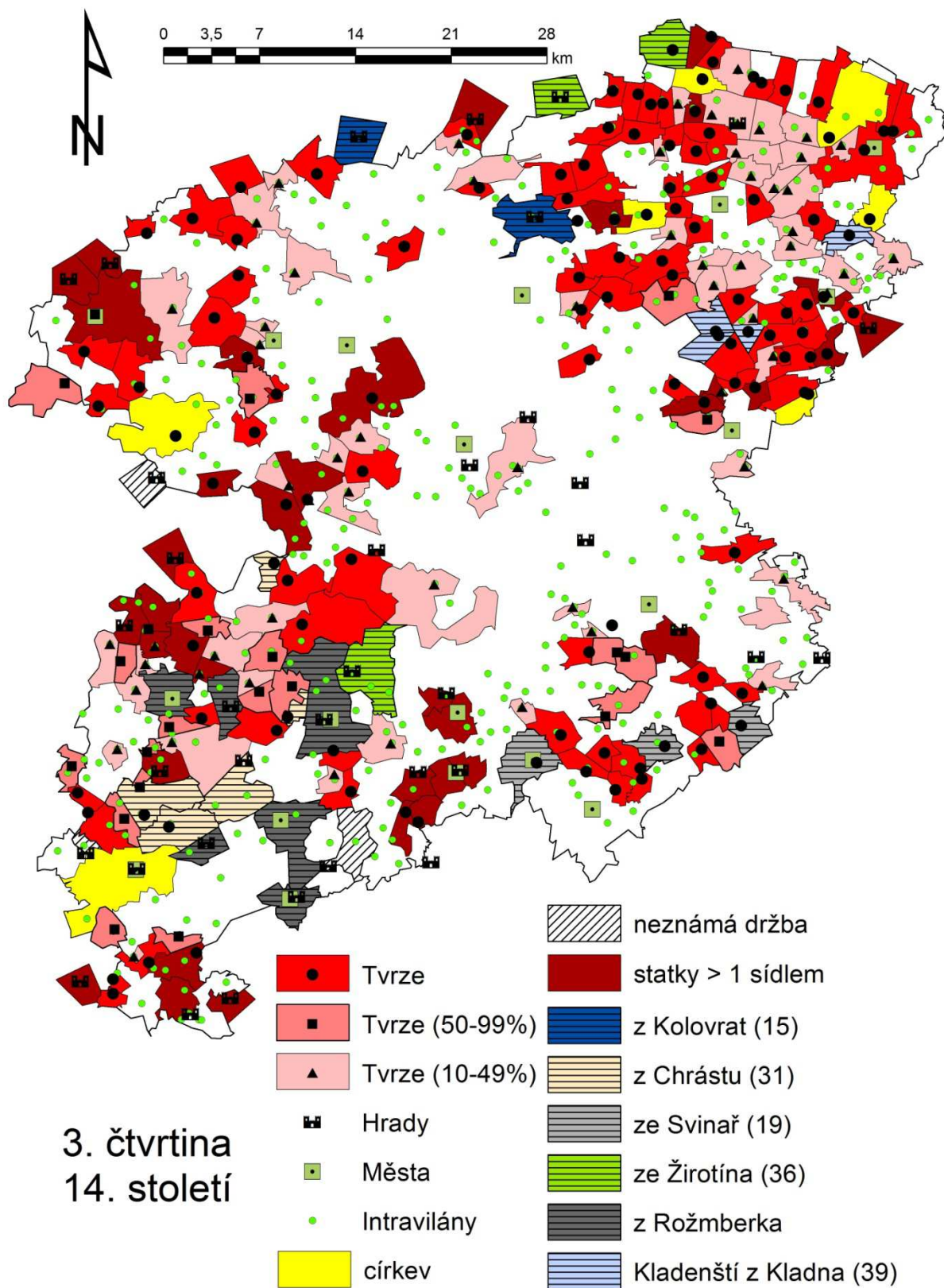
Obrázek 17 – Stav osídlení a majetkové držby v 1. čtvrtině 14. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

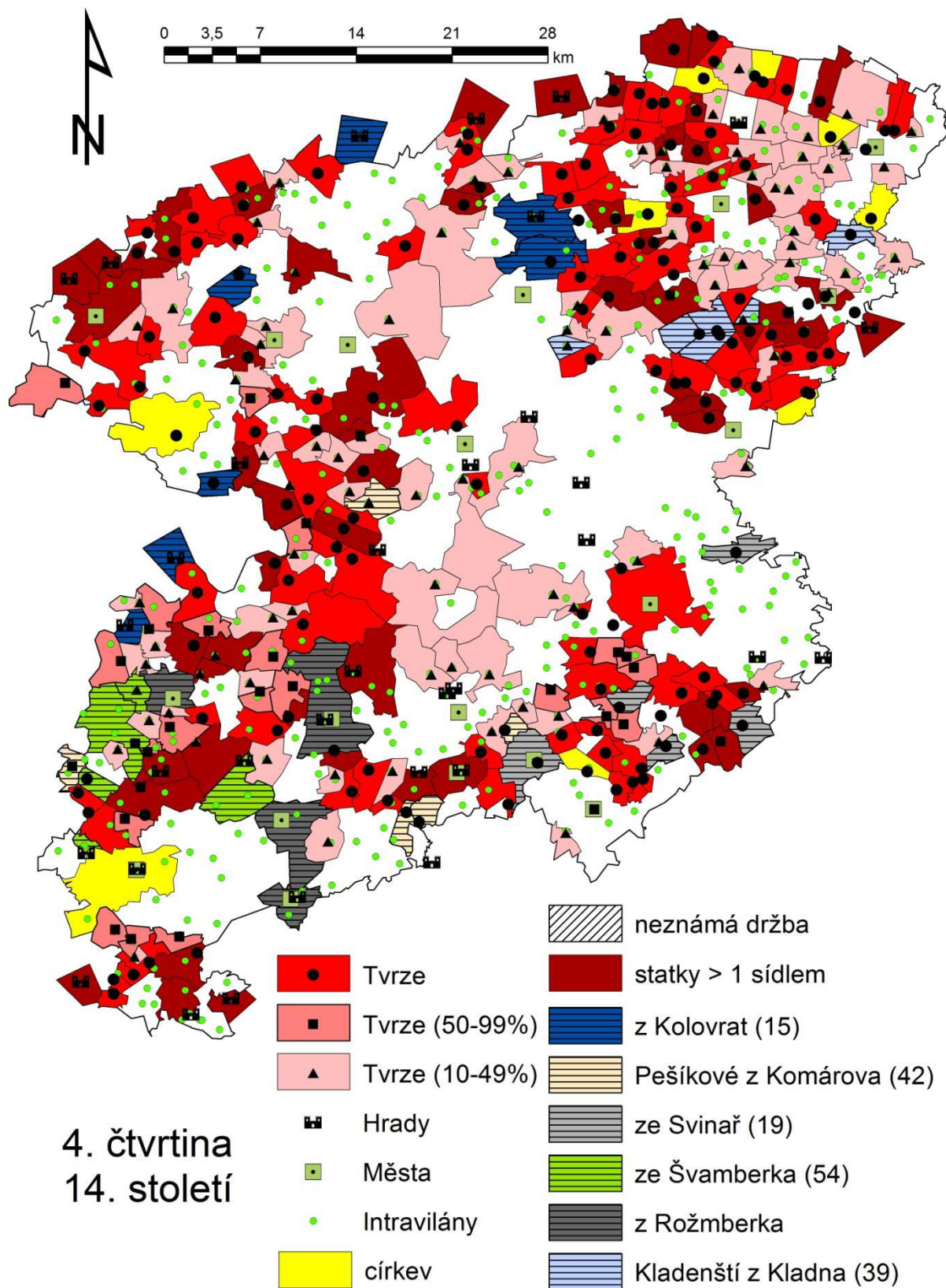
Obrázek 18 – Stav osídlení a majetkové držby ve 2. čtvrtině 14. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

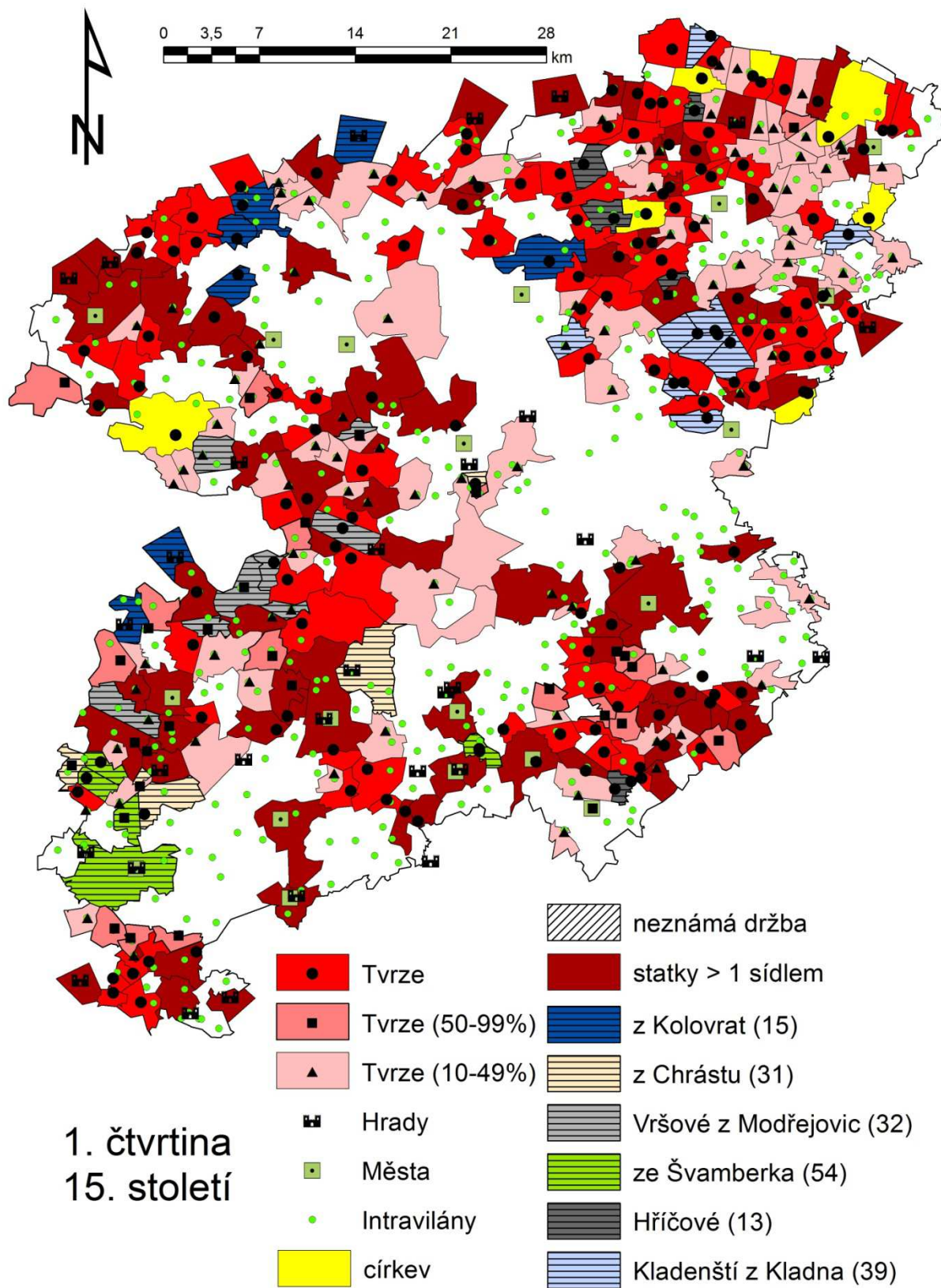
Obrázek 19 – Stav osídlení a majetkové držby ve 3. čtvrtině 14. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

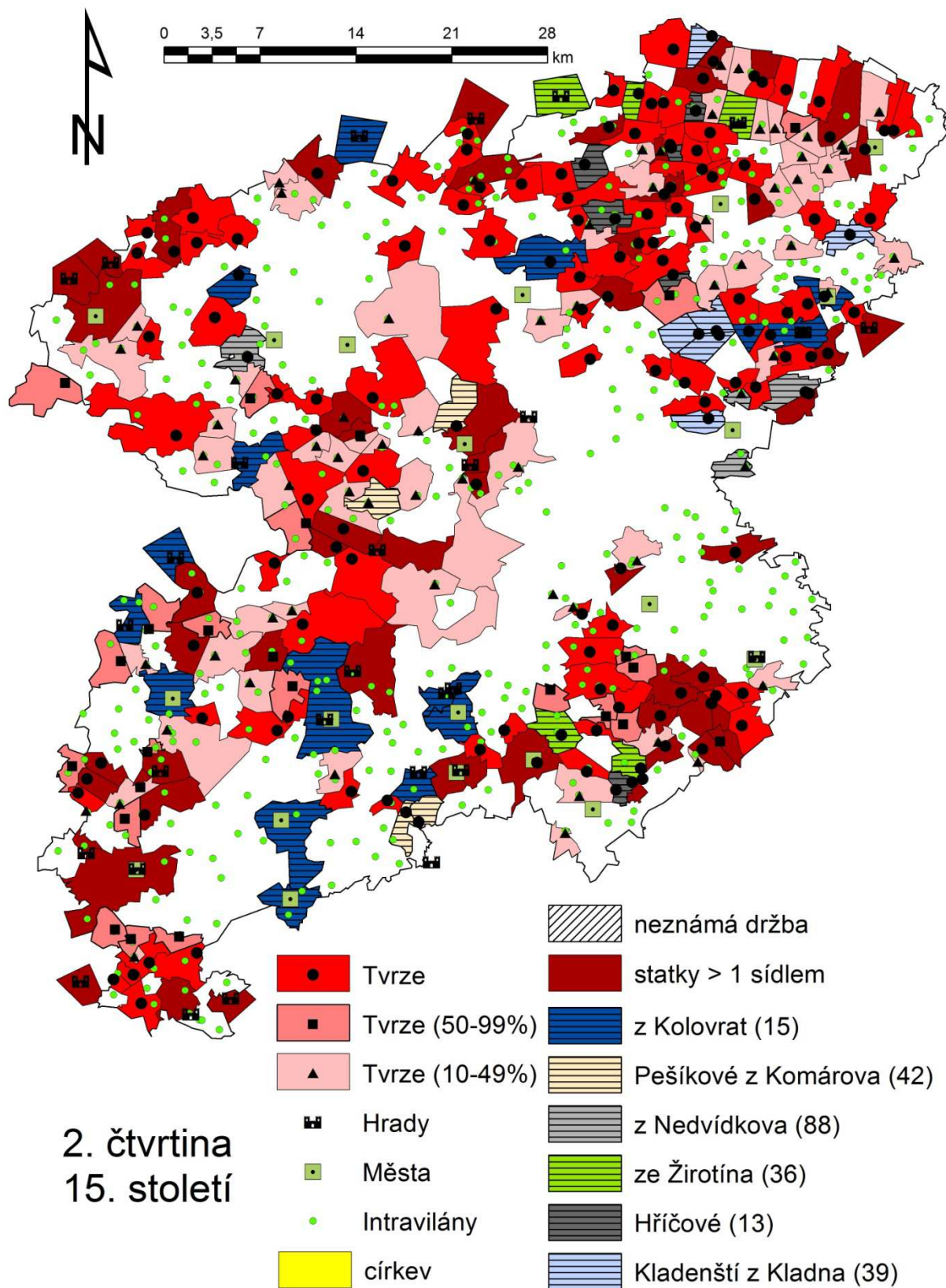
Obrázek 20 – Stav osídlení a majetkové držby ve 4. čtvrtině 14. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

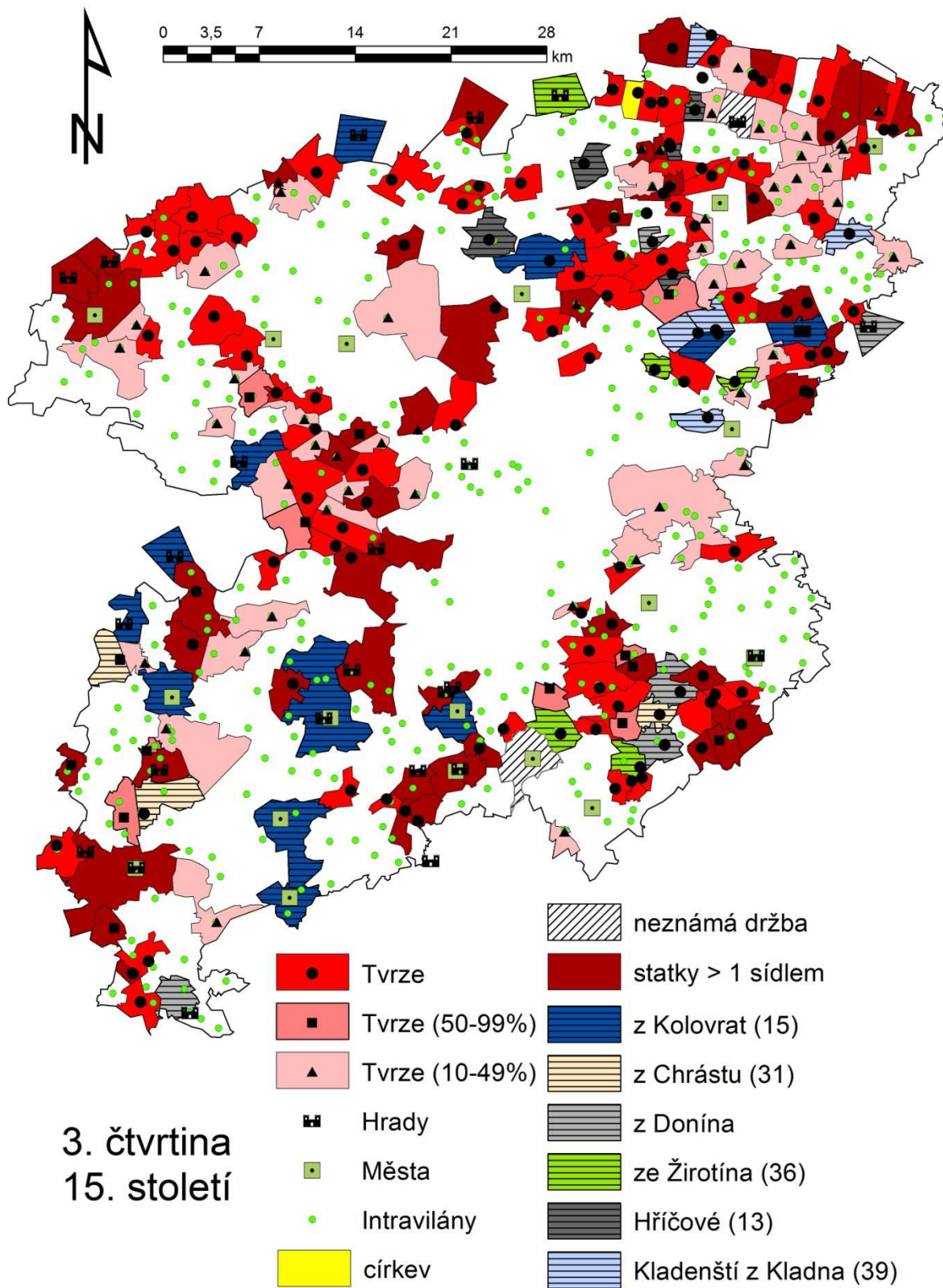
Obrázek 21 – Stav osídlení a majetkové držby v 1. čtvrtině 15. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

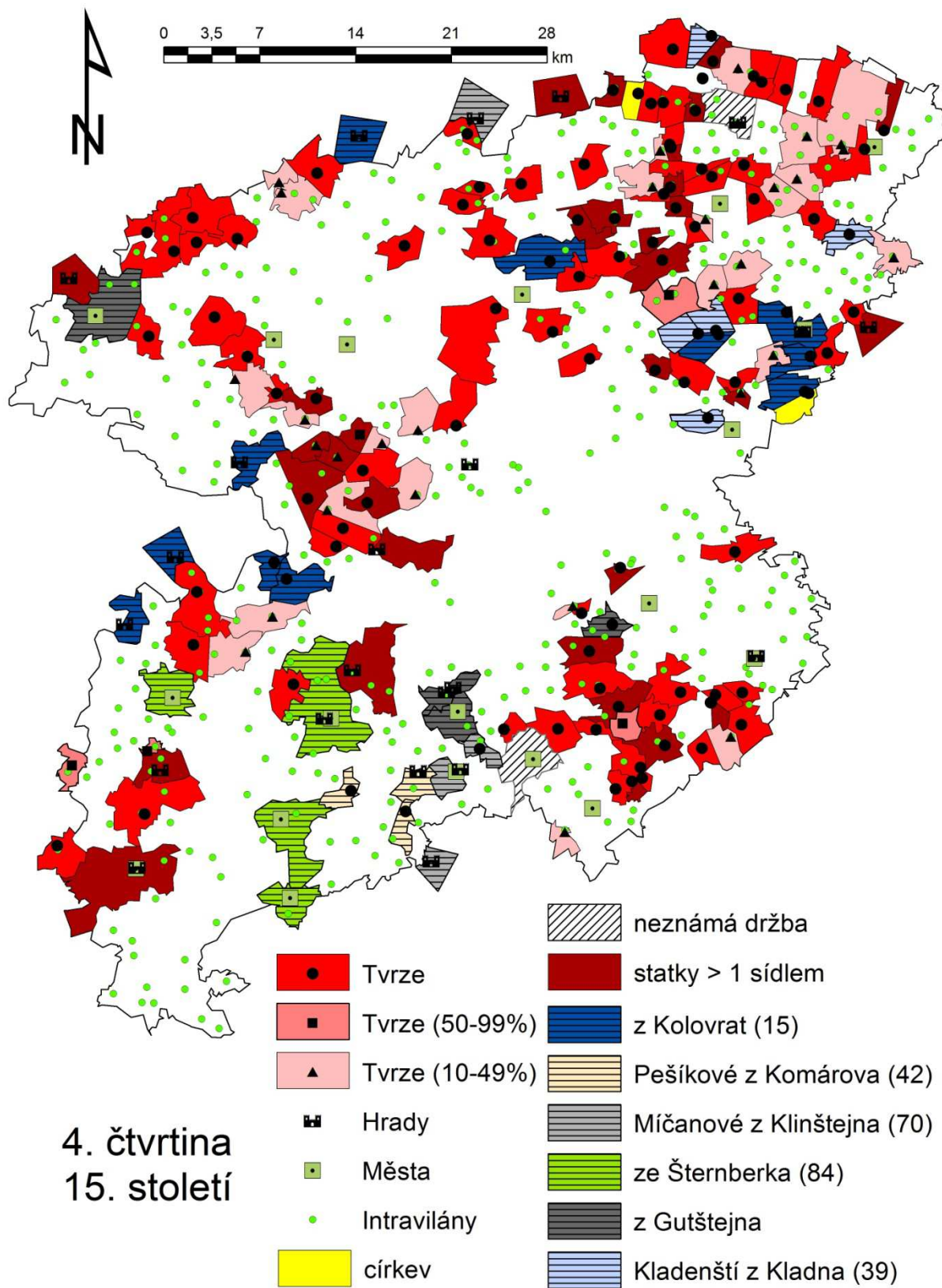
Obrázek 22 – Stav osídlení a majetkové držby ve 2. čtvrtině 15. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

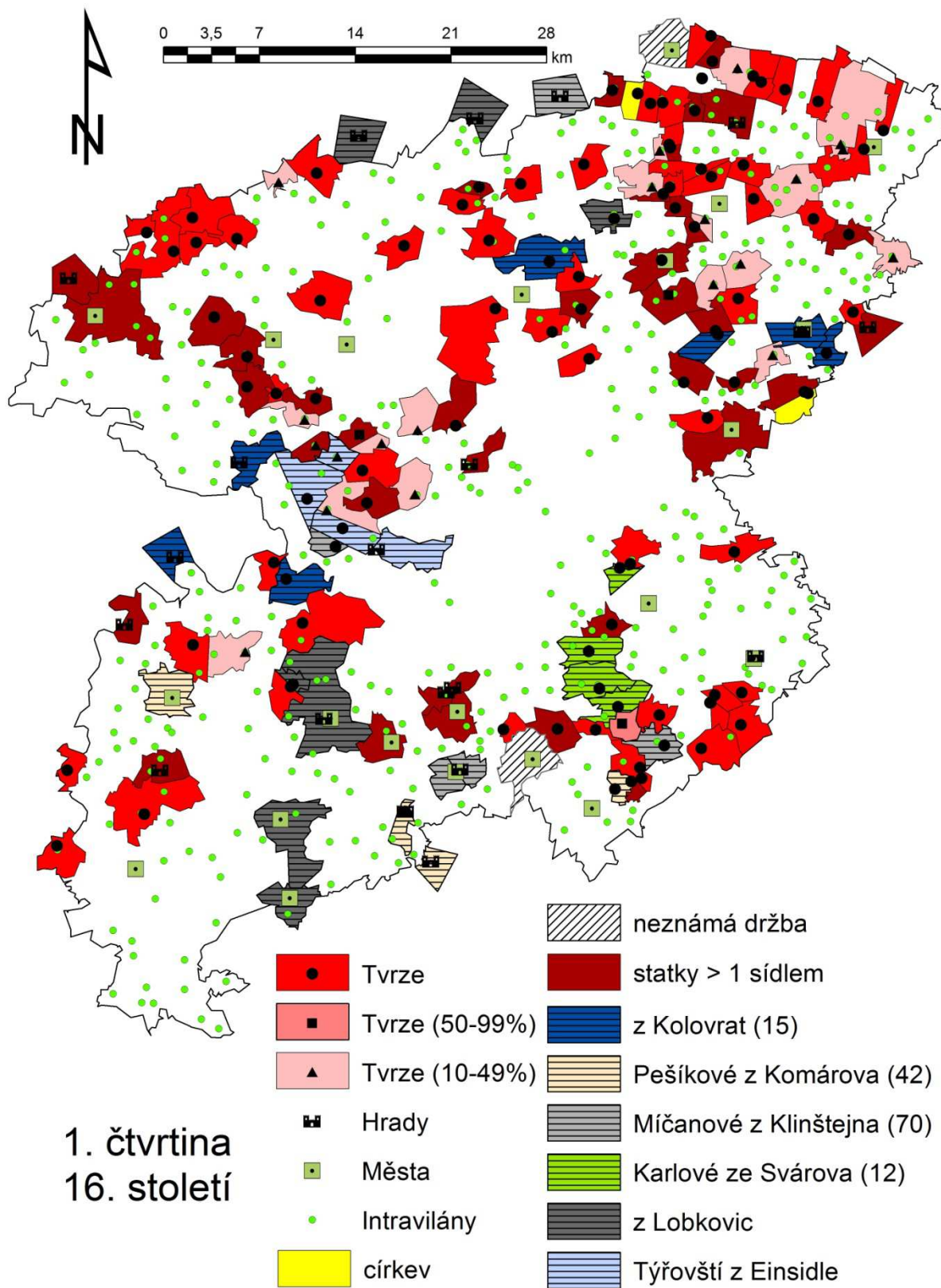
Obrázek 23 – Stav osídlení a majetkové držby ve 3. čtvrtině 15. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

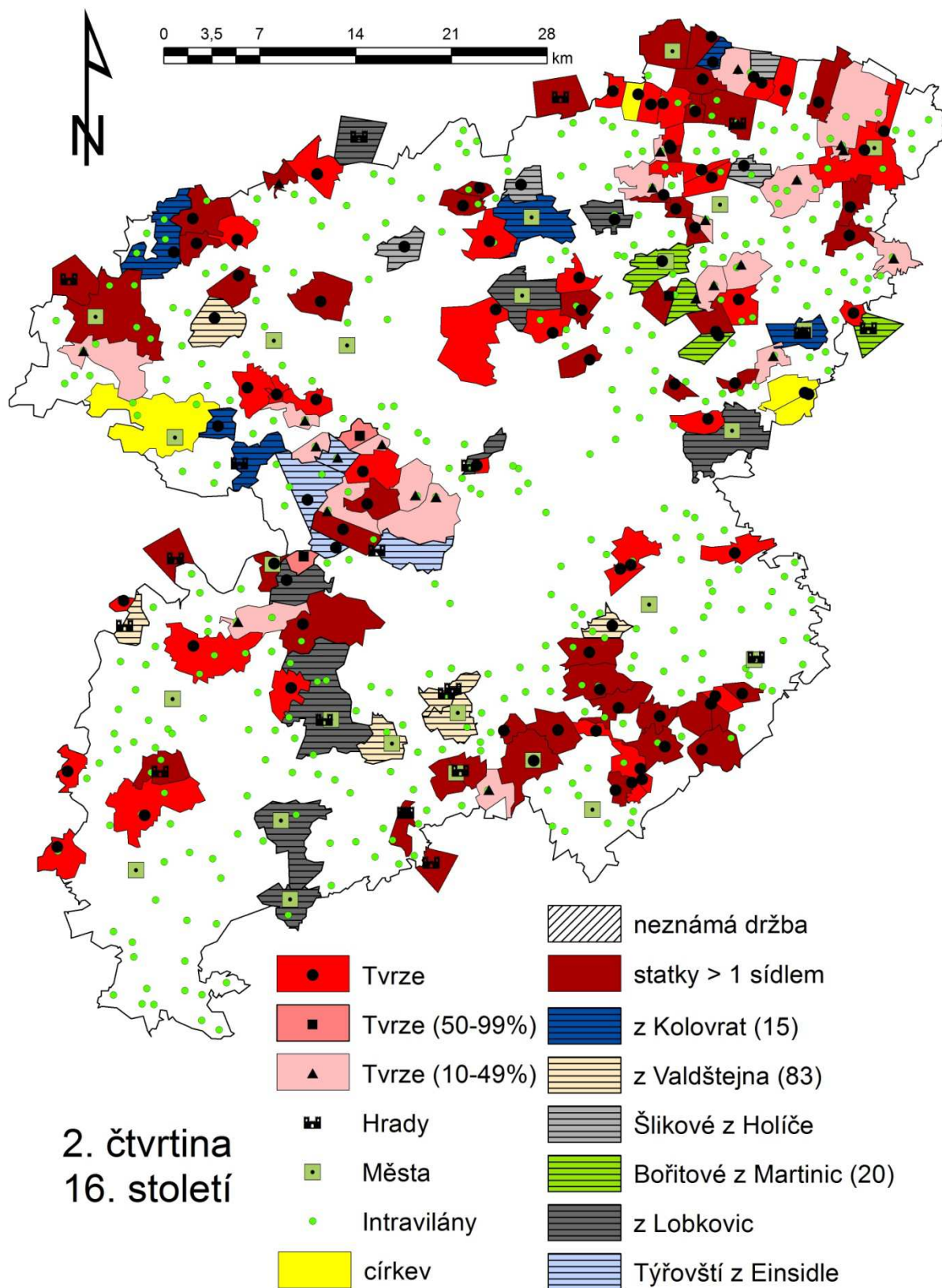
Obrázek 24 – Stav osídlení a majetkové držby ve 4. čtvrtině 15. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

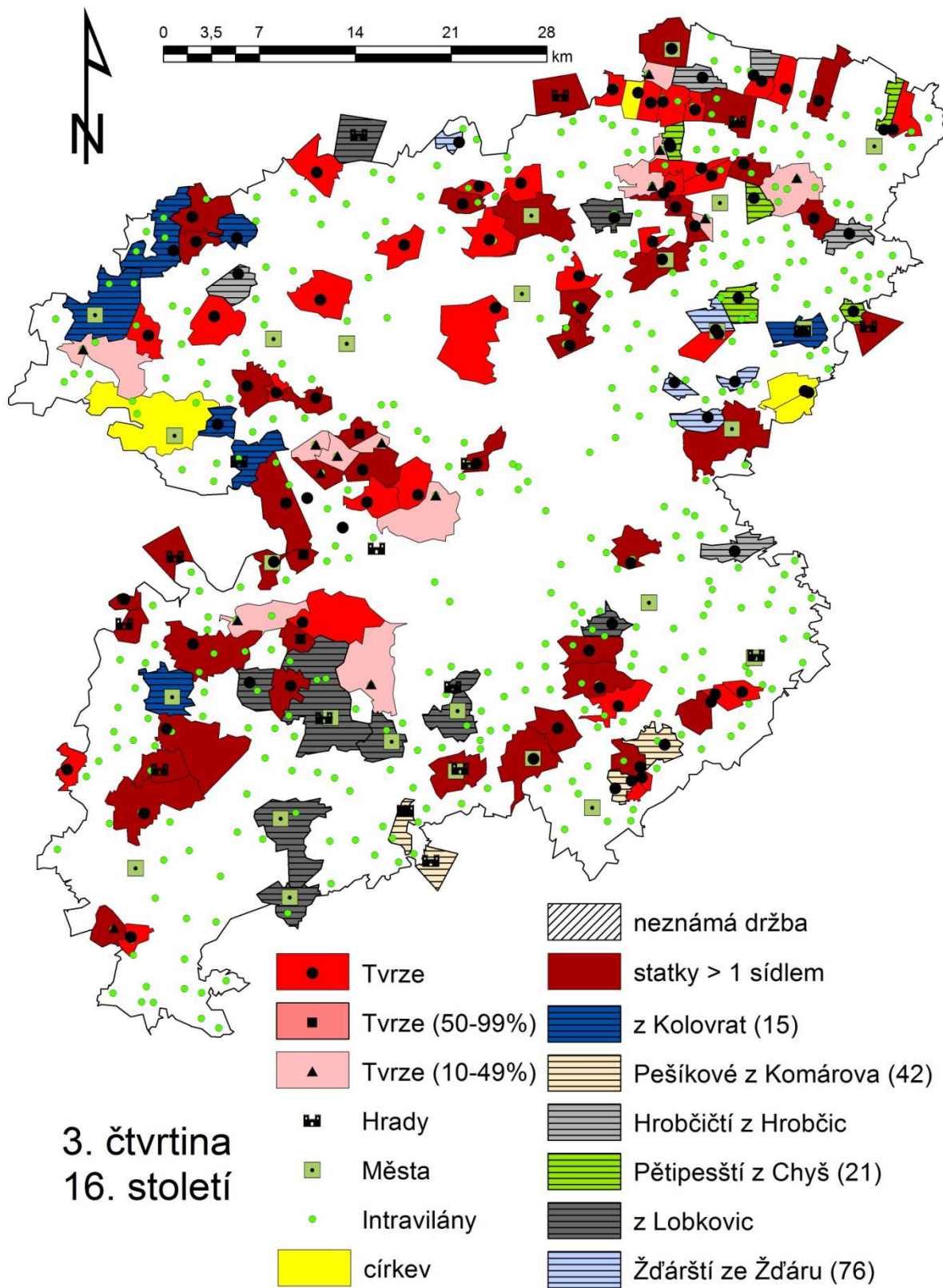
Obrázek 25 – Stav osídlení a majetkové držby v 1. čtvrtině 16. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

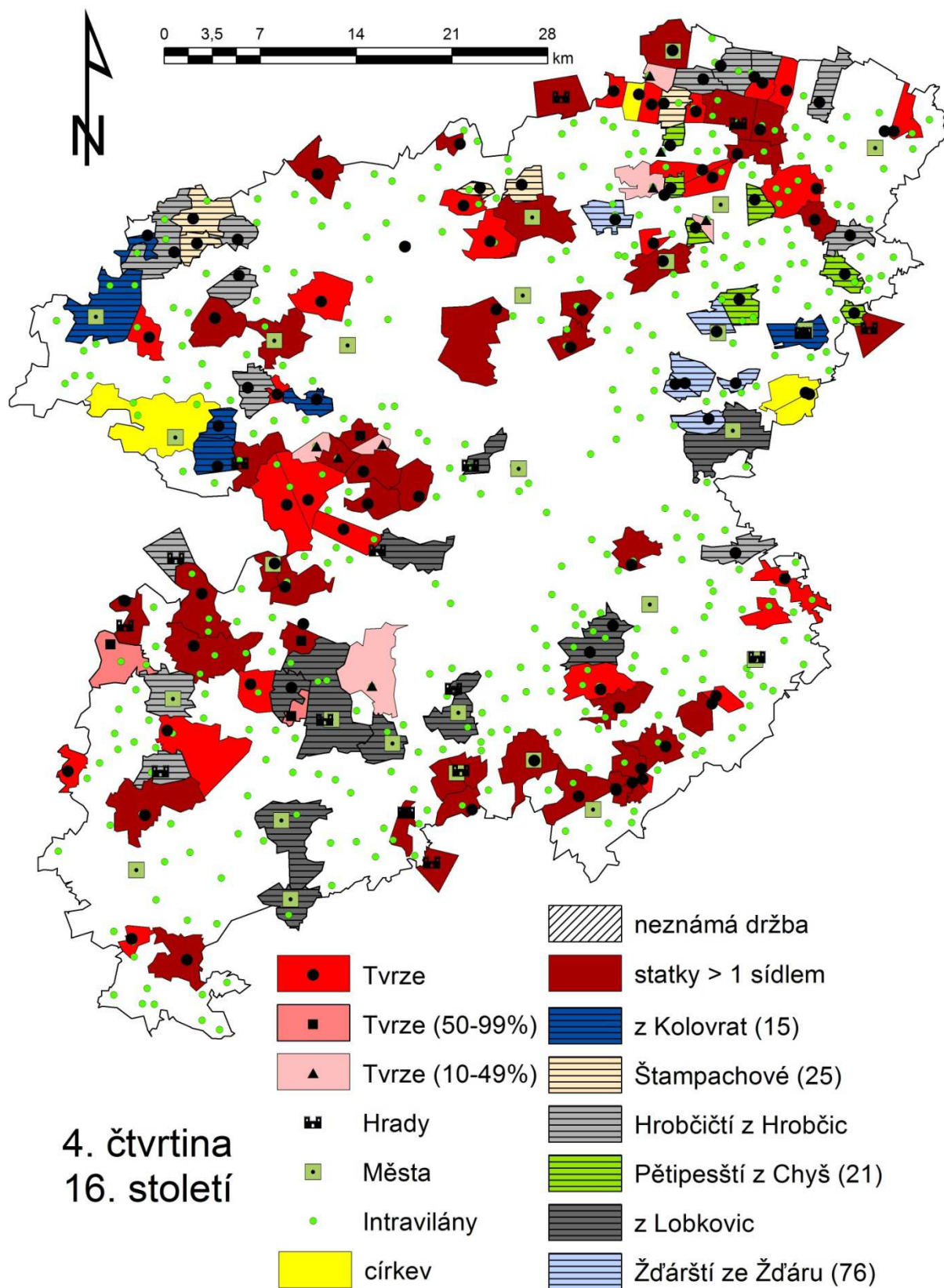
Obrázek 26 – Stav osídlení a majetkové držby ve 2. čtvrtině 16. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

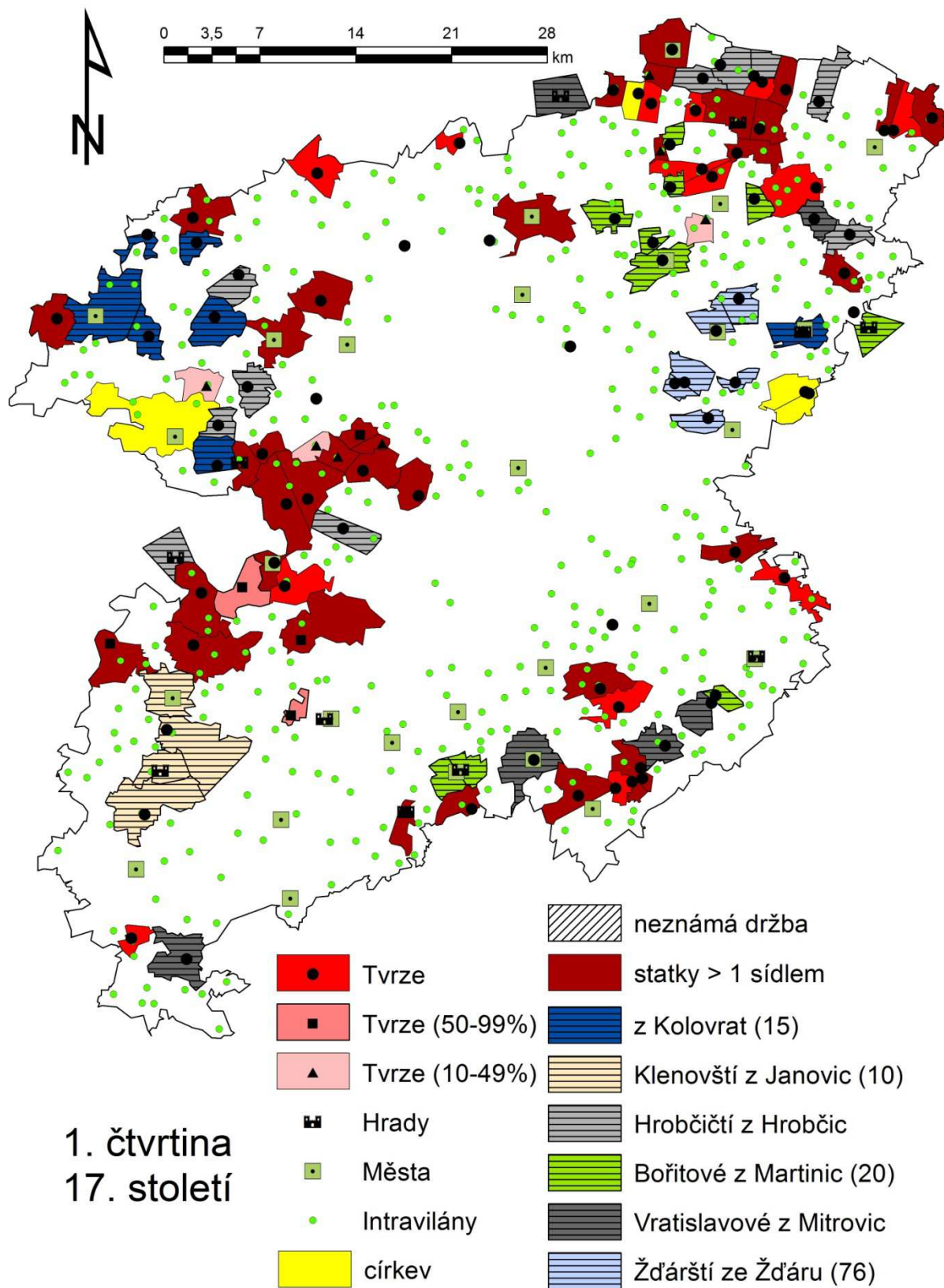
Obrázek 27– Stav osídlení a majetkové držby ve 3. čtvrtině 16. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

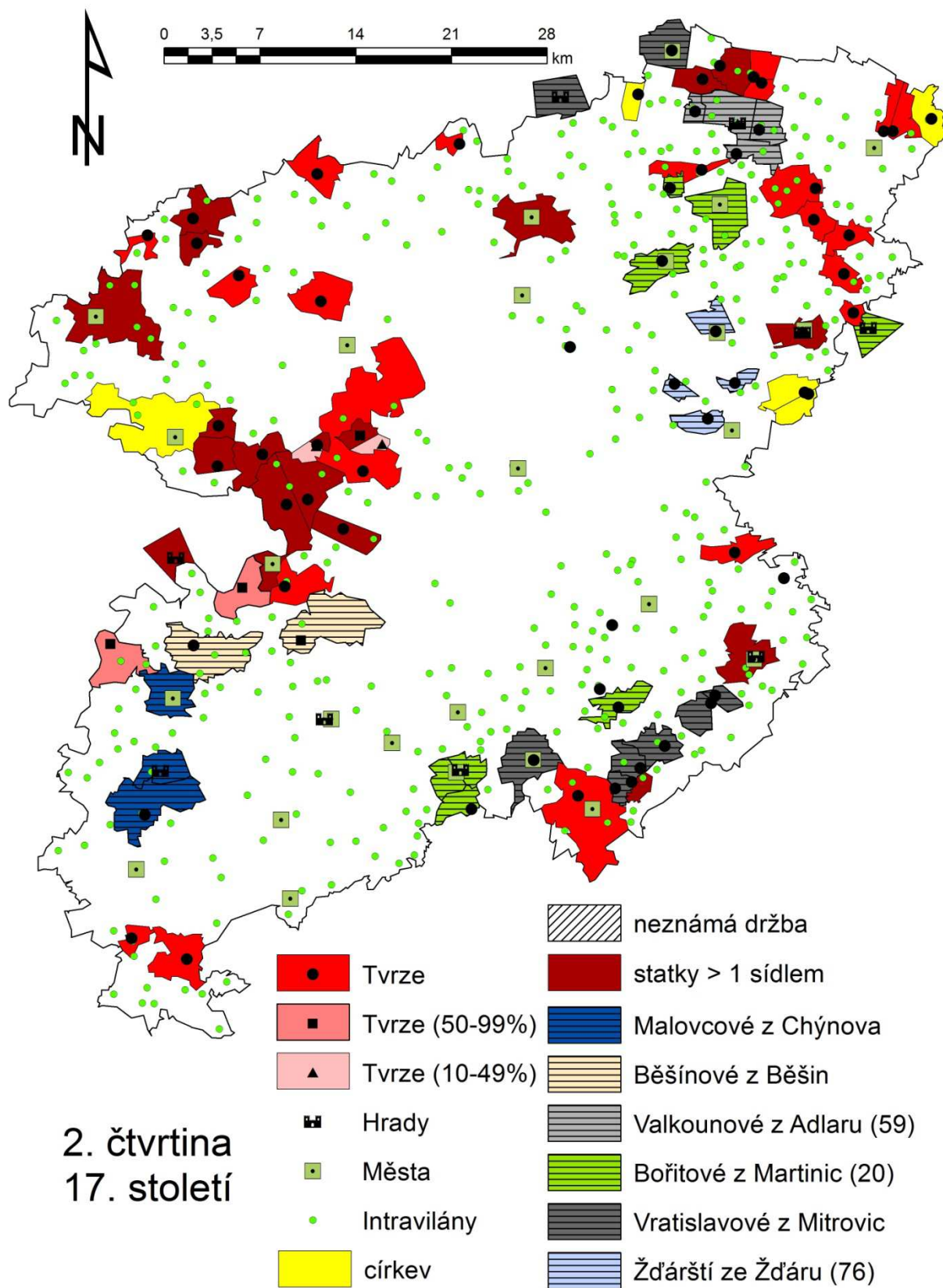
Obrázek 28 – Stav osídlení a majetkové držby ve 4. čtvrtině 16. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

Obrázek 29 – Stav osídlení a majetkové držby v 1. čtvrtině 17. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

Obrázek 30 – Stav osídlení a majetkové držby ve 2. čtvrtině 17. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

Obrázek 31 – Stav osídlení a majetkové držby ve 3. čtvrtině 17. století
(podrobný popis viz kap. 14.4)

